

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар педагагічных навук Г. Валочка
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, М. Аляхновіч, Г. Арцамянак,
 А. Багданава, З. Бадзевіч, А. Белая,
 Н. Гаўрош, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 І. Капылоў, В. Карамазяў, У. Каяла,
 В. Лемцюгова, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Русілка, У. Сенькавец, А. Солахаў,
 А. Станкевіч, П. Сцяцко, Н. Усава,
 Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт: Актуальная тэма, Рыхтуемса да алімпіяды, Настаўнік прапануе, ВНУ – школе; Калі закончыўся ўрок: 3 вопыты работы, У дапамогу педагогу*),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час: Асобы, У энцыклапедыю "Максім Багдановіч", Творчы лёс, З архіваў часу, Шматгалосае рэха, Майстэрства творцы, Беларуская літаратура XXI стагоддзя, Віншум з юбілеем!, Крытыка і бібліяграфія, Новыя выданні; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Сканворд*),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя: Слова ў тэксце, Мова мастацкіх твораў, Нашы прозвішчы, Тэорыя і гісторыя беларускай лексікаграфіі, Скарбы народнай мовы, Малады даследчык прапануе, Лінгвістычны досвед, Мовазнаўчы досвед, Прафесійная лексіка*),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура: 3 гісторыі музычнага мастацтва, Асобы, 3 гісторыі выяўленчага мастацтва, Светлыя імёны Беларусі, Сцежкамі памяці, Малады даследчык прапануе*),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Наталля Шапран,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

2017/6

(354)

чэрвень

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Трус Мікола. Сяргею Панізьніку на добры дзень слова ...	3
Трус Мікола. Пад кронай надзеі [Сяргей Панізьнік]: У энцыклапедыю “Максім Багдановіч”	5
Шматкова Ірына. Блукаючы па прасторах “Горада Мілаграда”: мастацкі свет паэзіі Людкі Сільной	7
Дрозд Зміцер. Цяжар канчатковай вывучанасці: Ці быў каталіцкі мітрапаліт Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч дзядзькам Вінцэнту Дуніну-Марцінкевічу? <i>Заканчэнне</i>	10
Буйноўская Вольга. “Слова пра паход Ігаравы” ў перакладзе Максіма Гарэцкага	14
Часнок Ірына. Наратыўная арганізацыя аповесці “Люба Лук’янская” Кузьмы Чорнага	17
Яквенка Наталля. Постмадэрнісцкая чулінасць, або Мэшап па-беларуску [раман “Урб@н. М: Адзін дзень не майго жыцця” Людмілы Шчэрбы]	20

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Старасценка Таццяна. Канцэпт <i>каханне</i> ў паэтычным дыскурсе Раісы Баравіковай	27
Лясавіч Святлана. Тапонімы як спосаб асэнсавання культурнай ідэнтычнасці: Паводле зборніка вершаў “Нас – многа!” Сяргея Панізьніка	29
Дзятко Дзмітрый. Перыядызацыя гісторыі беларускай лексікаграфіі: XIII – пачатак XX ст. <i>Працяг</i>	33
Даніловіч Мікола. Рыфмаваныя фразеалагізмы – бінарныя злучнікавыя словаспалучэнні	38
Леўчанка Наталля. Варыянтнасць антрапанімічных кампанентаў у фразеалагізмах беларускай мовы	41
Каўрус Алесь. Карыстаемца лінгвістычнымі даведнікамi	45
Бандалетава Наталля. Тарфяныя пажары: Прафесійная лексіка	49

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Валочка Ганна. Фарміраванне чытацкай пісьменнасці ў працэсе навучання беларускай мове	50
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Тэматычныя трэніровачныя практыкаванні па беларускай мове: Дзеепрыметнік. Дзеепрыслоўе	55
Куляшова Наталля. Дыдактычныя гульні – сродак актывізацыі пазнавальнай дзейнасці навучэнцаў: Майстар-клас	61
Валатоўская Ніна. Вывучэнне фанетыкі ўкраінскай мовы: Лінгвадыдактычны аспект	63

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Еўсіевіч Тамара. Гонар і сумленне Беларусі: Літаратурная гасцеўня	66
Батура Іна. “Каб нідзе і ніколі ў віхуры пажараў жыццё не ўмірала...”: Літаратурная тэатралізацыя	72

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Врублеўская Ірына. Беларуска-польскія вытокі вэральнай лірыкі Мечыслава Карловіча	74
Ведрыч Наталля. Шлях навукоўца: Да 150-годдзя Мітрафана Доўнара-Запольскага	78
Герасімаў Глеб. Уплывы рэлігійнай іканаграфіі на ўвабленне вобразаў гістарычных асоб у беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст.	80
Габрусь Тамара. “Усё ж вядзе яна людства да неба...”: Да дня нараджэння мастацтвазнаўцы Элеаноры Вецер (1932 – 2011)	85
Карлюкевіч Алесь. Літаратурна-краязнаўчае падарожжа па Беларусі: Пухавіцкі край. <i>Працяг</i>	88
Касцюкевіч Мікіта. Асаблівасці гукарэжысуры канцэртна-відовішчных праграм: На прыкладзе “Славянскага базару ў Віцебску”	92

Паэтычная старонка. Сташчанюк В. “Гэта быў час зачыненых храмаў...” (87).
Віншваем з юбілеем! Вернаму аўтару “Роднага слова” Вячаславу Рагойшу – 75! (23).
Крытыка і бібліяграфія. Стралец М. Унікальны навучальны дапаможнік: пра кнігу “Немецкія страницы жизни и творчества русских поэтов-эмигрантов XX в мультикультурном образовательном пространстве” М. Жыгалавай (24).
Новыя выданні. Шур В. Навукова пра асобу і творчасць у грамадстве, літаратуры: пра кнігу “Спазнанне асобы і творчасці: артыкулы, успаміны, інтэрв’ю” А. Бельскага (26).
Нашы прозвішчы. Сцяцко П. Онiмы пісьменнікаў (32, 37).
Лінгвістычны досвед. Сцяцко П. Займеннікі <i>які, што, каторы</i> ў складаным сказе (44).
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2017 год. Жнівень (62, 73).
Сканворд. Гладкоў А. Святы народнага календара (96).

Да ўвагі аўтараў і чытачоў часопіса “Роднае слова”!

У сувязі з мадэрнізацыяй тэлефоннай сеткі з 20 чэрвеня 2017 г. тэлефоны рэдакцыі будуць зменены. Новыя нумары тэлефонаў: галоўнага рэдактара – 263-35-17, намесніка галоўнага рэдактара – 263-24-69, адказнага сакратара (факс) – 263-07-40, рэдактараў і галоўнага бухгалтара – 263-34-79.

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара. Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая. Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Асобы

Сяргей Сцяпанавіч Панізьнік нарадзіўся 10 мая 1942 г. у вёсцы Бабышкі Мёрскага раёна. Скончыў Магілёўскае медыцынскае вучылішча (1962), факультэт журналістыкі Львоўскага вышэйшага ваенна-палітычнага вучылішча (1967). З 1967 г. – сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Падчас службы ў Савецкай арміі ў верасні 1969 г. быў накіраваны ў Чэхаславакію.

З 1977 г. працаваў у газеце “Вячэрні Мінск”, з 1980 г. – рэдактар на Дзяржтэлерадыё БССР, у 1982 – 1996 гг. – у выдавецтве “Юнацтва”, адначасова ў 1992 – 1994 гг. – у Нацыянальным навукова-асветніцкім цэнтры імя Ф. Скарыны, у 1996 – 1999 гг. – вучоны сакратар Літаратурнага музея Янкі Купалы.

75

Друкуецца з 1959 г. (мае псеўданім Сяргей Папар). У зборніках

паэзіі “Кастры Купалля” (1967), “Палявая пошта” (1972), “Крона надзеі” (1975), “Чало і век” (1979), “Слова на дабрыдзень” (1982), “Мацярык” (1984), “Стырно” (1989), “А пісар земскі...” (1994), “Сустрэча роднасных сусветаў” (1997) – услаўленне роднага краю і яго духоўнай спадчыны, пераемнасці пакаленняў, філасофскі роздум над часам і гісторыяй свайго народа.

Аўтар кнігі публіцыстыкі “Пасля вогненных вёсак...” (1980), дакументальнай аповесці “Браніслава” (1985), “Асвейская трагедыя” (1992) пра Саласпільскі лагер смерці; зборнікаў вершаў для дзяцей “Адкуль вясёлка п’е вадку” (1981), “Жыцень” (1986), “Мы – грамадзі” (1989), “Золкая зёлка” (1999).

У перыядычным друку выступае па праблемах сучаснага літаратурнага працэсу. Узнагароджаны латвійскім ордэнам Трэх Зорак (1998) і беларускім медалём Францыска Скарыны.

Мікола ТРУС

Узнагароджаны латвійскім ордэнам Трэх Зорак (1998) і беларускім медалём Францыска Скарыны.

Мікола ТРУС

СЯРГЕЮ ПАНІЗЬНІКУ НА ДОБРЫ ДЗЕНЬ СЛОВА

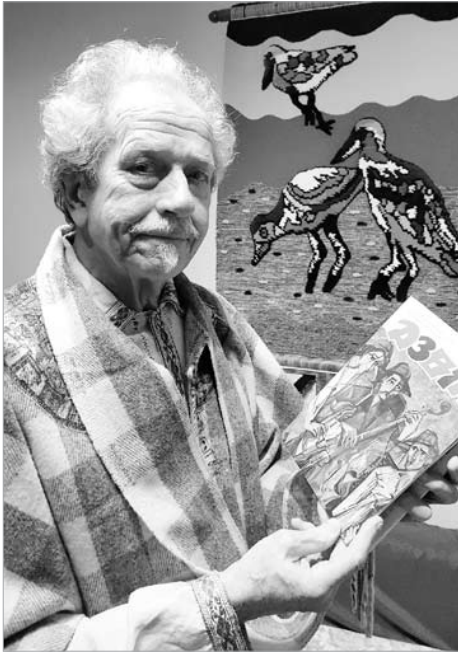
Паважаны сёлетні юбіляр Сяргей Сцяпанавіч Панізьнік не аднойчы меў магчымасць публічна засведчыць выток свайго творчага крэда, светапоглядную аснову, і гэтым, думаецца, дапамог многім паспалітым людзям прыгожа і лаканічна сфармуляваць стратэгію ўласнага жыцця. Так, у кнізе “Слова на дабрыдзень” (1982) чытаем: “Маці аднойчы сказала: трэба з людзьмі жыць так, каб заўсёды заставалася слова на дабрыдзень... Гэта значыць, каб кожная сустрэча была шчырай і цікавай, каб кожны чалавек клапаціўся аб росквіце Радзімы”.

У такіх словах адна з жыццядайных крыніц паэтавай **мудрасці**. Гэтае аб’ёмістае слова ўлучае шмат больш дробных паняццяў, і сярод іх, прымяняльна да Сяргея Панізьніка, – феноменальная

эрудыцыя ў пытаннях фальклорнай традыцыі, літаратурнай класікі розных народаў. Наіўна нават спрабаваць сказаць у двух словах пра шануюнага юбіляра, калі паралелі і мерыдыяны яго жыцця-пісу, навуковых і творчых зацікаўленняў ахопліваюць не толькі беларушчыну, але і Прыбалтыку, славянскі свет, заакіяньскія прасторы і г. д.

Сяргей Панізьнік – непераўзідзены кансультант па самых розных пытаннях гісторыка-літаратурнага працэсу. І ў гэтым яго **шчодрасць**. Бяруся сцвярджаць, што няма сёння іншага такога чалавека, які на просьбу імгненна адгукнецца грунтоўным допісам, ды яшчэ тэкст падмацуе цікавымі фотаздымкамі з асабістага архіва.

Даследчык С. Панізьнік валодае ўнікальным талентам адухаўлення гісторыі. Нават у прыватнай

перапісцы ён абавязкова прыгадае мноства імёнаў, фактаў, падзейных драбніц, усё прыправіць зіхоткай эмоцыяй – і перад табой сапраўды паўстае жывая карціна мінулых дзён. Невыпадкова праз шмат гадоў паэт выконвае пачэсную місію вяртання з забыцця годных імёнаў нашай Бацькаўшчыны.

Шчаслівыя тыя даследчыкі, якія зоймуцца вывучэннем творчасці, навуковай і падзвіжніцкай грамадскай дзейнасці самога шаноўнага юбіляра. Кожны кірунак яго працы вельмі цікавы, варты сам па сабе сур’ёзнага даследавання, манаграфічнага асвятлення; ён вядзе шляхамі захопленасці гісторыяй Беларусі, пуцявінамі міжнародных стасункаў.

У асобе Сяргея Сцяпанавіча мы маем адмысловага летапісца. І ў гэтым яго **памятлівасць**. С. Панізьнік пастаянна папаўняе запісамі свае дыярышы і штодзённікі, ілюструе іх фотаздымкамі, аздабляе магнітафоннымі і відэазапісамі, узбагачаючы такім чынам каштоўны прыватны архіў. Няўлоўную тымчасовую эмоцыю, агульны і асабісты настрой замацоўвае для нашчадкаў у паэтычным слове. Дзякуючы такому шматграннаму падыходу новыя пакаленні змогуць адчуць мінулы час усімі дадзенымі чалавеку магчымасцямі светаўспрымання.

Паэтычныя кнігі С. Панізьніка заўсёды поўняцца не толькі адмысловымі аўтарскімі вобразна-выяўленчымі сродкамі, але і шматлікімі персаналіямі і фактамі старажытнасці і сучаснасці, сустрэчамі, паэтычнымі ўражаннямі ад убачанага і перажытага. Такой змястоўнай насычанасці, увагі і павагі да людзей яшчэ пашукаць у іншых аўтараў. Паэт валодае талентам імгненна ператвараць будзённасць у вечнасць. У гэтым, і не толькі, яго **фенаменальнасць**.

Напрыклад, эпіграфам да верша “Зоська Верас” стаў урывак з яе ліста да паэта: “З дому не рухаюся... Так што калі Вам хочацца мяне адведаць, не адкладайце: чым хутчэй, тым лепш... Але мушу вытлумачыць, як да мяне дабрацца, бо жыву даслоўна ў лесе...” А далей – навеяныя эпістальнымі радкамі радкі паэтычныя:

*А дарога – дзе золь, дзе верас
у пажухлым зімой лісці...
Маладзенькая Зоська Верас,
як нялёгка да Вас дайсці...*

Не толькі прыемнае даводзіцца занатоўваць нашаму летапісцу. Эпіграфам да верша «Памяці зборніка “Бацькаўшчына”» (“А пісар земскі...”, 1994) паслужыла навіна са скрушлівых рэалій сучаснасці: «У выдавецтве “Юнацтва” па прычыне высокіх паліграфічных выдаткаў не выходзяць многія кнігі». Як вынік:

*...Задумана яшчэ адна задума.
Яшчэ адно узроджана бязвер’е...*

Мне даводзілася асабіста ісці некаторымі даследчыцкімі шляхамі С. Панізьніка, прытым не ў адцягнена-вобразным разуменні, у літаральным плане перамяшчацца ў пошуках новых знаходак і наладжванні культурных стасункаў па розных еўрапейскіх краінах. І ўсюды, магу засведчыць, Сяргей Сцяпанавіч пакінуў пасля сваіх візітаў добрыя ўражання і добрую памяць. “Такі фацэтны (малажавы, прыгожы) пан”, – успамінала адна зачараваная жыхарка Браціславы.

І калі ўжо гаварыць пра Славакію, то тут таксама сышліся нашы даследчыцкія сцэжкі. Па славацкай зямлі падарожнічаў у кастрычніку 1935 г. Янка Купала. Напрыканцы ХХ ст. ягонымі шляхамі (вольна пачуваючыся і ў Славакіі, і ў Чэхіі) крочыў Сяргей Панізьнік. А праз гады за двума класікамі – дробным цікавым подбегам – перамяшчаўся і аўтар гэтых радкоў.

Сяргей Сцяпанавіч – дзейсны паўнамоцны прадстаўнік нашай культуры ў замежжы. У гэтым яго чыннасць на ніве народнай дыпламатыі, у гэтым яго **дыпламатычнасць**. Ён многа гадоў ачольвае Таварыства дружбы “Беларусь – Чэхія”. Заўсёды вельмі шляхетна ўмее нагадаць табе ў прыватнай перапісцы і шырокай грамадзе ў сацыяльных сетках пра юбіляраў і памятных даты года.

Пра шчыраванне беларускага паэта на ніве папулярнага айчыннай культурнай спадчыны сведчыць дарчы аўтограф Рамана Лубкіўскага, аднаго з самых аўтарытэтных славянскіх інтэлектуалаў сучаснасці: “Дорогому Сергіеві Панізьніку, побратимові давньому й надійному, – з глыбокаю вдячністю за прысутнасць у украінській культурі Максима Богдановича. Мінськ. 26.02.2003”.

У мінулым годзе, выпраўляючыся ў падарожжа на востраў Крит, радзіму першай еўрапейскай цывілізацыі, я прыхапіў з сабой у няблізкую і незнаёмую мне дасюль дарогу выданне “У бязмежную даль: Кніга пра Максіма Багдановіча” (1996). Хацелася мець пры сабе нешта роднае, а яшчэ прыглядзецца да знаёмага з далечы. І наколькі блізкімі і адпаведнымі маім даследчыцкім настроям прагучалі словы, выказаныя ўкладальнікам кнігі і аўтарам прадмовы С. Панізьніка, які ўжо на той час меў за сваімі плячыма 30-гадовы вопыт збору матэрыялаў пра нашага класіка: “Вялікае відаць з адлегласці? Максімава Ялта ўсё больш аддаляецца ад нас, а прамежак паміж апошняю ахвотаю паэта пасмакаваць суніц і нашай духоўнай патрэбай узбагаціцца яго спадчынаю – павялічваецца. Назапашваюцца веды пра Максіма Багдановіча – і мы ўзвышаем яго вобраз, прыхарошваем, абагаўляем. Далучаем да аблічча тыя рысы, тыя якасці, якіх нам самім не хапае. Тут важна мець пачуццё меры: лакаваны партрэт можа стаць абразам Максіму Багдановічу”.

Паэт – найперш уласная творчасць, непаўторная індывідуальнасць. Толькі падступаючыся да асэнсавання паэтычнага свету С. Панізьніка, я магу засведчыць – такія вершы найперш трэба слухаць, слухаць, абсалютна давяраючы **майстру**. Гэта стыхія музыкі, гармонія слова і думкі. Багаты рэгістр уключае вядучую беларускую мелодыю і шматлікія падгалоскі моў розных еўрапейскіх народаў. З ведамі друіда і эмоцыямі заўсёднага падарожнага паэта, нібы струны, пе-

рабірае паралелі і мерыдыяны зямнога шара, прыслухоўваецца да таямнічых гукаў Космасу.

Клопат **настаўніка**, бацькі, дзядулі выказаны ў вершы “Запаветы Скарыны” (“Гасцінцы з пуцявін-гасцінцаў”, 2016), эпіграфам да якога паслужылі словы першадрукара: “Усялякае Слова, Богам натхнёнае, – карысна! Яно вучыць, выкрывае, выпраўляе і карае!”

*Прыходзіць час, харошыя сябры,
з крыніцы*

нашых продкаў

прычасціцца.

*У ёй звяняць іскрыначкі зары
і будучыня Бацькаўшчыны сніцца.
Таму запавяшчаю, дружбакі,
жывыя струны абуджаць у сэрцы.
Збірайце вы ў дзівоснае вядзерца
айчынныя імёны і вякі!*

*Вы маеце Дзяржаву – школьны клас,
а ў ім,*

нібыта піраміды,

парты...

Вы – заўтрашні народ.

Пакажа час,

хто тут вучыўся ўдумлівы, упарты.

Калі развееце

стагоддзяў дым, –

адкрыю скарбы старажытных ведаў:

у роднай мове – тайны запаветаў,

чароўны ключ –

у Слове залатым!

Здымкі з асабістага збору Сяргея Панізьніка.

У энцыклапедыю “Максім Багдановіч”

ПАД КРОНАЙ НАДЗЕІ

*Страцім-лебедзь... Так... А найперш
Ён – Ваяр, Вястун, Будзіцель
сёння кліча нас:*

– Ідзіце

зблізку хто, і хто здалёк,

зведаць Мацярык, дзе ў жыцце

мой трапеча Васілёк!

С. Панізьнік.

Сяргей Панізьнік (нар. 10.05.1942) – паэт, журналіст, перакладчык. Зробленае на ніве багдановічазнаўства за апошнія 50 гадоў дазваляе залічыць яго да ліку найбольш паслядоўных і плённых збіральных, папулярызатараў нацыянальнай класікі ў Беларусі і за яе межамі. За гэты час сабраны вялікі асабісты архіў тэкставых

і візуальных матэрыялаў, частку якога ўладальнік перадаў у Літаратурны музей Максіма Багдановіча ў Мінску.

Постаць “песняра чыстае красы” і яго спадчына прадстаўлены ў многіх вершах С. Панізьніка, падрыхтаваных ім альманахах, зборніках, анталогіях; асэнсаванне жыцця і творчасці

класіка літаратуры – у шматлікіх артыкулах у перыядычным друку, прадмовах і пасляслоўях да ўкладзеных ім зборнікаў, а таксама ў медыйных выступленнях, культурна-асветніцкіх акцыях.

Імя М. Багдановіча рэпрэзентуецца на старонках зборнікаў вершаў “Кастры Купалля” (1967, с. 8), “Палявая пошта” (1972, с. 77), “Крона надзеі” [1975, “Вечнае сіняе неба (Максіму Багдановічу)”, с. 40], “Чало і век” (1979, с. 37), “Слова на дабрыдзень” (1982, раздзел “У вянок Максіму Багдановічу”, с. 76 – 84), “Мацярык” (1985, с. 56 – 57, 94), “Пры сьвячэньні...” (2004, с. 20 – 21; “Паўдзённы трыпціх”, с. 109 – 110; с. 189), “Літары ў расе” (2011, с. 57 – 58). Зварот да жыцця і творчасці М. Багдановіча прасочваецца ў кнігах “На ўсе вякі...” (2011), “Нас – многа! (Гадоў увершаванья радкі)” (2012) і інш. Вершы, прысвечаныя класіку, прадстаўлены таксама ў выданні “Пяснярчыстае красы: успаміны, артыкулы, прысвечэнні” (2011).

Укладальнік зборнікаў М. Багдановіча “Узор васілька” (на рус. мове, 1985), “Шыпшына” (1991), а таксама выдання “У бязмежную даль: Кніга пра Максіма Багдановіча” (1996).

Аўтар артыкулаў: “Через роки у вічність” (За радянську науку; 16.12.1966), “Да Максіма Багдановіча” (ЛіМ; 7.03.1980), “Белым каменем адзначым...” (Голас Радзімы; 17.11.1981), “І радзімаму краю служыць” (Чырвоная змена; 9.11.1989), “Ты не згаснеш, ясная зараначка...” (Чырвоная змена; 2.09.1991 – 8.09.1991), “...3 пажаданнем вялікай любові” (Пра сустрэчы ў багдановічаўскім Львове з Валянцінай Коўтун) (Скрыжалі “Спадчыны”, 2014, вып. 6), “Абліччы. Ракуцёўскае лета” (ЛіМ, 1.08.2014), «Абліччы. Дзе шлях, там і песня. (Пра “Сустрэчы і ростані”)» (ЛіМ, 20.04.2015), “Вітанні з Багдановічам. Музейныя сустрэчы ля Чорнага мора” (Культура, 12.12.2015) і інш.

Рэдактар кінаарыса “Сустрэчы і ростані” (1981), падрыхтаванага да 90-годдзя з дня нараджэння М. Багдановіча. Удзельнікі: Зоська Верас, Міхась Пазнякоў, Ніна Ватацы, Віталь Скалабан. Эфір на БТ – пачатак 1982 г.

Творчасць класіка літаратуры сістэмна падавалася ў дзесяці выпусках гістарычнай літаратуры “Бацькаўшчына” (1990 – 2002). Згадкі пра М. Багдановіча ёсць ва ўкладзеных С. Панізьнікам зборніках “Ветразь” (1985, 1990, 1991).

Удзел у культурна-асветніцкіх мерапрыемствах, прысвечаных М. Багдановічу, апісаны ў штодзённіку С. Панізьніка. Прыводзім некаторыя вытрымкі з яго:

«1965 год. “Беларускае зямляцтва імя Цёткі” дапамаглі мне заснаваць у Львове студэнты медыцынскага, гандлёва-эканамічнага і паліграфічнага інстытутаў, навучэнцы кансерваторыі. Спрыялі пісьменнікі Р. Лубкіўскі, У. Лучук, А. Сенатовіч, выкладчыкі ўніверсітэта І. Дэнысюк, У. Маторны, К. Трафімовіч.

9.11.1966 г. З ініцыятывы зямляцтва ў Будынку вучоных адзначылі 75-годдзе з дня нараджэння М. Багдановіча. Былі запрошаны госці з Мінска: Мікола Хведаровіч, Сцяпан Александровіч, Анатоль Вярцінскі.

4.12.1981 г. 90-годдзе з дня нараджэння М. Багдановіча адзначылі ў Львоўскай навуковай бібліятэцы імя В. Стэфаніка выстаўкай “Співец братэрства”. Газета “Вільна Украіна” (№ 235, 8.12.1981) паведаміла: “На адкрыцці выстаўкі выступілі паэты Раман Лубкіўскі, Мікола Пятрэнка ды госці з братняй Беларусі Валянціна Коўтун і Сяргей Панізьнік”. Прагучала песня А. Кос-Анатольскага “Маладыя гады” на словы М. Багдановіча.

Верасень 1987 г. Львоўскае аддзяленне Саюза пісьменнікаў Украіны запрасіла творцаў з Беларусі на абмеркаванне літаратурных, культурных стасункаў, узаемаперакладаў. 23.10.1987 г. у “ЛіМе” быў надрукаваны мой допіс: «Па-дзела-вому, пранікнёна выступілі вядучыя “круглага стала” Вольга Іпатава і Раман Лубкіўскі. Шчырымі, заклапочанымі былі гарачыя словы ўсіх удзельнікаў бяседы – Аксаны Сенатовіч, Валянціны Коўтун, Уладзіміра Лучука, Івана Дэнысюка, Міколы Ільніцкага...» Тыя дні ў Львове былі заняты па просьбе супрацоўніцы БТ Вольгі Іпатавай і падрыхтоўкай тэлесцэнарыяў: “Пачуццё сям’і адзінай”, “Рваць ланцуг цемнаты”, “Подзвіг Скарыны”.

10.03.1992 г. у Львоўскім дзяржаўным універсітэце імя І. Франка адбылося шанаванне М. Багдановіча літаратуразнаўцамі, паэтамі. Заўважу, што ўдзельнікі ўсіх львоўскіх сустрэч пакідалі ў маім сшытку аўтографы. Працуюць некалькі вясенніх радкоў 92-га года: “Мая любоў да Беларусі пачалася з Багдановіча задоўга да Сяргея Панізьніка і Валянціны Коўтун. І гэтая любоў не здрадзіла. Дай Божа нашым народам любові, якая не здраджвае. Наталля Смаляна”».

Напісана наводле “Творчай справаздачы” С. Панізьніка да 125-годдзя з дня нараджэння М. Багдановіча.

Мікола ТРУС,
кандыдат філалагічных навук.

БЛУКАЮЧЫ ПА ПРАСТОРАХ “ГОРАДА МІЛАГРАДА”: МАСТАЦКІ СВЕТА ПАЭЗІІ ЛЮДКІ СІЛЬНОВАЙ

УДК 821.161.3.09 “19” - 1

У артыкуле разглядаецца мастацкі свет паэзіі Людкі Сільновай, аналізуецца ідэйна-эстэтычная і мастацкая адметнасць яе лірыкі, вызначаецца роля Л. Сільновай як самабытнай прадаўжальніцы творчасці плеяды жанчын-паэтэс у беларускай літаратуры другой паловы ХХ ст.

Ключавыя словы: *Людка Сільнова, лірыка, лірычная гераіня, вобраз, ідэйна-эстэтычны змест, жаноцкасць, беларуская паэзія.*

The article deals with the artistic world of poetry Belarusian poetess Lyudka Silnova, examines the ideological and aesthetic and artistic features of its lyrics, it defines the role of L. Silnova as the original continuer creativity galaxy female poet in the Belarusian literature of the second half of the XX century.

20 красавіка адзначыла юбілей Людка Сільнова – самабытная паэтка і перакладчыца, лаўрэат літаратурных прэмій “Гліняны Вялес” (1994) і “Залаты апостраф” (2014). Яна стала адной з яркіх прадаўжальніц плеяды жанчын-паэтэс у беларускай літаратуры другой паловы ХХ ст. (Е. Лось, Я. Янішчыц, В. Вярбы, Н. Мацяш, Т. Бондар, Р. Баравіковай, Г. Каржанеўскай і інш.). Творчасць Людкі Сільновай – увасабленне асноўных стылёвых кірункаў як сусветнай, так і беларускай літаратуры канца ХХ ст.

Нарадзілася Людміла Данілаўна Сільнова ў Маладзечне. Скончыла філалагічны факультэт БДУ (1979), настаўнічала, з 1986 г. працуе ў Нацыянальнай бібліятэцы Рэспублікі Беларусь. Аўтарка зборнікаў вершаў “Ластаўка ляціць...” (1993), “Рысасловы” (1994), “Зачараваная краіна” (2007), “Горад Мілаград” (2016), фантастычных коміксаў “Агністыя дзьмухаўцы” (1997), кнігі вершаў з прысвячэннем “Зеленавокія воі і іх прыгажуні” (2001), кнігі літаратуразнаўчых твораў “Крышталёвы сад” (2007).

Людка Сільнова – адна з самых адметных беларускіх паэтэс, у творчай скарбонцы якой сабрана шматжанравае суквецце вершаў. Яе вершы-малюнкі, “самаробныя” кнігі ў стылі “хэнд-мэйд-бук” або “арт-бук” сталі прыкладам адлюстравання новых авангардных, мадэрнісцкіх кірункаў як у сусветнай, так і ў беларускай літаратуры напрыканцы ХХ ст. Прычым аўтарка па-майстэрску захоўвае баланс паміж формай і зместам, чаго так часта бракуе сучасным маладым паэтам, якія ў пагоні за эксперыментатарскім абліччам твора забываюцца пра яго ідэю. Ідэйна-эстэтычнае напаўненне твораў Л. Сільновай грунтуецца ў першую чаргу на класічнай кніжнай культуры.

Творчасць Л. Сільновай непарыўна звязана з вобразамі кнігі і космасу. Такую сувязь яна адчула яшчэ ў дзяцінстве: “*Чытаць я навучылася яшчэ да школы, у 1962 г. напярэдадні адкрыцця эры касманаўтыкі... Пагэтам чытанне ў мяне да гэтага часу асацыятыўна звязана з асваен-*

нем касмічнай прасторы і асабістай ініцыятывай. А таксама – з радасцю!” [1, с. 81]. Пазней далучыўся аўтарытэт бібліятэкі. Дзіцячыя ўражанні цалкам прадвызначылі лёс дзяўчыны – і прафесію, і любімы занятак. Адсюль і шчырае захапленне самой матэрыяй слова, літарай, літаратурай. Паэтэса пазней прызналася: “*Не ў хаце – каханкаю, гаспадыняй, / У княстве кнігі жыву княгіняй. / І ўсе майго жыцця авантуры – / Старонкі прыгожай літаратуры*” [4, с. 147]. Космас і жыццё на іншых планетах сталі тэмай самага першага твора шаснаццацігадовай Людкі Сільновай – “Прыпавесці пра блакітную дзяўчынку”, які, на жаль, не быў тады надрукаваны. Аўтарку нават назвалі “адной з самых касмічных сучасных беларускіх паэтак” [2].

Першы верш паэтэсы “Давайце вокны мыць” быў надрукаваны ў рэспубліканскай газеце “Чырвоная змена” 12 ліпеня 1985 г. у падборцы твораў сяброў літаратурнага аб’яднання “Крыніцы”, кіравала якім Раіса Баравікова. Ужо ў першым зборніку вершаў “Ластаўка ляціць...” маладая аўтарка надрукавала два вершы, звязаныя з асобай паэтычнай настаўніцы (“Чараўніца”) і ўласнай рэакцыяй на першапублікацыю (“Першапублікацыя”): як быццам яна разбіла шкло і вывалілася з таго акна ў вялікі свет.

Людка Сільнова заўсёды вельмі адказна ставіцца да ўсяго, што звязана з літаратурай, кнігай, у тым ліку і да ўласнай паэтычнай творчасці. Усведамленню месца паэта і паэзіі ў жыцці чалавека, у Сусвеце прысвечана шмат твораў, ад першага да нядаўна выдадзенага зборніка вершаў “Горад Мілаград”. У Л. Сільновай існуюць арыгінальныя азначэнні паняццяў паэзіі і паэта: “*О вершаскладанне! / Ты – узіранне / У чорнае чэрава студні / У свята і ў будні...*” [3, с. 31], “*Паэт – факір на час, / Ён выдыхае фразу*” [4, с. 77]. Аўтарка з уласцівай ёй вобразнасцю надзяляе лірычную гераіню смелымі запамінальнымі номенамі-наватворами: “*Ты, паэтка, / Ты, вар’ятка, / Песня-Спетка, / Душа-ў-Пятка! <...> Глупства-Сведка, / Шчасця-Матка*” [3,

с. 46], або ў пазнейшым вершы, як у песні У. Высоцкага, параўноўвае сябе са скалалазкай: “*Не паэтка я, а скалалазка; / Віртуальнасць вабіць, а не казка*” [4, с. 117]. Яна шчыра прызнаецца, што шчаслівая толькі “*ў твая дні, / калі радкамі трызню...*” (верш-фэнтэзі “Муза і меч”) [4, с. 127].

Самапачуванню паэта ў сучасным грамадстве Л. Сільнова прысвяціла асобны раздзел у кнізе “Горад Мілаград” – “Паэт у мегаполісе”, дзе яна мэтанакіравана раскрывае ўсе грані быцця творцы. У вершы “Апошні прарок” аўтарка ўказвае паэту на яго апошняе месца ў сацыяльнай іерархіі, папярэджае, што “*ў век / Інфармацыйнага грамадства / Не будзе дзённік трызненняў / Чытацца*” [4, с. 118], і прамаўляе заветныя радкі для кожнага сапраўднага паэта, які не прымае камерцыялізацыі літаратуры: “*Насуперак рынкам, тэрактам, пажарам / Хай вершы ніколі не будуць таварам! / Яны не мастацтва, не шоу з навукай – / Расшчэплены атам, містэрыя гук!*” [4, с. 128]. Праз “Паэта ў мегаполісе” чытач кнігі Л. Сільновай трапляе ў верш-горад (верш “Нататнік”). Для паэтэсы памер верша – гэта тая дастатковая форма існавання, у якой змяшчаецца аб’ём інфармацыі, эквівалентны сучаснай гарадской прасторы. Таму становіцца зразумелым, што кніга вершаў “Горад Мілаград” ахоплівае яшчэ больш шырокі гарызонт – мегаполіс, ці, як адзначаецца ў анатацыі, “хуткапыннае жыццё ў мега-горадзе будучага” [5, с. 2].

У паэзіі Людкі Сільновай значная ўвага аддаецца кожнаму слову, літары. Напэўна, адсюль ні з чым не параўнальны падбор сакавітых вобразаў, для ўспрымання якіх, здаецца, будуць задзейнічаны ўсе пачуццёвыя органы чытача: *сцежкі-самаволкі, пруты-іголки кустоў, вароны – як тры таблеткі вугалю, след халодны, як калодзеж, поўня-апельсін, зорчкі – сплюнутыя костачкі, хлеб-чарапахы, жалезныя капсулы аўто і г. д.* Самі словы паэтэсы неаднаразова надзяляе эпітэтам *дзіравыя*, а працэс напісання верша параўноўвае з дыраваннем (вершы “Дзьмухавец”, “Дзіравыя словы”). Слова ў аўтаркі мае выяву, гук, пах: “*Яно ўсярэдзіне мяне, / Як мікрарадыё, ня*” [4, с. 121], і нарэшце, гэта адна з самых найсучаснейшых матэрыяў: “*Да нанатэхналогій / Хачу аднесці слова*” [4, с. 121].

Неаднаразова Л. Сільнова эксперыментавала са словам – гэта і кніга на цюлевай тканіне (“Празрысты кот”), і на кулінарным алюмініі (“Запісы на кулінарнай фальзе”), і папяровая самаробная кніжка “Бацькава мова” і да т. п. (былі паказаны на персанальнай выставе з адпаведнай назвай “Рыфмы колеру” ў 2001 г. у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі). Паэтка выдала асобны зборнік “Рысасловы” – кнігу малюнкаў,

графічных вобразаў слоў, вершаслоў, вершаваны праект уласнага слоўніка, ці, як яна сама вызначае, транслінгвізм. У “Вялесайскай лекцыі” (інаўгурацыйнай прамове падчас атрымання літаратурнай прэміі “Гліняны Вялес”) аўтарка прызналася, што «прыйшла да адчування, што форма таго меркаванага ідэальнага верша павінна быць досыць сціслай, а словы, за кошт гэтай сцісласці, павінны стаць больш светлымі і зырыкімі. Паступова верш змяняўся – да некалькіх радкоў, словаў... І вось, нарэшце, засталася адно толькі слова. “Слова, – гэта не ўмоўны знак для выражэння думкі, а мастацкі вобраз, выкліканы найжывейшымі пачуваннямі, якія прырода і жыццё выклікалі ў першабытным чалавеку”, – сцвярджаў Вацлаў Ластоўскі» [5, с. 130].

Яшчэ адзін наватарскі жанр Л. Сільновай – кніга фантастычных коміксаў “Агністыя дзьмухаўцы” – у анатацыі вызначаны як “*візуальная проза*”, але сама паэтэса ўдакладніла, што гэта самая што ні ёсць паэзія кахання, выказаная сюжэтнай нізкай аўтарскіх сімвалічных малюнкаў. У інтэрв’ю з аўтарам артыкула Л. Сільнова зазначыла: «*Я адношу сваю творчасць да авангардысцкага, эксперыментальнага кірунку, нават у нечым... фальклорнага. Тут галоўнае – сам матэрыял мовы, яе рытму, гукавой афарбоўкі і маральныя адносіны аўтара да людзей, рэчаў, з’яў і свету навокал... Яна (аўтарка часта падзяляе сябе з лірычнай гераіняй і гаворыць пра яе ў 3-й асобе. – I. III.) гуляла ў розныя фармалістычныя і рэалістычныя кірункі літаратуры: мадэрнізм, сімвалізм, імажынізм, акмеізм, сюррэалізм, дадаізм, фальклорна-абрадавыя практыкі, постмадэрнізм і інш., адстойваючы мову і яе магчымасці. І ў той жа час сама я прыхільніца старой паэтычнай школы, сілабанічнага верша. Так, як ні дзіўна, таго самага “парадна-вайсковага” рыфмаванага верша і “святочна-народнага”, крыху хаатычнага верлібра (які стаў ужо таксама традыцыйным, амаль народным, нават сучасным гарадскім фальклорам, у нечым хіп-хопам, вершам без дзяржаўных межаў)*» (з асабістага архіва аўтара).

Сапраўды, падобным кангламератам, на першы погляд, і паўстае яе “Горад Мілаград”. Аўтарка, не асцерагаючыся звучыць кола чытачоў, дзёрзка прызначае кнігу сучаснаму, найперш гарадскому, чытачу з добрай адукацыяй. Так, даволі натуральна выглядаюць у гэтай прасторы творы, прысвечаныя ўрбаністычнаму пейзажу. Але, паглыбіўшыся ў тэкст, бачым, што прасторава-часавыя межы сучаснага горада значна пашыраюцца – у зборніку перакрываюцца пейзажы розных гарадоў (Мінск, Маладзечна, Вілейка, Вільня, Полацк і інш.), прычым з розных гістарычных перыядаў. Там выхад у кнізе

па-за рэальнасць добра праілюстраваны на вокладцы – над паўразбуранымі будынкамі старажытных сабораў лунаюць талеркі неапазнаных касмічных аб'ектаў.

Назва кнігі-горада *Мілаград* суадносіцца з імем аўтаркі Людміла, ёй як філолага, здольнаму бачыць прыхаваны сэнс у кожнай частцы слова, яго літары, даспадобы спалучэнні *мілая людзям, мілы горад*. Але, на наша здзіўленне, паэтэса прызналася, што ў Беларусі існуе населены пункт з такой назвай – вёска ў Гомельскай вобласці (з асабістага архіва аўтара). Лірычную гераіню аўтарка называе Людкай (на выбар такой формы імя паўплывала песня “Людка” славутых “Песняроў” на словы Янкі Купалы, якая была вельмі папулярнай у пачатку 1980-х гг.), ёсць у паэтэсы нават мініяцюрныя вершы-тлумачэнні: “Людка – адзінка вялікага людю...” (нізка “Зярнятты”), “Людка, Людка... / Бога любка” [5, с. 178]. А нядаўна творца агучыла яшчэ адну “формулу жыцця”: яе імя – “*гэта скарачанае поўнае ЛЮ(дміла) Д(анілаўна) КА(нуцкая) СІЛЬНОВА*” [з асабістага архіва аўтара].

Але нягледзячы на ўсе шматлікія жанравастыльёвыя эксперыменты, у паэзіі Людкі Сільновай галоўны аб'ект творчасці – чалавек. Яе заўсёды хвалюе, як ён сябе пачувае ў сучасным інфармацыйным свеце, што пастаянна трансфармуецца, ці застаецца ў яго вольны час і месца для шчырасці, сяброўства, кахання: “*Кожны хоча, каб яго любілі, / Лашчылі і чысілі падкрыллі... / Кожны хоча... А ці кожны – можа?*” [5, с. 178]. Аўтарка неаднаразова шукае сэнс жыцця: “*Кнігу жыцця якім разам чытаю!*” [5, с. 98], і часам прыходзіць да высноў: “*Жыццё – авантура, прыгода і подзвіг! / (Не жарт, не насмешка, не карыкатура)*” [5, с. 85], “*Жыццё – гульня. У шахматы ці нешта / Падобнае...*” [5, с. 163]. І нарэшце яе лірычная гераіня знаходзіць ачышчальную раку: “*Яна цячэ паўз нас, рака, / І не з вады, не з малака – / Са слоў, што творацца ў малітвах, / Узносяцца ў духоўных бітвах. / Быць хрысціяннам: абмыцца / Вадой – і ў хвалях растварыцца*” [5, с. 154], знаходзіць сваю дарогу ў Храм: “*Далёка – ліха, натоўп, трыбуны. / Дарогай ціхай іду ў Храм*” [5, с. 157]. Паэтка знаходзіць і сэнс існавання: “*...Тады зрываецца малітва / З сасмяглых вуснаў, і ў душу / Сыходзіць мір... Псалтыр адкрыты. / Чытаю, думаю, пішу*” [5, с. 159], быццам нанова адкрываючы сэнс творчага прызначэння: “*І кагосьці маё слова сагрэе, / І кагосьці мая лыжка накарміць...*” [5, с. 152].

Паэзія Людкі Сільновай займае асаблівае месца сярод твораў беларускіх аўтараў другой паловы XX – пачатку XXI ст. Пачаўшы з літаратурнага аб'яднання “Крыніцы”, яна лічыла сябе

паўнавартасным сябрам Таварыства маладых літаратараў “Тутэйшыя”, старанна наведвала ўсе пасяджэнні, з вялікай цікавасцю адсочвала ўсе творчыя ідэі. Яна «*хацела друкавацца, выступаць, мець хоць якую партыю “ў літаратурным хоры”, хоць другое сапрама, хоць альт!* Урэшце быць сведкай і ўдзельніцай тварэння новых імёнаў, новай літаратуры на постсавецкай прасторы» (з асабістага архіва аўтара). Слова *тутэйшыя* не сыходзіць з радкоў многіх яе вершаў – “Тутэйшая” (зб. “Ластаўка ляціць”), “Я веру”, “Тутэйшыя”, “Тутэйшы”, “Метал і бетон” (зб. “Горад Мілаград”) і інш. Але паўнавартасным членам літаб'яднання яна так і не стала, не былі надрукаваны і яе вершы ў альманаху аб'яднання. З размовы з паэтэсай становіцца зразумелым, што яна заклапочана гэтым, неаднаразова аналізавала “непаразумеце”. Нешта спісваецца на час – 1980 – 1990-я гады – галаснасць і перабудова, эканамічны крызіс, гульні пані Камерцыі. Адна з магчымых прычын непрыняцця яе тагачаснай літаратурнай суполкай, на думку аўтаркі, у тым, што ў ёй “*бачылі проста сталую, сямейную жанчыну з дзецьмі-заложнікамі (па Бэкану), якой я і была насамрэч*” (з асабістага архіва аўтара). На наш погляд, гэта і стала адной з галоўных акалічнасцяў. Цяпер, праз некалькі дзесяцігоддзяў, аналізуючы жыццёвы і творчы лёс беларускіх паэтак (Е. Лось, В. Вярбы, Я. Янішчыц і інш.), можна прасачыць, які няпросты быў у іх шлях у параўнанні з творцамі-мужчынамі.

Хоць Л. Сільнова прымае ўсе варыянты (паэт, паэтка, паэтэса) назвы ў дачыненні да сваёй дзейнасці, жаноцкасць – адна з яркіх адметнасцей яе лірычнай гераіні: “*Людміла. Жанчына. Стаю пад бярозкай. / І можа, старой выглядаю ці грознай... / Пэўна – не коцік, не рыбка, не кветка. / Затое са мною можна ў разведку!*” [5, с. 178].

Уласна жаноцкія радкі з аднаго з вершаў Л. Сільновай “*Вось і ўсё, што я зрабіла, – / Нарадзілася і нарадзіла*” выклікалі захапленне філосафа Валянціна Акудовіча (маўляў, ніводны мужчына не можа гэтак пра сябе сказаць) [7, с. 1], яны дзіўным чынам пераклікаюцца з вершам Веры Вярбы (“*Што ты зрабіла для народа?.. / Я гадала вам дзіця*” [8, с. 290]) і з'яўляюцца адным з яркіх доказаў існавання жаночай і мужчынскай лірыкі, што адрозніваюцца роўна ў той ступені, як адрозніваюцца паміж сабой мужчына і жанчына. Л. Сільнова на гэты конт разважае: “*Усё-ткі мы заходнія жанчыны і наш ідэал – раскрыццё індывідуальнасцей чалавека, мужчыны і жанчыны. Ва ўсходняй культуры, мяркую, наадварот: ідэал, апеты вобраз жанчыны, дыў увогуле чалавека – “толькі звяно”*”

ў ланцугу, пясчынка ў пясках пустэльні, кветка ў вялікім садзе, зорка сярод мільёнаў зорак...» [7, с. 1].

Людка Сільнова ўсведамляе далучанасць да жаночай паэзіі: “Надарылася / Шчасная хвіліна. / Вы дзесьці побач, / Ганна і Марына. / Вы не далёка, / Цётка, Дуся, Жэня, / А тут, са мной, / Нібы ад нараджэння... У тоненькіх сукенках / І вяночках, / Нікога жонкі / І нікому дочки” (верш “Паэтэса”) [5, с. 126], – падкрэсліваючы складанасць долі жанчыны-творцы: “Дамы лёс – не лёс Паэта” [5, с. 144].

Падсумоўваючы папярэднія этапы жыццёвага і творчага шляху – “Бывай, мой пяты вагон / Такога кароткага цягніка жыцця!” [5, с. 124], – па-жаночаму раўніва адносячыся да тэмы ўзросту, лірычная гераіня Людкі Сільновай робіць свой выбар: “Хачу не артысткай – простаю / Жанчынай торкнуцца лбом / У шкло, і напавіць хустку, / І на другім баку, / У мужа, знайсці лусту / Салодкага кекса. Руку / Яго, абхапіўшы, ехаць – / І грэцца, і на грудзях / Заснуць, нібы нейчым рэхам, / Малітвай усіх бадзья...” [5, с. 124].

Спіс літаратуры

1. Сільнова, Л. Д. Чтение – освоение космического пространства / Л. Д. Сильнова [Электронный ресурс] // Вестник БАЕ. – 2015. – Режим доступа : <https://fantlab.ru/blogfiles/b42417/> Из чит автобиограф.pdf. – Дата доступа : 28.02.2017.

2. Малоизвестная фантастическая притча Люд-ки Сильновой [Электронный ресурс] // Лаборатория фантастики. – 2005. – Режим доступа : <https://fantlab.ru/blogarticle42417>. – Дата доступа : 28.02.2017.

3. Сільнова, Л. Ластаўка ляціць... : вершы / Л. Сільнова. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 95 с.

4. Сільнова, Л. Горад Мілаград : кніга вершаў / Л. Сільнова. – Мінск : Кнігазбор, 2016. – 188 с.

5. Сільнова, Л. Крышталёвы сад : кніга крытыкі / Л. Сільнова. – Мінск : Логвінаў, 2007. – 144 с.

6. Бондар, Т. “У літаратуры трэба перамагаць кожны раз наноў...” / Т. Бондар // Беларусь. – 1994. – № 10. – С. 2 – 3.

7. Сільнова, Л. “Сварог... зварганіла свой свет”, альбо Крышталёвы сад : гутарыла Г. Астроўская / Л. Сільнова [Электронны рэсурс] // Дзеяслоў. – 2013. – № 24. – Рэжым доступу : <http://dziejaslou.by/old/www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/sil2602>. – Дата доступу : 28.02.2017.

8. Вярба, В. Белыя пісьмы : вершы, паэмы / В. Вярба. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 430 с.

Ірына ШМАТКОВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

З архіваў часу

ЦЯЖАР КАНЧАТКОВАЙ ВЫВУЧАНАСЦІ ЦІ БЫЎ КАТАЛІЦКІ МІТРАПАЛІТ СТАНІСЛАЎ БОГУШ-СЕСТРАНЦЭВІЧ ДЗЯДЗЬКАМ ВІНЦЭНТУ ДУНІНУ-МАРЦІНКЕВІЧУ?

Заканчэнне. Пачатак і спіс літаратуры змешчаны ў № 4.

Скрупулёзнай за ўсіх радаводам Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і яго роднаснай сувяззю з мітрапалітам Станіславам Сестранцэвічам займаўся Язэп Янушкевіч. У ранняй працы ён піша: “...перад нараджэннем Вінцэнта яго бацькі самі арандавалі ў Бабруйскім павеце маёнтак Панюшкавічы, што належаў іх далёкаму, але ўплывоваму сваяку магілёўскаму біскупу Станіславу Богушу-Сестранцэвічу” [20, с. 22].

Адносінам мітрапаліта і яго юнага сваяка прысвечана эсэ “На свой хлеб” Я. Янушкевіча, дзе пададзены найбольш поўныя вядомыя нам на сёння звесткі пра сваяцтва В. Марцінкевіча і С. Сестранцэвіча, пра знаходжанне Вінцэнта ў Санкт-Пецярбургу і пра старэйшага брата Ігната Іванавіча, які жыў там. Я. Янушкевіч піша пра адну з найважнейшых архіўных знаходак – рэвізскую сказку 1816 г., адшуканую ім у НГАБ. Менавіта гэты дакумент стаў і, падобна, дагэтуль застаецца адзінай навукова даказанай сувяззю В. Марцінкевіча з Санкт-Пецярбургам:

“...Сей же малолетний Викентий в прошлом 1819 году отправлен матерью его из Панюшкевич в г. Санкт-Петербург на попечение римско-католических церквей бискупа Сестранцевича, оный там находится...” (цыт. паводле: [14, с. 25]). І далей Я. Янушкевіч з шкадаваннем піша, што ў афіцыйны дакумент не патрапілі звесткі, кім прыходзіўся мітрапаліт В. Марцінкевічу: «Магчыма, Марцыяна і тлумачыла пісару, хто такі біскуп Сестранцэвіч для яе сына, ды ў рэвізскую сказку азначэнне “дзядзька-біскуп” не трапіла; як-ніяк афіцыйны дакумент» [14, с. 25]. Сам жа аўтар эсэ, закранаючы роднасныя сувязі, піша: “дзядзька... пляменнік” [14, с. 26], “родны ўнук” [14, с. 29] (удакладняючы там жа: “так, на гадах Вінцэнт мог быць дзядзьку не толькі ўнукам, а і праўнукам. Цэлых 77 гадоў... падзяляў дні іхняга прыходу ў свет”).

Аднак з часам ацэнка ступені сваяцтва В. Марцінкевіча і С. Сестранцэвіча была Я. Янушкевічам перагледжана. Найбольш поў-

на пра гэтае сваяцтва даследчык піша ў артыкуле “Жыцццяпіс Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча ў кантэксце нацыянальнай гісторыі XIX ст.”: «У тым, што Марцінкевічы даводзіліся сваякамі Сестранцэвічам, – сумненняў няма. А дакладней – на якой лініі? “Па мячу ці на кудзелі”? Напачатку (ці не з маёй лёгкай рукі) павандравала ў свет меркаванне, што Сестранцэвічы былі **сваякамі на маці** Ваўчацкай-Нядзведскай. Ад гэтага цяпер давядзецца адмовіцца. Хутчэй за ўсё **сваяцтва ішло “на мячу”**. Паводле пэўных генеалагічных крыніц вынікае: Ян Богуш-Сестранцэвіч (1687 – 1771), староста Міхнеўскі, меў за жонку Карнэлію Адынцову (1701 – 1773), дачку Вількамірскага стражніка, герба Ліс. Дзед Карнэліі Адынцовай быў Вількамірскі чашнік Пётра, а бабуля Кацярына Дунінова, дачка Віленскага падсудка, герба Лебедзь...» [15, с. 556].

Некаторы сумнеў у гэтай версіі Я. Янушкевіча выклікае тое, што сваяцтва С. Сестранцэвіча і В. Марцінкевіча праводзіцца праз прозвішча *Дунін*. Нам пакуль невядома ніводнага дакументальнага доказу, каб Марцінкевічы ў часы Вялікага Княства Літоўскага ці пазней выкарыстоўвалі прыдамак *Дунін*, тым больш каб карысталіся толькі варыянтам *Дунін*. Ва ўсіх афіцыйных дакументах яны фігуруюць толькі як *Марцінкевічы*. Хутчэй за ўсё, да пошукаў новых версій сваяцтва С. Сестранцэвіча і В. Марцінкевіча Я. Янушкевіча падштурхнула ўважлівае вывучэнне менавіта радаводу мітрапаліта С. Богуша-Сестранцэвіча (у свае часы непараўнальна больш вядомага і аўтарытэтнага, чым беларускі паэт, які значна раней за Вінцэнта стаў аб’ектам біяграфічных даследаванняў).

І хоць аўтар не прыводзіць спасылкі, адкуль ім узятая апошняя версія, але ў працытаванай кнізе “Беларускі дудар”, кажучы пра радавод В. Марцінкевіча, Я. Янушкевіч спасылаецца на “афіцыйныя гербоўнікі”, у прыватнасці на гербоўнік К. Нясецкага [20, с. 22]. У другім яго томе прыведзены звесткі пра род Богушаў-Сестранцэвічаў (якія цалкам супадаюць з дадзенымі Я. Янушкевіча), а таксама падрабязная інфармацыя пра сяцёр мітрапаліта, у тым ліку даты іх нараджэння і прозвішчы пасля замужжа: “Сёстры: Дарота, нарадзілася 17.12.1722, была замужам за Мацкевічам; Ганна, нарадзілася 15.07.1724, была замужам за Рыкачэўскім; Рэгіна, нарадзілася 25.02.1737, замужам за Мікулічам; Канстанцыя, нарадзілася 26.02.1742, замужам за Валкавіцкім расійскім брыгадзірам” [21, с. 213 – 214]. Як тлумачыць у каментары ўкладальнік гербоўніка, радавод складзены на падставе дакумента, пададзенага самім С. Богушам-Сестранцэвічам пры ўступленні ім у ордэн Святога Станіслава 20 кастрычніка 1773 г.

Падводзячы вынікі папярэдняга расследавання, мы можам сцвярджаць, што ў самых першых біяграфіях з’явіліся звесткі пра сваяцтва В. Дуніна-Марцінкевіча і С. Богуша-Сестранцэвіча. Найбольш асцярожныя аўтары казалі пра далёкае сваяцтва, але былі і сцвярджэнні пра “роднага дзядзьку на матчынай лініі”. Як мы бачым з гербоўніка К. Нясецкага, у мітрапаліта не было сястры, якая была б замужам за Марцінкевічам. Але калі і было сваяцтва, трэба адкінуць і версію, выкладзеную У. Ліпскім, пра тое, што С. Сестранцэвіч быў родным дзядзькам самой Марцыяны Нядзвецкай, то-бок яна не была дачкой кагосьці з яго сяцёр (чыя прозвішчы па мужу нам вядомыя), ні, тым больш, братаў, інакш яна была б ад нараджэння Сестранцэвіч. Таму нам давядзецца шукаць сваяцтва на іншых узроўнях, магчыма, у трэцім калене. І адказы могуць быць у даследаваным намі дакуменце – тастаменце мітрапаліта С. Богуша-Сестранцэвіча. А, як вядома, тастаменты – найбольш дакладныя і карысныя ў плане выяўлення роднасных сувязяў.

Копія дакумента “Аб духоўным тастаменце мітрапаліта Сестранцэвіча” знаходзіцца ў НГАБ [11, арк. 5 – 8 адв.] (дзякуючы загаловку, а таксама таму, што спадчына С. Сестранцэвіча стала прадметам доўгіх разглядаў і копіі дакумента сустракаюцца і ў іншых справах, тастамент даўно мог быць вывучаны нашымі даследчыкамі на прадмет сваяцтва мітрапаліта і Марцінкевічаў):

“У імя Айца, і Сына, і Духа Святога амін. Я, ніжэй падпісаны, Станіслаў Сестранцэвіч Богуш, арцыбіскуп магілёўскі, мітрапаліт рымска-каталіцкіх цэркваў у Расіі, адміністратар Віленскай вакантнай епархіі, старшыня рымска-каталіцкай духоўнай Калегіі і ордэнаў Святога Апостала Андрэя Першазванага, Святога Аляксандра Неўскага, Святога Уладзіміра Вялікага Крыжа і Святога Ганны першых ступеняў, Белага Арла, Святога Станіслава і Святога Іаана Іерусалімскага 1-й ступені, Вялікага Крыжа кавалер, які нарадзіўся 1731 года верасня 3-га на новым стылі падчас валадарання польскага караля Аўгуста II у Вялікім Княстве Літоўскім, ва ўласным маёнтку бацькі майго, званым **Замкі** (памылка перакладчыка або перапісчыка – Станіслаў нарадзіўся ў маёнтку Занкі, Запкі – у*

* “Пра бацькоў будучага мітрапаліта вядома мала. Яго бацька Ян Богуш-Сестранцэвіч (1687 – 1771) насіў тытулы міхнеўскага старасты і старадубскага стражніка. Ён загінуў у кастрычніку 1771 г., абараняючы ўласны дом у Рале ад барскіх канфедэратаў. Маці Станіслава – Карнэлія Адынец (1698 – 1773) была дачкой вількамірскага стражніка Міхаіла Адынца. Яна памерла ў ліпені 1773 г. ва ўзросце 75 гадоў ад сухотаў” [9, с. 27].

той час Ваўкавыскага павета Новагародскага ваяводства Вялікага Княства Літоўскага, цяпер Свіслацкі раён Гродзенскай вобласці. – *З. Д.*), у *Заблудаўскай парафіі, дзе я і ахрышчаны, памру, уручаючы душу маю Богу Адкупіцелю майму Езусу Хрыстусу, ад якога атрымаў яе. Цела маё пахавана будзе ў склепе пад алтаром у Каломенскай парафіяльнай царкве, якая збудаваная мною па ўсяміласцівым дазваленні васпана імператара Аляксандра I.*

Маю рухомую і нерухомую маёмасць прызначаю нашчадкам чатырох сваякоў, а менавіта: брата майго стацкага саветніка Івана Сестранцэвіча Богуша і трох маіх сяцёр: Дароты Мацкевічавай, Ганны Рыкачэўскай і Рэгіны Мікулічавай, якія маюць па адным нашчадку, на роўныя частыры часткі. Частка ж брата Івана** павінна быць падзелена так сама паміж чатырма ягонымі дзецьмі, а менавіта, калезскім асэсарам і ордэна Святога Уладзіміра 4-й ступені кавалерам Станіславам Сестранцэвічам Богушам, маршалам Чэрыкаўскага павета Магілёўскай губерні тытулярным саветнікам Іванам Сестранцэвічам Богушам, генерал-маёршаю княгіняй Амаліяй Гур’ялавай і капітаншаю Кацярынай Дэваль***, мінуўшы дваіх сваякоў як тых, якія не маюць нашчадкаў.*

У Санкт-Пецярбургу 15.11.1826 года”.

Дзякуючы тастаменту мітрапаліта С. Богуша-Сестранцэвіча цяпер мы можам адказаць на галоўнае пытанне: ці быў ён дзядзькам В. Дуніна-Марцінкевіча? Аднак значна раней даследчыкі маглі знайсці нейкія зачэпкі ў яшчэ адным дакуменце, а менавіта ў выдадзеным яшчэ ў пачатку ХХ ст. дзённіку самога мітрапаліта, які друкаваўся ў некалькіх кнігах альманаха “Старина и

* “24 чэрвеня 1745 г. Дарота выйшла замуж за калачэўскага старасту Гжэгажа Мацкевіча і нарадзіла яму чатырох дзяцей: Ганну-Катажыну (была ахрышчана 28 жніўня 1746 г.), Яраша-Міхала (10 жніўня 1747 г.), Гжэгажа-Яна (22 верасня 1748 г.) і Кшыштафа-Пятра... Пасля смерці мужа Дарота паўторна выйшла замуж за Юзафа Туханоўскага” [9, с. 27].

Пра Ганну даследчыкам вядома мала, толькі тое, што яе імя і прозвішча сустракаюцца ў тастаменце Сестранцэвіча [9, с. 28].

** “5 лютага 1769 г. яна [Рэгіна] выйшла замуж за каралеўскага харунжага Аляксандра Мікуліча і ў шлюбе з ім нарадзіла двух сыноў: Аляксандра-Яна (ахрышчаны 25 сакавіка 1771 г.) і Станіслава-Стэфана (9 ліпеня 1772 г.)” [9, с. 27 – 28].

*** “На працягу ўсяго свайго жыцця мітрапаліт нястомна дапамагаў сваім шматлікім сваякам. Менавіта дзякуючы яго пратэкцыі Ян у 1775 г. быў прызначаны каралём Станіславам-Аўгустам Панятоўскім камергерам (шамбелянам). У 1778 г. С. Богуш-Сестранцэвіч забраў брата да сябе ў Магілёў. Там яго жонка (Генрыэта Нольд) стала кіраваць усёй хатняй гаспадаркай мітрапаліта. У ліпені 1799 г., дзякуючы намаганням мітрапаліта, Ян быў прызначаны маршалам Галоўнага Літоўскага трыбунала” [9, с. 28].

*** “Амалію і Кацярыну С. Богуш-Сестранцэвіч уладкаваў (7 красавіка 1799 г.) у Святакацярынінскі інстытут высакародных дзяўчат, навучанне ў якім давала вялізныя магчымасці для выгаднага замужжа, што і адбылося. У 1800 г. Амалія выйшла замуж за будучага генерал-маёра (тады яшчэ палкоўніка) І. С. Гур’ялава, а Кацярына – за капітана Дзямбелева” [9, с. 28].

новізна”. Здаецца, першымі да яго звярнуліся беларускія гісторыкі М. Папоў і А. Ганчар, якія адзначаюць у сваёй манаграфіі: “Усе біяграфічныя працы беларускіх даследчыкаў не абыходзяцца без згадкі ролі С. Богуша-Сестранцэвіча ў лёсе аднаго з родапачынальнікаў сучаснай беларускай літаратуры – Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча... На жаль, на сёння цяжка дакладна ўстанавіць, кім былі яны адзін аднаму” [9, с. 28]. Паказальна, што да гэтага дакумента першымі звярнуліся даследчыкі менавіта біяграфіі С. Сестранцэвіча, а не В. Марцінкевіча. Там жа яны як “зачэпку” для будучых даследчыкаў, спасылаючыся на асабістыя лісты мітрапаліта, надрукаваныя ў тым жа альманаху, называюць яго пляменніка Ігнація Іванавіча Марцінкевіча і пляменніцу Францішку Марцінкевіч. Аднак асоба “марскога ваўка” Ігнація ўжо добра вядома беларускім даследчыкам, ён нават стаў героем асобнага артыкула “Нечаканая рэмінісцэнцыя, або Брат Ігнат-Мацей” Язэпа Янушкевіча [14, с. 30 – 35]. І добра вядома, што Ігнацій быў сынам Яна Марцінкевіча і яго першай жонкі, а вось сам Вінцэнт – сынам ужо ад другой жонкі – Марцыяны Нядзвецкай. Сам жа даследчык з жалем адзначае: “Гісторыя не данесла імя першай жонкі Яна Марцінкевіча” [14, с. 21].

Нескладана супаставіць некалькі фактаў: С. Сестранцэвіч называе Ігнація Марцінкевіча пляменнікам, але быць такім ён мог толькі па жаночай лініі – г. зн. ад адной з трох яго родных сяцёр, узаных у тастаменце: Дароты Мацкевічавай, Ганны Рыкачэўскай і Рэгіны Мікулічавай, у кожнай з якіх было ўсяго па адным нашчадку. Дзякуючы звесткам, прыведзеным у каментарых, мы ўжо ведаем, што і сярод нашчадкаў Мацкевічавай і Мікулічавай таксама няма нікога з Марцінкевічаў. І менавіта веданне з гэтага тастамента прозвішча па мужу другой сястры С. Сестранцэвіча дазволіла нам звярнуць увагу на ўжо даўно надрукаваную беларускім гісторыкам Яўгенам Анішчанкам сярод тысяч іншых у спісах ураднікаў ВКЛ спасылку на архіўны дакумент: “Марцінкевіч Ян, 1780, смаленскі чашнік, жонка Людвіка Рыкачэўскага (у арыгінале “Рыкашэўскага”), фонд 1711, справа 62, аркуш 431” [22, с. 288]. Няма сумненняў, што ў спасылцы гаворка ідзе менавіта пра бацьку Вінцэнта Яна і яго на той час жонку Людавіку. Такім чынам, мы маем адказ і яшчэ на адно пытанне: як жа звалі першую жонку Яна Марцінкевіча.

Змест дакумента, актыкаванага ў гродскіх кнігах Гародні 11 красавіка 1780 г., ставіць кропку ў пытанні: “...Ян і Людавіка з Рыкачэўскіх Марцінкевічы чашнікі Смаленскага ваяводства, муж і жонка... робім вядома і відавочна нашым добраахвотным... вячыста прадажным правам

Пятру Макржэцкаму дадзеным, на тое, што мы, Марцінкевічы... маючы дом каменны ў горадзе Вільні, які дастаўся нам у спадчыну па нябожчыцы Ганне Рыкачэўскай, маці нашай, дабрадзею, дзедзічным правам атрыманы ёю ад ксяндза Станіслава Сестранцэвіча, біскупа беларускага..." [23, арк. 431 – 432 адв.]. Камяніца каштавала пакупніку 2400 польскіх золотых і знаходзілася недалёка ад вуліцы Субач (цяпер Subačius), у завулку з тылу касцёла Святога Казіміра, побач з палацам падстоля ВКЛ Міхала Патоцкага, дамамі падкаморага Нарбута, ваяводы віцебскага Салагуба і іншых [23, арк. 431 – 432 адв.].

Такім чынам, цяпер мы можам сцвярджаць: першы мітрапаліт усіх рымска-каталіцкіх цэркваў у Расіі С. Богуш-Сестранцэвіч не быў крэўным ні бацьку, ні маці, ні самому В. Дуніну-Марцінкевічу, а быў толькі для першага з іх сваяком па жонцы. Дачка роднай сястры мітрапаліта Ганны Рыкачэўскай Людавіка выйшла замуж за Яна Марцінкевіча, менавіта ад іх і паходзяць адзінакроўныя паэта – брат Ігнацій Марцінкевіч і сястра Францішка. Менавіта яны, у адрозненне ад В. Марцінкевіча, сталі сярод іншых нашчадкаў спадчыннікамі багаццяў мітрапаліта С. Богуша-Сестранцэвіча, атрымаўшы належныя ім часткі яго маёнткаў у Магілёўскай губерні. Аднак асобныя недакладныя фармулёўкі ў тастаменце пра некаторыя яго ўладанні сталі прычынай працяглых судовых цяжбаў паміж спадчыннікамі.

Безумоўна, устаноўленыя намі новыя факты важныя для біяграфій двух вядомых нашых суайчыннікаў: Станіслава Богуша-Сестранцэвіча і Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, але яны прыведзены намі толькі для прыкладу. Значна больш важнае вывучэнне самога механізма фарміравання гістарычных ведаў і з'яўлення ў нашых энцыклапедыях недакладных звестак нават пра зорак першай велічыні беларускага культурнага небасхілу. Прычыны могуць быць наступныя.

- Даволі часта даследчыкі, не маючы архіўных дадзеных, давяралі звесткам з трэціх рук, успрымалі іх некрытычна, выпускаючы з-пад увагі архіўныя дакументы і крыніцы, у нашым прыкладзе не вывучаліся нават такія важныя, як дзённік і тастамент мітрапаліта (трэба адзначыць, што інтэрнэт істотна спрасціў пошук новых крыніц – і той жа дзённік С. Богуша-Сестранцэвіча цяпер даступны для вывучэння [24]). Часта асновай падобных аксіём станавіліся мастацкія і паўмастацкія творы, якія потым некрытычна перапісваліся іншымі даследчыкамі ўжо як навуковыя факты і траплялі ў энцыклапедыі і падручнікі.

- Вялікай праблемай была ідэалагічная ўстаноўка савецкіх часоў, калі было значна прасцей вывучаць героя "беднага", чым "заможнага"

і да т. п. Але шмат у чым падобны ідэалагічны падыход уласцівы і сучаснай беларускай гістарычнай навуцы, хоць бы на этапе вызначэння актуальнасці або неактуальнасці тэмы даследавання.

- Не меншай праблемай у фарміраванні няслушных дадзеных была ўнутраная ўстаноўка саміх даследчыкаў – своеасаблівае закаханасць у сваіх герояў, якая прымушала іх залішне ідэалізаваць, безумоўна давяраць прадстаўленым імі самімі звесткам і абыходзіць увагай непрывабныя бакі іх жыцця.

- Безумоўна, асноўнай праблемай, якая змушала даследчыкаў больш вылучаць свае версіі ці нават фантазіраваць, стала недастатковая праца па пошуку новых дакументаў, якіх толькі ў выніку двухгадовай працы па даследаванні біяграфіі В. Дуніна-Марцінкевіча намі выяўлена каля сотні.

- Падобнае стаўленне да крыніц стала вынікам таго феномена, што мы ўмоўна назвалі "цяжарам канчатковай вывучанасці" – маладыя даследчыкі проста не браліся за падобныя тэмы, лічачы іх неперспектыўнымі: нічога новага тут не знайсці, усё ўжо адшукана, бо такія аўтарытэты ўжо працавалі над гэтай тэмай дзесяцігоддзямі.

- Феномен "цяжару канчатковай вывучанасці" ўласцівы нават цэлым даследчым установам. Пра гэта піша, прысвяціўшы не адзін год "афіцыйнаму" вывучэнню біяграфіі класіка, Я. Янушкевіч у артыкуле "У архіўнай цішы": "Замест прапанаванага мною працягу даследавання архіўнай спадчыны В. Дуніна-Марцінкевіча... аніякай не далі..." [14, с. 8]. Раствлумачана гэта было тым, што "пра нашага класіка ўжо напісана больш, чым ён сам напісаў за сваё жыццё".

Усе гэтыя і іншыя прычыны прыводзяць да таго, што нашы сучасныя звесткі нават пра такіх выдатных суайчыннікаў, як Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Адам Міцкевіч, Тадэвуш Рэйтан, Станіслаў Манюшка і іншыя, і, тым больш, пра іх продкаў яшчэ далёка няпоўныя ці нават памылковыя. Пры гэтым "цяжар канчатковай вывучанасці" не дазваляе маладым гісторыкам нават прыступіць да падобных тэм, а аўтарытэт мінулых пакаленняў даследчыкаў – засумнявацца ў некаторых фактах і падвергнуць іх рэвізіі. Таму даследаванні, што ставяць задачай вывучэнне і праверку нават энцыклапедычных звестак, асабліва ў святле з'яўлення новых тэхналогій, як інтэрнэт, які дае доступ да вялізнага, раней неведомага масіву дадзеных, становяцца актуальнымі і перспектыўнымі.

Зміцер ДРОЗД,
гісторык, архівіст.

“СЛОВА ПРА ПАХОД ІГАРАВЫ” Ў ПЕРАКЛАДЗЕ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

У артыкуле аналізуецца пераклад Максіма Гарэцкага “Слова пра паход Ігаравы”. Вызначаюцца асаблівасці перакладу, яго спецыфіка і адметнасць. Звяртаецца ўвага на ступень вывучанасці твора.

Ключавыя словы: *Максім Гарэцкі, гісторыя, міфалогія, дыялектызмы, песні, паданні, гутарковая мова, старажытнарускі тэкст, фальклорныя вытокі, мастацкі твор.*

The translation of “Slovo pra pahod Igaravi” (“The Tale of Igor’s Campaign”) by Maxim Haretski is analyzed in this article. The peculiarities of his variant of translation, its specifics and distinctive characteristics are also defined. The attention is paid to the level of the studying of this work.

Праблематыкай, высокай мастацкай культуры і ідэйна-эстэтычным пафасам творчасці Максіма Гарэцкага зрабіла вялікі ўплыў на беларускую літаратуру. Пісьменнік захапляўся і старажытнай усходнеславянскай літаратурай. Таму некаторыя яго творы стылізаваны пад мастацтва сівой даўніны (“Пагаемнае”, “Лірныя спевы”).

У 1922 г. убачыла свет складзеная М. Гарэцкім “Хрэстаматыя беларускай літаратуры: XI век – 1905”, дзе было змешчана “Слова пра паход Ігаравы” ў перакладзе аўтара і старажытнарускі тэкст. Пераклад звяртае ўвагу значна большым, у параўнанні з іншымі тэкстамі “Хрэстаматыі”, памерам (10 старонак). Станоўчай ацэнкі заслугоўвае і імкненне данесці гэты твор да беларускіх чытачоў, бо са старажытным тэкстам можна было пазнаёміцца толькі па рускіх даследаваннях.

Максім Гарэцкі хацеў зрабіць “Слова пра паход Ігаравы” даступным і зразумелым. Дзеля гэтага ён падаваў паралельна амаль даслоўны пераклад, рабіў у дужках і зносках тлумачэнні сэнсу.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
Тогда при Ользь Гориславличи... [9, с. 376]	Тады пры Алегу Гораслаўлічу* [3, с. 14] *Алег Святаслаўліч празываецца тут Гараслаўлічам, затое што пры ім было шмат гора

Перакладчык захаваў асаблівасці мовы аўтара, стылістычны каларыт арыгінала (*русичы, славу, ракаталі, вояў* і інш.).

Калі тлумачэнні “цёмных месцаў” здаваліся непераканальнымі, М. Гарэцкі вольна перадаваў у дужках сваё разуменне сэнсу і рабіў пры гэтым купюры ў тэксце і перакладзе.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
Усобица княземь... рекоста бо братъ брату: “Се мое...” [9, с. 378]	Міжусобіцы князёўскія... (зубілі народ). Сталі казаць (князі) брат брату: “Гэта маё...” [3, с. 15]

Перакладчык імкнецца знайсці лексічныя і фразеалагічныя эквіваленты ў беларускай мове (*вѣщій Боянь* [9, с. 372] – *чарадзеі Баян* [3, с. 10], *въ стѣло кощиво* [9, с. 378] – *сядло нявольніцкае* [3, с. 16] і інш.); часта выкарыстоўваў клічныя формы назоўнікаў (*салавею, Баяне, бра-*

це, княжа, Яраславе, Мсціславе і інш.), формы парнага ліку (*вачыма*), формы інфінітыва на *-ці* (*не ўваскрасіці, прыкрыці* і інш.).

Максім Гарэцкі пазбег небяспекі падрядковага перакладу.

На наш погляд, апісанне другой бітвы ў М. Гарэцкага атрымалася. Ён скрупулёзна працаваў, падбіраючы кожнае слова для перакладу.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
Земля тутнетъ, рѣкы мутно текутъ, пороси поля прикрывають, стязи глаголютъ... [9, с. 376]	Земля тужыць, рэкі мутна цякуць, порась-пыл поле пакрывае, сьцягі гавораць-шумяць... [3, с. 13]

Для разумення старажытнарускага тэксту перакладчык выкарыстоўвае не даслоўны, а мастацка-тлумачальны пераклад (*пороси – порась-пыл, глаголютъ – гавораць-шумяць*). Дзеясловы *гавораць-шумяць* вельмі ўдала перадаюць атмасферу трывогі ў рускім стане. Але, на думку М. Булахава, ужывае М. Гарэцкі слова *тужыць* не адпавядае значэнню слова *тутнетъ* у старажытнарускім тэксце. Яго лепш перадае слова *гудзе*. Маецца на ўвазе, што зямля гудзе пад капытамі конніцы, якая ідзе ў бой. Такой пазіцыі прытрымліваўся Я. Купала, Р. Барадулін, І. Чыгрынаў, В. Дарашкевіч, а таксама Д. Ліхачоў, Л. Дзмітрыеў, А. Арлоў.

Каб перадаць атмасферу сівой даўніны, фальклорныя вытокі старажытнага твора, М. Гарэцкі ў перакладзе шырока ўжывае словы гутарковай беларускай мовы, дыялектызмы, паэтычная стыхія народных песень, паданняў.

У перакладзе “Слова...” М. Гарэцкага вылучаюцца словаформы, уласцівыя Мсціслаўшчыне. Гэта формы дзеясловаў 3-й асобы адзіночнага ліку на *-ець*: *вядзець, пасець, едзець, жджэць*.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
Стоять стязи въ Путивльъ, Игорь ждетъ мила брата Всеволода [9, с. 372]	Стаяць сьцягі ў Пуціўлі, Ігар жджэць мілага брата Усевалада... [3, с. 11]

Сустрэкаецца *Амсціслаў* замест *Мсціслаў*, *зялеза* замест *жалеза*, *пяць* замест *пець*.

Звернемся яшчэ да аднаго ўрыўка, у якім ёсць прыклады ўжывання дзеепрыслоўяў, прыклады дзекання, звароты.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
А бы ты сиа плькы уще-коталь, скача славию, по мыслену древу, летая умомъ подь облакы, свивая славы оба полы сего времени, рища в тропу Трояню чресь поля на горы! [9, с. 372]	Вось каб ты апяяў гэтыя палкі, бегаючы, салавею, па дрэву думак, лятаючы арлом пад ваблокамі, зьвіваючы, салавею, абедзьве часьці гэтага часу (мінулае і сучаснае), рыскаючы Траянаваю сьцежкаю цераз поле на горы [3, с. 11]

Мы бачым, што ў сваім перакладзе М. Гарэцкі адступіў ад старажытнаруускага тэксту, напісаў арлом замест умомъ. М. Булахаў лічыць, што гэта магло быць зроблена пад уплывам фразы ў пачатку помніка “*шизымъ орлом подь облакы*” [2, ч. 1, с. 67].

Пры аналізе твора нельга абмінуць урывак, у якім гаворыцца пра сон Святаслава. Паэтыку сну ў творах шырока выкарыстоўвалі А. Міцкевіч, Я. Чачот, Т. Зан, Ф. Савіч, Я. Баршчэўскі, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч. Пра сон у мастацкай сістэме твора пісала ў сваім дысэртацыйным даследаванні “Паэтыка снабачаньяў у літаратуры Беларусі XIX стагоддзя” З. Тычына. “Сон – гэта жыццё душы, якая, вызвалена ад цяжару цела, мае мажлівасць засяродзіцца на самой сабе, паглыбіцца ў сябе і спасцігнуць сутнасць свайго існавання і сутнасць рэальных мінулых, сучасных і будучых падзей, выйсці за рамкі штодзённасці” [10, с. 99], – адзначае даследчыца.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
А Святъславъ мутень сонъ видѣ въ Киевѣ на горахъ. “Синочи съ вечера одѣвахуть мя, рече – чрѣною пополомою на кровати тисовѣ, чрѣпахуть ми синее вино съ трудомъ смѣшено, сыпахуть ми тѣщими женчюгъ на лоно, и мѣгутъ мя” [9, с. 378]	А Святслаў відзіў нядобры сон. “На гарах у Кіеве, гэтай ночы з вечара, акрывалі, кажа, мяне чорнаю посьцілкаю на цісавым ложку; чэрпалі мне зялёнае віно, зьмешанае з муццю; сыпалі з мізэрных каўчаноў (палавецкіх) буйны жомчуг мне на ўлоньне, песьцілі” [3, с. 16]

Усе прамыя значэнні слоў ва ўрыўку выяўляюць чорна-журботны колер (*тисовъ* – звязаны з жалбай, *тѣщими* – звязана са значэннем караня журба, *трудъ* – немач, гора) [5, с. 225]. Журботны фон урыўка завяршае слова *жамчужына* – сімвал тугі, смутку і слёз. Замест *синее вино* М. Гарэцкі ўжыў *зялёнае віно*. Сімвалічнае значэнне гэтых выразаў аднолькавае, бо ў старажытнаруускай мове *зелёный* магло абазначаць *жоўты*, *зялёны*, *блакітны* і ўсялякае светлае, яркае адценне гэтых колераў [5, с. 220]. Не вельмі ўдалая, на нашу думку, замена перакладчыкам старажытнаруускага слова *трудъ* (гора) на *муць*.

Вялікае значэнне ў мастацкай сістэме твора мае “залатое слова” Святаслава. Д. Ліхачоў слухна адзначаў: «Нерухомы вялікі князь Святаслаў Кіеўскі, але яго “залатое слова” звернута з Кіева “на гарах”, дзе ён сядзіць, да ўсіх рускіх князёў» [7, с. 54].

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
Тогда великий Святъславъ изрони Злато слово, слезами смѣшено, и рече: “О, моя сыновья, Изгорню и Всеволоде! Рано еста начала Половецкую землю мечи цвѣлити, а себѣ славы искати. Нѣ нечестно одолѣсте, нечестно бо кровь поганую пролиясте. Ваю храбрая сердца въ жестоцемъ харалузѣ скована, а въ буести закалена. Се ли створисте моей серебряней сѣдинѣ!” [9, с. 380]	Тады вялікі Святслаў сказаў са слязьмі залатое слова: “О Мае пляменьнікі, Ігару і Ёсеваладзе! рана вы пачалі сячы мячамі палавецкую зямлю, шукаючы сабе славы; ды бяз славы зрабілі; бяз славы паганскую кроў разьлілі. Вашы храбрыя сэрцы ў нязломнай скованы сталі, а ў буйнай адвазе загартаваны. Што ж вы зрабілі маёй сівізьне сярэбранай!” [3, с. 17]

Слова *сыновья* М. Гарэцкім перакладзена як *пляменьнікі*. Я. Купала ў вершаваным перакладзе напісаў *сыны*. Апісальна (*буйнай адвазе*) перадае М. Гарэцкі лексему *буести*. Што тычыцца старажытнага *цвѣлити*, то перакладчык падабраў яму беларускі адпаведнік *сячы*. Такім чынам, пераклад урыўка атрымаўся творчым. Перакладчык змог перадаць боль, трывогу, смутак, якія былі ў сэрцы Святаслава.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага	Старажытнарускі тэкст, змешчаны ў “Хрэстаматы” М. Гарэцкага
Тогда по Русской земли рѣтко ратаевѣ кыкахуть, нѣ часто врани гряхуть, трупиа себѣ дѣляче, а галици свою рѣчь говоряхуть, хотять полетѣти на уедие [9, с. 376]	Тады па рускай зямлі рэдка паялі аратаі, а часта каркалі груганы, хацеўшы ляцець на пажыву [3, с. 14]	Тогда по руськой землі рэдка ратаеве кыкахуть, н’ часта врані гряхуть, хотять полететь на уедие [3, с. 14]

У прыведзеным старажытнарускім тэксце, якім карыстаўся М. Гарэцкі, і перакладзе з “Хрэстаматы” зроблена недакладнасць. Паміж словамі *гряхуть* і *хотять* павінна стаяць шматкроп’е, якое адпавядала апушчанаму ўрыўку “*трупиа себѣ дѣляче, а галици свою рѣчь говоряхуть*”. Л. Зарэмба заўважыла, што ў 1925 г. пісьменнік аднавіў прапушчаны ўрывак у наступным прачытанні: “*трупиа себе деляче, а галици свою речь говоряхуть*” пераклаў “*трупы міжсобку дзелячы, ды галіцы сваю размову вялі*” [4, с. 213].

Можна ўбачыць у перакладзе М. Гарэцкага некаторыя несупадзенні са старажытнарускім тэкстам “Слова пра паход Ігаравы”.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
На седьмомъ вѣць Трояни врьже Всеславъ жребий о дѣвицю себѣ любу [9, с. 382]	На сёмым Баянавым веку кінуў Ёваслаў жэрабе аб любой сабе дзяўчыне [3, с. 19]

У старажытнарускім тэксце чытаем “*на седьмомъ вѣць Трояни*”, а ў перакладзе “*на сёмым Баянавым веку*”.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
А всядемъ, братие, на свои брѣзья комони да позримъ синего Дону [9, с. 374]	Усядзем жа, браты, на сваіх шыбкіх коні ды ў пабачым сіняга Дону [3, с. 11]

Замест старажытнарускага *бръзья*, што характарызуе прадмет, які рухаецца, М. Гарэцкі ўводзіць свой прыметнік *шыбкія*. На думку М. Булахава, гэта сінанімічныя прыметнікі, яны адрозніваюцца паходжаннем і ўжываннем [2, ч. 1, с. 69].

Чырвоны, белы і чорны колеры ў старажытнарускім тэксце звязаны з агнём, вадой (паветрам) і зямлёй.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
<i>Чрѣна земля подѣ копыты костыи была посьяна, а крѣвию польяна...</i> [9, с. 376]	<i>Чорная пад капытамі зямля касцьмі пасеяная, а крѣвёю палітая...</i> [3, с. 14]

Адпаведна вызначаем, што косці – белыя, кроў – чырвоная, зямля – чорная. М. Гарэцкі прытрымліваецца старажытных прынцыпаў і пры перакладзе пераважна не адыходзіць ад тэксту “Слова...”.

На думку Д. Ліхачова, калі мы прыгледзімся да тэксту “Слова пра паход Ігаравы”, то адразу ж заўважым, якое значнае месца ў ім маюць *святло* і *цемра* [7, с. 261]. Ігар – увасабленне святла. Для яго характарыстыкі ў творы выкарыстаны сінанімы *свѣтъ свѣтлый* [9, с. 372] – *свѣт светлы* [3, с. 11]. Такую назву князь Ігар атрымаў таму, што ён супрацьстаіць чорнай сіле полаўцаў. Ён заступнік і выратавальнік рускай зямлі.

Вялікую ролю ў творы адыгрывае *сонца* – сімвал святла. Паводле народных уяўленняў, Сонца – вялізнае касмічнае (“Божае”) вогнішча, якое “грэе неба, каб там было цёпла”. Пры гэтым яно выступае найвышэйшым увасабленнем касмічнага агню ўвогуле. У пазнейшай інтэрпрэтацыі Сонца мае круглую форму таму, што Бог паставіў перад ім з боку зямлі вялікае круглае павелічальнае шкло [1, с. 479].

У сваю чаргу Д. Ліхачоў адзначае, што ў “Слове...” ёсць два месцы, з якіх відаць, што сонца – крыніца не толькі святла, але і цемры [7, с. 262].

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
<i>Тогда Игорь възрѣ на свѣтлое солнце и видѣ отъ него тѣмою вся своя воя прикрыты...</i> [9, с. 374]	<i>Паглядзеў тады Ігар на светлае сонца і бачыць, як пакрыла яго цёмнатаю ўсіх яго вояў</i> [3, с. 14]

Максім Гарэцкі таксама звярнуў на гэта ўвагу і знайшоў удалыя адпаведнікі.

Старажытнарускі тэкст	Пераклад М. Гарэцкага
<i>Солнце ему тѣмою путь заступаше, ночь стонуци ему грозою птичь узбуди, свистъ звѣринь вѣста, збися Дивѣ кличетъ вѣрху древа...</i> [9, с. 374]	<i>Сонца яму цёмнатаю дарогу заступала; ноч стагнала яму грозою і птушак узбудзіла; свіст звярыны... птушка лесавая паверх дрэва клікае</i> [3, с. 12]

Слова *дивь* М. Гарэцкі пераклаў тлумачальным спосабам *лесавая птушка*. Калі Я. Купала замяніў *свистъ* на *выціцё*, то М. Гарэцкі меркаваў, што ўсхапіліся ўсе звяры, а не толькі тыя, якія свішчуць. Пісьменнік перадаў таксама душэўную трывогу чалавека ў хвіліны прадчування страшнай небяспекі.

Неабходна звярнуць увагу і на заключныя радкі “Слова пра паход Ігаравы”: *«Пеўшы песьню старым князём, пасьяла пеці маладым славу: Ігару Святслаўлічу, буй-туру Ўсеваладу, Уладзімеру Ігаравічу: “Хай жывуць князі і дружыньнікі, змагаючыся за хрысціянаў з палкамі паганскімі! Слава князём і дружыньнікамі. Амін!”»* [3, с. 22].

Заключныя радкі твора – урачысты гімн, слава перамозе. Нягледзячы на гібель Ігаравай дружыны, руская зямля радуецца вяртанню Ігара з палону і заклікае князёў да адзінства і згоды.

Такім чынам, Максім Гарэцкі хацеў пазнаёміць чытача са старажытным арыгіналам і адначасова зрабіць “Слова пра паход Ігаравы” даступным і зразумелым. У перакладзе ўжыты клічныя формы назоўнікаў, формы парнага ліку, формы інфінітыва на *-ці*, формы дзеясловаў 3-й асобы адзіночнага ліку на *-ець*, прыклады дзеепрыслоўяў, прыклады дзекання, звароты, падаўжэнне зычных, памякчэнне зычнага перад наступным мяккім. Перакладчык шырока выкарыстоўвае словы гутарковай беларускай мовы, дыялектызмы, паэтычную стыхію народных песень, паданняў. Максім Гарэцкі захаваў асаблівасці мовы аўтара, стылістычны каларыт арыгінала, імкнуўся даць больш-менш паглыблены эстэтычны разгляд “Слова...”, даволі падрабязна перадаў змест твора, разгледзеў яго мастацкія вартасці, фальклорныя вытокі.

Спіс літаратуры

1. *Беларуская міфалогія* : энцыклапедычны слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2004. – 592 с.
2. *Булахаў, М. Г.* “Слова о полку Игореве” і Беларусь: Да 200-годдзя першага выд. “Слова о полку Игоревъ” : манаграфія : у 2 ч. / М. Г. Булахаў ; Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка. – Мінск : БДПУ, 2000.
3. *Гарэцкі, М.* Хрэстаматыя беларускае літаратуры. XI век – 1905 / М. Гарэцкі. – Вільня, 1922.
4. *Зарэмба, Л. І. Я.* Купала і М. Гарэцкі – перакладчыкі “Слова аб палку Ігаравым” / Л. І. Зарэмба // *Польмя*. – 1985. – № 4. – С. 207 – 214.
5. *Колесов, В. В.* Свет и цвет в “Слове о полку Игореве” / В. В. Колесов // “Слова о полку Игореве”: 800 лет. – М., 1986. – С. 215 – 230.
6. *Купала, Я.* Збор твораў : у 7 т. / Я. Купала. – Мінск, 1974. – Т. 5. – С. 248 – 280.
7. *Лихачёв, Д. С.* “Слова о полку Игореве” и культура его времени / Д. С. Лихачёв. – Ленинград, 1985.
8. *Майхровіч, С. К.* Слова аб палку Ігаравым / С. К. Майхровіч. – Мінск, 1968.
9. *Памятники литературы Древней Руси. XII век.* – М., 1980. – С. 372 – 387.
10. *Тычына, С. М.* Паэтыка снабчанняў у літаратуры Беларусі XIX ст. : дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01 / С. М. Тычына. – Мінск, 2007. – 115 л.

Вольга БУЙНОЎСКАЯ,

спашукальнік кафедры гісторыі беларускай літаратуры
філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 10 лістапада 2016 г.

НАРАТЫЎНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ АПОВЕСЦІ “ЛЮБА ЛУК’ЯНСКАЯ” КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

УДК 821.161.3

У артыкуле разглядаецца нарацыя ў аповесці “Люба Лук’янская” К. Чорнага. Вылучаецца агітацыйная наратыўная стратэгія ў творы. Яна рэалізуецца ў тэксце з дапамогай наступных прыёмаў: празрыстае выяўленне наратарскага і аўтарскага пунктаў гледжання; інтэрпрэтацыя апавядальнікам слоў і думак герояў; выяўленне наратарскага і аўтарскага пунктаў гледжання ў адборы слоў персанажаў; адбор выразных сродкаў для характарыстыкі герояў; сугестыўнае ўздзеянне на чытача; белетрызацыя гісторыі з мэтай данесці адзіны правільны варыянт; выкарыстанне інфарматыўна збытковаўных рэплік персанажаў; спрашчэнне сюжэтных момантаў на карысць ідэйных устаноў.

Ключавыя словы: *беларуская проза, наратыўная стратэгія, нарацыя, наратар, пункты гледжання, наратыўны прыём, абстрактны аўтар.*

The article focuses on narration of novella “Liuba Lukjanskaia” by K. Chorny. There is an agitation narrative strategy is detected in the work. The strategy is embodied in text by the next techniques: clear definition of narrator’s and author’s view; interpretation of character’s words and thoughts by narrator; word selection; character description through expressive means; suggestive reader impact; fictionalization of history to convey the only right message; using uninformative character’s speech; plot line simplification for the sake of ideological principles.

Аповесць “Люба Лук’янская” – узор так звананага сацыялістычнага гуманізму Кузьмы Чорнага [4]. Твор адпавядае патрабаванням свайго часу: у ім падымаюцца праблемы старога і новага жыцця, сцвярджаецца магчымасць шчасця і светлай будучыні, да якой людзям даводзіцца ісці праз цяжкі, пакутны шлях. Разгледзім нарацыю ў “Любе Лук’янскай” і вылучым наратыўную стратэгію ў творы.

Аповесць нельга назваць спрошчанай, нягледзячы на пэўную ідэйную схематычнасць. К. Чорны не адмаўляецца ад псіхалагізму, які быў і ў яго ранніх творах, выкарыстоўвае на працаваныя цікавыя прыёмы. Аднак у “Любе Лук’янскай” бачым даволі адназначную аўтарскую пазіцыю. Калі ў шэрагу ранніх апавяданняў і рамана “Сястра” не было такога ціску на чытача, то ў гэтым творы з’яўляецца імкненне пераканаць, данесці адзіны правільны і магчымы пункт гледжання.

У аповесці з самага пачатку выяўляецца яскравы наратарскі (ён часта супадае з аўтарскім) пункт гледжання. Напрыклад, так акрэслены вераб’іны размах жыцця хыхароў Камароўкі, у прыватнасці Вэні Шпулькевіча. Наратар быццам толькі прадугледжвае ў героя “гадаўскае сэрца, якое магло абязвечыць свайго, скажам, блізкага на век” [5, с. 159]. Але ўжо па апісанні “застылага твару з валовымі вачыма” [5, с. 159] становіцца зразумела, што герой адмоўны. Апавядальнік хоць і мае надзею на адкрыццё чагосьці добрага ў ім, але надзвычай слабую: “Вельмі можа быць, што гэта была маска, каб схваць душу, у якой – хто ведае, што там кішэля і варочалася! Калі так, то Вэня Шпулькевіч быў добры акцёр” [5, с. 160].

Наратар дэманстратыўна інтэрпрэтуе словы і паводзіны герояў, робіць іх празрыстымі. Напрыклад, калі стары Стафанковіч быццам асуджае сына, апавядальнік адзначае, што «праз гэтую заў-

вагу гучэла: “урвіцель, падла, зйш, які спрытны, на мне пайшоў”» [5, с. 170]. Калі Вэня ўпэўнена падманвае палякаў, чым падстаўляе Рыльскага і іншых людзей, у тэксце падкрэсліваецца: “...крычучы так, ён нават вокам не міргнуў” [5, с. 172]. У расповедзе пра падзвіг Любы, калі яна трывала боль і трымала дошкі, а Рыльскага не выдала, вытрымліваецца нарацыя ў “гераічным” тоне: “трэба было мець нечалавечую цярпліваць, каб устаяць на месцы” [5, с. 194], “аднак яна стаяла, збіраючы ўсю сілу свайёй волі” [5, с. 195].

На ўсякі выпадак у тэксце ўсё расшыфроўваецца чытачу. Вось што тлумачыцца пра Любіну цяжарнасць і яе адчуванне вінаватасці: “...слабавольнаму вельмі лёгка ўбіць у свядомасць, што ён сусветны злачынец, хоць сапраўды ён чысты, як крынічная вада, і не мае за душой ніякай віны” [5, с. 198].

Адназначна прасочваецца наратарскі і аўтарскі пункт гледжання не толькі ў аповедзе, але і ў эмацыйнай афарбоўцы маўлення персанажаў. Люба ідзе да Шпулькевіча, каб знайсці Сашку, і кажа пра Стафанковіча: “Няўжо ж ён можа спакойна глядзець, як яго дзіця будзе пад плотам канаць!” [5, с. 199].

Праз дыялог Стафанковіча і Вэні відаць іх недалікатнасць, грубасць. Напрыклад, калі Сашка выхваляецца тым, што спакусіў дзяўчат у іншых вёсках.

У кампетэнцыі наратара знаходзяцца і думкі герояў. Роздумы Сашкі Стафанковіча таксама тлумачацца наратарам: «Усе ведалі б, камандаваў бы!» Гэта было тое, што не дала Сашку ніколі спакою. <...> Перад ім паўстаў малюнак, калі ён ужо раз быў выславіўся як герой, калі расказаў у Рыльскага хаце людзям, як яго польскі салдат штыхам парнуў...» [5, с. 218].

Стары Стафанковіч не выклікае ў наратара і персанажаў цеплыні нават тады, калі паказва-

ецца нямоглым і слабым. Негатыўнае стаўленне выяўляецца праз адбор сродкаў для характарыстыкі героя: “размяк, як гнілая салома” [5, с. 241], “і толькі цяпер, калі за яго плячыма асталіся нікому ўжо не патрэбныя... як мае быць адчуў і ўбачыў самога сябе ў гэтыя дні, калі, як сабака пад парогам, стаяў пад клёнамі, маючы пражытых год восемдзесят” [5, с. 241]. Перамены, што адбываюцца са старым (у яго, ужо нямоглага, быццам прачынаюцца пачуцці да ўнука), звязаныя з расчараваннем у сыне, які забыўся на бацьку. Такая дынаміка ў паводзінах старога выклікана выключна безвыходнасцю, а не сапраўдным унутраным пераўтварэннем.

Цікава, што і з Сашкам унутранай змены не адбылося. Ідучы праведаць бацьку (калі ўжо было позна), Сашка думаў пра тое, што ў такой сітуацыі вінаваты не ён, а Валя, жонка [5, с. 289]. Пра Сашку наратар выказвае меркаванне: “Вельмі можа быць, што ён сам жажнуўся б, каб хто-небудзь збоку сказаў яму, што ён не зусім якая-небудзь выдатная персана, а самы звычайны злачынец” [5, с. 247]. Неаднаразова падкрэсліваецца неўсведамленне персанажам свайго рэальнага маральнага аблічча: “Цікава, што ён нават і не падумаў, за што ж ён сам мае партызанскую славу?” [5, с. 263].

Паводле М. Тычыны, у “Любе Лук’янскай” глыбей, як у папярэдніх творах К. Чорнага, адлюстроўваецца «працэс нараджэння “новага” чалавека» [4, с. 96]. На працягу аповесці мы бачым падзею: адбываецца сапраўдная перамена ў жыцці Любы – маладая і наіўная дзяўчынка-абарванка ператвараецца ў мудрую, самадастатковую і моцную жанчыну з гонарам. Люба стала чалавекам, якому стары Стафанковіч ужо не смеў казаць “ты” [5, с. 273]. Геранія аповесці паступіла на рабфак, сама ўсяго дабівалася. З агітацыйнай мэтай данясення пэўных ідэй перададзены ў тэксте намаганні Любы дзеля шчасця сына: “Ёй ужо здавалася, што заўсёды так было і трэба, каб было: сын, і работа, і з кожным месяцам што-небудзь новае для дзіцяці” [5, с. 223].

Каб данесці да чытача правільнасць сваіх ідэй, наратар выкарыстоўвае сугестыўнае ўздзеянне. Апаздальнік падкрэслівае спачатку жудаснае адзенне і абстаноўку ў Любы: “Усё навокал было прывычнае: пасцель з кучы ануч, стол, прыбіты да сцяны (у яго асталіся толькі тры нагі)” [5, с. 204] – у такі дом у горадзе трапляе цяжарная геранія. А пасля наадварот – паўтараецца пра добрае ўбранне і чысціню. Увесь час акцэнтуюцца ўвага на акуратнасці Лук’янскай, на зменах у дабрабыце. Наратар сцвярджае, што да гнілых сцен чалавек прывыкнуць не можа [5, с. 279].

Апаздальнік акцэнтуюе ўвагу на беднасці і забітасці жыцця “старога”, каб супрацьпаставіць

яго новаму жыццю, што пачынаецца і паляпшаецца адначасова з ростам сына Любы.

Сюжэт аповесці белетрызуецца, што дапамагае трымаць чытацкую ўвагу і агітаваць чытача. Адразу пасля здарэння з віламі (Сашка, якога адштурхнула Люба, паслізнуўся і пракалоў руку) распавядаецца пра палякаў і тое, як Вэня Шпулькевіч навёў іх на невінаватых сем’і.

Наратар імкнецца заінтрыгаваць чытача. Малады Стафанковіч пачынае здагадвацца, калі чуе расповед пра Рыльскага, што там замешаны менавіта Вэня Шпулькевіч. Інтрыга прысутнічае і тады, калі брат Рыльскага з рэвальверамі пераследуе мінскага сальніка, а той хаваецца ў чалавека, які мае шмат дзяцей. І тады, калі Вэня і Сашка пазнаюць Рыльскага, што выступае перад аўдыторыяй. Апаздальнік інтрыгуе чытача таксама ў моманты, калі Люба дапамагае Рыльскаму красці ў млынара муку; Андрэй просіць дзяўчыну выкрасці ў гаспадара вінтоўку; цяжарная Люба трымае адарваных дошкі і церпіць страшэнныя пакуты, а млынар ходзіць і прыслухоўваецца наварсе...

Твор мае вельмі белетрыстычны фінал. Лук’янскі прыходзіць да дачкі, калі Валя прыводзіць Сашку да Любы, нават стары Стафанковіч апынаецца менавіта тады ў Любінай кватэры. Вядомы знаўца прозы К. Чорнага А. Адамовіч адзначаў, што “ва ўсіх буйных творах К. Чорнага 30-х гг. ёсць абавязковая сцэна, калі амаль усе героі збіраюцца ў адно месца нібы для таго, каб прысутнічаць (разам з чытачом) пры ўрачыстым моманце, калі нараджаецца новая, больш чалавечная, хвіліна гісторыі” [2, с. 385]. На нашу думку, такі сюжэтны ход – калі шмат чаго вырашаецца менавіта ў масавай сцэне – узяты К. Чорным з твораў Ф. Дастаеўскага.

Але ў аповесці К. Чорнага дзеянні рухаюцца занадта хутка. Толькі адбылася сцэна ў Любінай кватэры, а вось ўжо на наступны дзень стары памірае, Люба разам з Рыльскім глядзяць на Лук’янскага з унукам на парадзе [5, с. 290]. Як слушна заўважыў А. Адамовіч, «пісьменнік як бы адразу страчвае ранейшую зацікаўленасць сваім творам, хуценька падстройвае “сход” усіх персанажаў, на якім асуджае жыццёвую філасофію Міхала Тварыцкага ці бацькі і сына Стафанковічаў» [1, с. 102].

Можна пагадзіцца з думкай Л. Корань (Сінковай) наконт гэтага і іншых твораў пісьменніка 1930-х гг.: “І гуманізм, і псіхалагізм, і ўсю чорнаўскую філасофію падвялі пад адну з самых прымітыўных і жалезна-жорсткіх афіцыйных догмаў: выкрыццё чалавека-ўласніка” [3, с. 108]. Але тут аўтар сам усё падвёў пад гэтае выкрыццё, бо такім было патрабаванне сацрэалізму.

Ёсць у творы і інфармацыйна збытکوўныя рэплікі. Напрыклад, калі аднавясковец Любы

прыходзіць да пабітай Стафанковічам дзяўчыны і расказвае пра ўсё, што нядаўна адбылося: пра Вэню Шпулькевіча, пра аднавяскоўцаў, якіх пабілі палякі, пра Рыльскага... Пры гэтым ён задае пытанні і сам на іх адказвае [5, с. 175]. Іншы прыклад – брат Рыльскага гаворыць дзяўчыне: “Ну, як, Люба, жывеш? Скора цябе млынар прагоніць? Я чуў, што ён гэтымі днямі апытваў сабе новую дзеўку заместа цябе. <...> Раней пасылаў цябе да бабы, то чаму ты не пайшла? Усё з дня на дзень адкладала, баялася? А цяпер позна? Млынар то ўжо цябе з дзіцем трымаць не будзе” [5, с. 191]. Такі прыём збыткоўнасці будзе выкарыстоўвацца і ў іншых творах К. Чорнага (напрыклад, у раманах “Пошукі будучыні”, “Млечны Шлях”). Збыткоўны і маналог старога Стафанковіча, калі ён дакарае сына за тое, што той пра яго забыўся [5, с. 242].

Падобная празмернасць выкладу ўласцівая і Ф. Дастаеўскаму. Верагодна, у рускага класіка К. Чорны запазычвае і гэты прыём. Аднак, на нашу думку, не заўсёды ў “Любе Лук’янскай” ён выкарыстоўваецца мэтазгодна. Калі ў выпадку з маналагам-скаргай старога Стафанковіча збыткоўнасць дарэчная, то ў прыкладзе з рэплікай брата Рыльскага яна не зусім лагічная, а проста дапамагае ўвесці ў тэкст як мага больш інфармацыі.

Пералічаныя намі прыклады сведчаць, што ў творы можна вылучыць агітацыйную нарратыўную стратэгію. Таксама аповесць увабрала ў сябе нарратыўныя прыёмы і асаблівасці паэтыкі, якія К. Чорны выкарыстоўваў у сваіх ранніх не “агітацыйных” творах. Менавіта ў апаведзе наратора выяўляецца слаўты чорнаўскі псіхалагізм. Напрыклад, так апавядальнік паказвае тонкую дынаміку ў Любінай душы, тлумачыць, чаму яна пасля паддалася Сашку: “Мала калі за доўгія гады з ёю так гаварылі” [5, с. 177]. Бліскуча перададзена ў творы патрэба ў блізкасці для Любы. Яна спачатку шукае спагады ў Сашкі. Калі ж разумее, што там была толькі насмешка, адчувае жаданне стаць духоўна бліжэйшай з Рыльскім. Пазней жа ў тэксце адзначаецца, што гераіня на сіла ў сабе смутак па бацьку і па Рыльскім.

А пра Стафанковіча, які хлусіць, што яго паранілі палякі, гаворыцца: “Сашка так увайшоў у ролю, што ўжо сам сабе пачынаў верыць, сам ужо вельмі выразна пачынаў уяўляць усю карціну, пачаў у сваім расказе пускаць ужо самыя найдрабнейшыя дэталі” [5, с. 179]. Яшчэ прыклад: “Валя пачала бачыць у Любе не тое, што бачыла раней: яна навывіт не відна, і не такое простае ў яе жыццё” [5, с. 222].

У пэўныя моманты выяўляецца спрашчэнне сюжэтных момантаў, якія ніяк не абгрунтоўваюцца. Непраўдападобная сітуацыя, калі Валя да апошняга не разумее, што Сашка – бацька Любі-

нага дзіцяці. Жанчыны сябравалі, але імя Валінага нарачонага Лук’янская не ведала. І нават тады, калі Валя піша ліст, калі расказвае сяброўцы пра жаданне нарадзіць дзіця ад мужа – праўда не раскрываецца. І тады, калі Валя паведамляе Любе, што цяжарная і баіцца распавесці пра гэта мужу, жанчыны не ўзгадваюць імя Сашкі. Толькі пад канец размовы Валя здагадваецца, што гаворка ідзе менавіта пра яго.

Сашка Стафанковіч толькі праз гады вырашае спытаць у Валі, чаму яна ў дзень іх знаёмства прыходзіла да Шпулькевіча. Калі даведаўся адказ, “Валін муж пабялеў, адварнуўся і прынаў ілбом да халоднай шыбы” [5, с. 234].

Такім чынам, у аповесці “Люба Лук’янская” можна вылучыць агітацыйную нарратыўную стратэгію. Яна рэалізуецца ў тэксце з дапамогай наступных нарратыўных прыёмаў: яскравае, празрыстае выяўленне наратарскага і аўтарскага пунктаў гледжання; інтэрпрэтацыя, тлумачэнне апавядальнікам слоў і думак герояў; выяўленне наратарскага і аўтарскага пунктаў гледжання ў адборы слоў персанажаў; адбор выразных сродкаў для характарыстыкі герояў; сугестыўнае ўздзеянне на чытача; белетрызацыя гісторыі з мэтай данесці адзіны правільны варыянт; выкарыстанне інфармацыйна збыткоўных рэплік персанажаў; спрашчэнне сюжэту на карысць ідэйных устаноў. Разам з тым у творы знаходзім традыцыйны для Кузьмы Чорнага псіхалагізм, які, тым не менш, не робіць тэкст поліфанічным. Пэўныя прыёмы (збыткоўныя рэплікі, вырашэнне важных момантаў падчас масавага збору персанажаў у адным пакоі) можна разглядаць як рэцэпцыю вядомай традыцыі Фёдара Дастаеўскага.

Спіс літаратуры

1. **Адамовіч, А.** Класік беларускай прозы / А. Адамовіч // Кузьма Чорны. Чалавек – гэта цэлы свет: успаміны, эсэ, артыкулы, інтэрв’ю, дакументы / уклад. Г. Шаблінская. – Мінск: Маст. літ., 2016. – С. 375 – 394.
2. **Адамовіч, А.** Маштабнасць прозы: Урокі творчасці Кузьмы Чорнага / А. Адамовіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 200 с.
3. **Корань, Л.** Кузьма Чорны / Л. Корань // Цукровы пеўнік: літ.-крытыч. арт. – Мінск: Маст. літ., 1996. – С. 65 – 114.
4. **Тычына, М.** Кузьма Чорны: Эвалюцыя мастацкага мыслення / М. Тычына; навук. рэд. В. Івашын. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 168 с.
5. **Чорны, К.** Люба Лук’янская / К. Чорны // Бацькаўшчына: раман, аповесці / прадм. М. Тычыны. – Мінск: Юнацтва, 1989. – С. 159 – 190.
6. **Шмид, В.** Нарраталогія / В. Шмид. – М.: Языки славянскай культуры, 2003. – 312 с.

Ірына ЧАСНОК,
магістр філалагічных навук,
аспірант кафедры гісторыі беларускай літаратуры
філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 22 снежня 2016 г.

ПОСТМАДЭРНІСЦКАЯ ЧУЛЛІВАСЦЬ, АБО МЭШАП ПА-БЕЛАРУСКУ

У артыкуле ў кантэксце эстэтыкі постмадэрнізму разглядаецца раман “Урб@н. М: Адзін дзень не майго жыцця” Людмілы Шчэрбы, створаны ў новым для беларускай літаратуры жанры мэшап. Праз асвятленне найбольш значных пытанняў, пастаўленых пісьменніцай, раскрываюцца актуальнасць і надзённасць твора.

Ключавыя словы: *постмадэрнізм, постмадэрнісцкая чуллівасць, мэшап, раман, Людміла Шчэрба.*

In the article in the context of the postmodernism aesthetics a novel by Ludmila Shcherba named “Urb@n.M: One day of not my life”, created in a mashup genre, which is new for Belarusian literature, is considered. Relevance and topical character of the work are revealed through illumination of the most considerable questions raised by the writer.

“Большасць з нас з горыччу прызнае, што такія паняцці, як Бог, Цар, Чалавек, Розум, Гісторыя і Дзяржава, некалі з’явіўшыся, потым канулі ў Лету як прынцыпы нязломнага аўтарытэту; і нават Мова – самае маладзейшае боства нашай інтэлектуальнай эліты – знаходзіцца пад пагрозай поўнай немачы, – яшчэ адзін бог, што не спраўдзіў надзей” [2, с. 442]. Гэтае актуальнае сэння выказванне належыць амерыканскаму навукоўцу Іхабу Хасану, які ў 1971 г. упершыню выкарыстаў тэрмін “постмадэрнізм” у дачыненні да літаратуры. Ён жа вылучыў прыкметы літаратурнага постмадэрнізму: інтэртэкстуальнасць, цытатнасць, жанравы і стылёвы сінкрэтызм, парадзіраванне, пераасэнсаванне культуры мінулага, шматузроўневая арганізацыя тэксту, прыём “двайнога кадзіравання”, гульні і прынцып чытацкай сутворчасці, фрагментарнасць і прынцып мантажу, няяснасць, няпэўнасць, наўмысная памылковасць, тэатральнасць – работа на публіку, наяўнасць “аўтарскай маскі” і, нарэшце, “смерць аўтара”.

Праз пералічаныя прыкметы выяўляецца постмадэрнісцкая чуллівасць як спецыфічная форма светаадчування і светаразумеання, асноўным аспектам якой з’яўляецца адчуванне свету як хаосу з поўнай каштоўнасцай і сэнсавай дэзарыентацыяй. На кампазіцыйным узроўні твора хаос жыцця адлюстроўваецца праз адмыслова створаную фрагментарнасць апавядання.

Пры тым постмадэрнісцкая чуллівасць, выяўленая і вызначаная менавіта такім паняццем у канцы XX ст., на пачатку XXI ст. атрымала свой працяг у мэшапе (ад англ. *mashup* – змяшэнне) – жанры, пабудаваным згодна з прынцыпам кампіляцыі, калі ў адным тэксце спалучаюцца некалькі сапраўдных і выдуманых крыніц, прычым за аснову бяруцца класічныя творы і побач з выдуманымі персанажамі паказваюцца рэальныя гістарычныя фігуры. Класіка адаптуецца пад сучасныя запатрабаванні такім чынам, што на першы погляд абса-

лютна несумяшчальныя, знакамітыя, фундаментальныя літаратурныя творы нелагічна, здавалася б, і парадаксальна “змешваюцца” ў адзіны сплаў, дзе аўтарская фантазія адмыслова пераплятаецца з гістарычнай рэальнасцю, несапраўднае робіцца сапраўдным, а добра вядомае, што нікому і ніколі не прыходзіла ў галаву абвясціць, ставіцца пад сумнеў. Першыня ў літаратурным мэшапе належыць таксама амерыканцу – пісьменніку-постмадэрністу, сцэнарысту, кіна- і тэлепрадзюсару Сэту Грэму-Сміту. Адзін з яго раманаў “Аўраам Лінкальн: Паляўнічы на вампіраў” (2010) створаны ў выглядзе біяграфіі шаснаццаціга прэзідэнта ЗША, заснаванай на “сакрэтных дзённіках”, атрыманых ад вампіра.

Для беларускай літаратуры, якая даўно і паспяхова засвоіла постмадэрнізм з яго чуллівасцю ды іншымі прыкметамі, мэшап – новы і нераспрацаваны жанр. Раман “Урб@н. М: Адзін дзень не майго жыцця” (2017) Людмілы Шчэрбы, пра які далей пойдзе гаворка, утрымлівае ў сабе і тое, і другое. Першая частка твора – постмадэрнізм у чыстым выглядзе з яго цытатнасцю, парадзіраваннем, тэкставай шматузроўневасцю, фрагментарнасцю, “двайным кадзіраваннем” і г. д. Другая частка, дзе нароўні з прыдуманымі задзейнічаны рэальныя гістарычныя асобы (напрыклад, вялікі гетман літоўскі Януш Радзівіл, палкоўнік беларускі Костка Паклонскі), а Баркалабаўскі летапіс “змешваецца” з аўтарскай фантазіяй, і трэцяя – біблейская прытча пра першародны грэх з аўтарскім нападзеннем і пераасэнсаваннем, – выразныя прыклады мэшапу. Летапісная структура і біблейская прытча – матрыцы, якія скрыжоўваюцца з арыгінальным аўтарскім тэкстам, утвараючы ў сваю чаргу новы твор – такім чынам цалкам вытрымліваецца прынцып мэшапу. Наватарства ж і для беларускай літаратуры, і для замежнай у тым, што першапачаткова забавляльны модны каркас (мэшап у асноўным прадстаўлены забавляльнымі, пры-

годніцкімі творами і закліканы займаць сучаснага чытача, не абцяжарваючы глабальным) напоўнены сур'ёзным філасофскім зместам. Письменніцай пад сосам моднага жанру чытачу падаюцца спрадвечныя тэмы. Мэшап – толькі інструмент данясення да чытача вечных ісцін, штуршок, каб ён задумаўся над жыццём, а не проста пацешыўся. Новы час вымагае новых абалонак для старых ісцін.

Акрамя таго, раман мае ўстаўкі – так званыя арт-аб'екты, якія падкрэсліваюць некаторыя аўтарскія думкі наконт абсурдных асаблівасцей нашага існавання. Фрагментарнасць апавяду перадаецца праз летапісную структуру (пагадовыя запісы), узмоцненую занатоўкамі па месяцах, днях, гадзінах і хвілінах з парушэннем прынцыпу паслядоўнасці падзей – зварот у мінулае, цяперашні момант і будучыня “раскіданыя” ў нібыта адвольным парадку (адлюстраванне хаосу жыцця), аднак, як мазаіка, складаюцца ў адзінае цэлае – філасофскі твор пра спрадвечныя чалавечыя пошукі шчасця і сэнсу жыцця. І пры ўсім тым раман “Урб@н. М: Адзін дзень не майго жыцця” найперш пра каханне і спробу зразумець што яно: “Што для дваіх? Згуба?.. Шчасце?.. Шчасце ў пагібелі?.. Ці няма дваіх – толькі дзве самотныя неспалучальныя адзінкі?” [1, с. 7]. Героі твора шукаюць шчасце ў каханні, але яно, каханне, становіцца для іх нешчаслівым.

Галоўныя героі – нашы сучаснікі Макс і Ганна, якія сустракаюцца ў горадзе М (Урбане М), каб за кароткі адрэзак часу спазнаць адно аднаго, зведаць асалоду і боль грэхападзення, прайсці праз радасць і расчараванне, праз разуменне без слоў і мноства непаразуменняў, напоўніцу адчуць пакуты сумлення і незваротнасць страт. Усё пачынаецца са старазапаветнага яблыка – “самага першага падарунка, зробленага жанчынай мужчыну” [1, с. 74], набывае працяг (паводле структуры твора) і адначасова пачатак (паводле зместу) у гісторыі перыяду 1642 – 1654 гг., калі Вялікае Княства Літоўскае і Рэч Паспалітая змагаліся з Масковіяй і войскамі Багдана Хмяльніцкага. З твора становіцца зразумела, што герой нашага часу Макс – старадаўні герой, беларускі палкоўнік Канстанцін Вацлаў Паклонскі; а сучасная письменніца Ганна – тагачасная маладая графіня Ганна Алаіза Раціцкая, што пастрыглася ў манашкі пад імем Еўфрасінні і стварала Баркалабаўскі летапіс, некалькі старонак якога захаваліся ў Макса і Ганны ў якасці сямейных рэліквій. У прыцягненні біблейскай прытчы і Баркалабаўскага летапісу найбольш акрэслены постмадэрнісцкія прыёмы сінкрэтызму, пераасэнсавання, гуль-

ні і ўласна мэшапаўскі прыём перастварэння класічнага тэксту.

Так, у адрозненне ад біблейскага канону, у раманах у апавед пра Адама і Еву ўводзіцца Ліліт – першая жонка Адама паводле кабалістычнай тэорыі і некаторых ранніх хрысціянскіх апокрыфаў. Людміла Шчэрба прапануе сваю версію любоўнага трохкутніка Ліліт – Адам – Ева. Бог стварыў Ліліт з агню, а Адама з зямлі, аднак немагчымы “саюз звернутага ў вышыні полымя і скіраванага да зямных клопатаў чалавека” [1, с. 276]. Адам згараў ад кахання да Ліліт і няспраўджаных надзей быць з ёю, і Бог загадаў Ліліт пакінуць Эдэм, каб потым стварыць Адаму ад рабра яго другую жонку – Еву. «Толькі ў пошуме лістоты нешта блюзнілася яму. “Ліліт. Ліліт”, – чуўся яму шэпт. Вогненны румянец яблыка абуджаў балючы ўспамін. І каханне» [1, с. 278]. Тое самае ў раманах адбываецца з героем нашага часу Максам, які адначасова падтрымлівае блізкія адносіны з даўняй сяброўкай бісексуалкай Ліліянай і новай знаёмай маладой письменніцай Ганнай.

Баркалабаўскі летапіс ахоплівае падзеі з 1563 да 1608 г., што не супадае з датамі, згадымі ў раманах. Да таго ж, як ужо адзначалася, аўтарам летапісу з'яўляецца сястра Еўфрасіння (выкарыстоўваецца аналогія са славутай манашкай-асветніцай Еўфрасінняй Полацкай), у той час як насамрэч аўтарства Баркалабаўскага летапісу прыпісваецца праваслаўнаму святару беларускага паселішча Баркалабава Фёдару Філіповічу або якому-небудзь царкоўнаму служку, што працаваў пры ім. Аднак паколькі гэты старажытны твор на сёння мала вывучаны і хавае ў сабе шмат загадак (адносна дакладнага вызначэння аўтарства, часу, месца напісання, складу і нават назвы), у рамках мэшапу можна дазволіць сабе ўласную версію, што і зрабіла Людміла Шчэрба.

Між тым у яе творы дзейнічаюць рэальныя гістарычныя асобы і апісваюцца сапраўдныя гістарычныя падзеі так, як дайшлі да нас звесткі пра іх. У прыватнасці, ваенныя дзеянні 1642 – 1654 гг. насамрэч мелі месца; у гэты ж перыяд уладарыла каралева Польшчы і вялікая княгіня літоўская Марыя Людвіка Ганзага дэ Нэвэр, што сапраўды, як апісана ў раманах, была вельмі спрактыкаванай інтрыганкай; на той самы час выпала жыць іншаму герою твора і славутай гістарычнай асобе – выбітнаму дзяржаўнаму і ваеннаму дзеячу ВКЛ Янушу Радзівілу, якому не было роўных у “вядзенні вайны і дасягненні міру” [1, с. 216]. Вобраз Радзівіла найбольш распрацаваны ў раманах у параўнанні з вобразами іншых гістарычных асоб. На старон-

ках твора ён паказваецца патрыётам Айчыны – ВКЛ. Маючы “шалёны і надзвычай гарачы но-раў” [1, с. 215], ён нястомна адстойваў інтарэсы Княства і лічыў злачынствам стварэнне Рэчы Паспалітай згодна з Люблінскай уніяй 1569 г. У творы распавядаецца таксама пра атручан-не адзінага сына Януша Радзівіла падкупленай ворагамі нянькай.

Праўда і выдумка адмыслова паяднаная ў рамане “Урб@н. М: Адзін дзень не майго жыцця”, што адпавядае прынцыпам мэшапу і змушае чытача да сутворчасці праз асэнсаванне павязі часоў, стварэнне асацыяцый з гістарычным мінулым і ўласным жыццём у ХХІ ст., праз пошук падтэксту і вылучэнне сваіх версій магчымага развіцця падзей, апісаных у творы.

Асобна неабходна звярнуць увагу на выяўленне постмадэрнісцкай чулівасці ў рамане. Як ужо адзначалася, хаатычнасць быцця сучаснага чалавека перададзена з дапамогай фрагментарнасці аповеду, але не толькі. Увасабленнем хаосу паўстае горад з яго “лабірынтам вакзальных калідораў-гоманаў натоўпу-шумам машына-трамваяў-моцным пахам шпалаў-дарожнага пылу-смажаных піражкоў-аўтамабільных выхлапаў-кветак-свежай прэсы-сумнай парфумы-развітанняў-чаканняў-абяцанняў і шклом...” [1, с. 16].

Да таго ж Урбан – “Горад знявечаны. Горад знявечаных”, і “кожны ў горадзе носіць у сабе нейкае калецтва...” [1, с. 12]. Так, эпатажны Макс, чые маральныя ўстоі і стаўленне да жанчын не вытрымліваюць ніякай крытыкі і выклікаюць непаразуменне, спустошаны сваім спосабам існавання, прызнаецца: “Хочацца нармальных адносінаў... Хочацца зразумелых адносінаў...” [1, с. 38 – 39]. Сексапільная і таленавітая красуня Ганна, якая пакутуе ад таго, што не можа нарадзіць дзіця, у думках спавядаецца дзяўчыне-інваліду: “Магчыма, я скажу балючую і злосную рэч: можа, табе нават лягчэй – у цябе ёсць АПРАЎДАННЕ, усяму, што не зладзілася. Можа, Бог абараніў цябе такім пачалавечы жорсткім чынам ад жыццёвых расчараванняў, перакрыўшы тваёй знешняй недасканаласцю ўсе дробязныя неладункі. Мне, ТАКОЙ, па-твойму дасканалай, апраўдання за недасягнутае няма. Мне недадалі, у цябе аднялі. І кожная з нас нясе сваё калецтва. Ты звонку. Я ўнутры. Прабач” [1, с. 68]. Такім чынам, усеагульнае духоўнае і фізічнае калецтва ў скалечаным горадзе – праўда жыцця, якая падкрэсліваецца постмадэрнісцкай чулівасцю.

Арт-аб’екты таксама дадаюць хаатычнасці ў твор, а значыць у жыццё, бо гэта дзіўная этыкетка на пачку пельменяў; гламурнае так-

сі з саломам, аформленым у ружовым колеры; геаграфічная карта; імгненне, зафіксаванае ў ледзяной скульптуры або ў дзіцячым малюнку; боль сусветнай адзіноты – “адзіноты сярод людзей. Боль адвечнай пустэчы” [1, с. 121]; алаваны салдацік; сам Урбан М і шмат іншага. Аднак разам з усведамленнем хаатычнасці жыцця прыходзіць разуменне яго каштоўнасці і важнасці кожнага імгнення, якім бы яно ні было – недарэчным, сумным, смешным, балючым ці якім іншым. Людміла Шчэрба нязмушана падводзіць чытачоў да гэтай думкі праз маленькія малюнк-апісанні. Напрыклад, арт-аб’ект “Музейны экспанат”: “Старыя, пажоўклыя, з кропкамі адсырэласці і пахам вякоў каленыя старонкі навечна захавалі свежасць і прыгажосць нечага пачуцця, аднак былі груба абарваныя на паўслове чыёйсьці цемрашальскай рукою, што нават не здагадалася аб іх каштоўнасці. Такім чынам, твор мастацтва паслужыў распалцы толькі аднаго агню ў адной канкрэтнай печы, абгарэўшы адну пэўную хатку, калі мог бы запаліць мільёны сэрцаў і адагрэць хаця б адну душу” [1, с. 120].

Таксама важна: ці ёсць у творы адказ на пытанне “што такое шчасце?” і ці знайшоў яго нехта з герояў твора? Шчасце – “няўлоўна чысты стан”, у якім людзі “меліся за даўно забытым часам” [1, с. 282], яго не знайшоў ніхто ў Урбане М, бо хаос і шчасце несумяшчальныя, але яно, даўно забытае, страчанае пакаленнямі забытых у жыццёвым калаўроце людзей, усё ж існуе. Яго трэба ўспомніць: “Я хачу ўспомніць, што такое ШЧАСЦЕ” [1, с. 282], – напрыканцы твора гаворыць аўтар вуснамі гераіні і перадае гэтае жаданне чытачам, бо, як вядома, найлепш запамінаецца апошняе здзейсненае або сказанае.

Спіс літаратуры

1. Шчэрба, Л. В. Урб@н. М: Адзін дзень не майго жыцця / Л. В. Шчэрба. – Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. – 286 с.
2. Hassan, I. Making sense: The Trials of postmodern discourse / I. Hassan // New literary history. – Baltimore, 1987. – Vol. 18. – № 2. – P. 437 – 459.

Наталля ЯКАВЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ВЕРНАМУ АЎТАРУ “РОДНАГА СЛОВА” ВЯЧАСЛАВУ РАГОЙШУ – 75!

Вячаслаў Пятровіч Рагойша нарадзіўся 5 чэрвеня 1942 г. у мястэчку Ракаў Валожынскага раёна. У 1963 г. скончыў аддзяленне беларускай мовы і літаратуры філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і застаўся ў аспірантуры на кафедры беларускай літаратуры. Абараніў кандыдацкую дысертацыю “Паэтыка Максіма Танка: Культура вобраза. Характар верша” (1967); доктарскую – “Беларуская паэзія 20 стагоддзя ў кантэксце ўсходнеславянскіх літаратур: Тыпалогія, рэцэпцыя, мастацкі пераклад” (1993).

Першыя вершы і допісы апублікаваў у радзювкоўскай раённай газеце “Сцяг Ільіча” ў 1957 г. З 1961 г. выступае ў друку з літаратуразнаўчымі і крытычнымі артыкуламі.

Доктар філалагічных навук, прафесар, акадэмік Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі, сябра вучонага савета філалагічнага факультэта БДУ, старшыня Міжнароднага фонду Янкі Купалы (з 1996 г.), аўтар больш як 800 навуковых публікацый і даследаванняў па гісторыі і тэорыі беларускай літаратуры, беларуска-славянскіх літаратурных узаемасувязяў, па вершазнаўстве, праблемах тэорыі і практыкі мастацкага перакладу, паэтыцы літаратурнага твора, з якіх амаль 300 – асноўныя навуковыя працы, у тым ліку 16 манаграфій. Першым дасканала даследаваў рукапісы Янкі Купалы і знайшоў падчас гэтай працы дзясятка новых твораў беларускага

класіка. У 1969 г. быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў СССР.

Аўтар кніг “Паэтыка Максіма Танка” (1968), “І нясе яна дар...: Беларуская паэзія на рускай і ўкраінскай мовах” (1977), “Гутаркі пра верш: Метрыка. Рытміка. Фоніка” (1979), “Паэтычны слоўнік” (некалькі перавыданняў), “Напісана рукой Купалы: Архіўныя знаходкі” (1981); у суаўтарстве з жонкай Таццянай Кабржыцкай выдаў “Карані дружбы: Беларуская-ўкраінскія літаратурныя ўзаемасувязі пачатку ХХ ст.” (1976), “Слядамі знічкі: Пра Сяргея Палуяна” (1990), “Уводзіны ў літаратуразнаўства. Вершаванне: курс лекцый” (2002), “Рукапісная спадчына Янкі Купалы: каталог” (2008) і інш. Укладальнік зборнікаў і навучальных дапаможнікаў. Пераклаў на беларускую мову апавесць “Цены забытых продкаў” М. Кацюбінскага (1980), раманы “Твая зора” А. Ганчара (1985), “Марыя з палыном у канцы стагоддзя” У. Яварыўскага (1990).

На старонках часопіса “Роднага слова” ад першых нумароў выдання змяшчаліся допісы навукоўцы пра Францішка Багушэвіча, Якуба Коласа, Янку Купалу, Янку Лучыну, Алесь Гаруна, Максіма Гарэцкага, Валерыя Маракова, Аркадзя Куляшова, Максіма Танка, Алега Лойку, Сяргея Панізьніка... Вячаслаў Пятровіч – адзін з самых сталых і верных аўтараў нашага выдання.

Вось як пісаў пра юбіляра Мікола Мішчанчук: «Традыцыі роду беражліва шануе Вячаслаў Пятровіч. <...> Відаць, магутны карань радаводу Рагойшаў, што жывіцца крынічнай і светлай вадой беларускасці. Магутнае “выйсце крыніц” падаравала Беларусі плён, якім яна можа ганарыцца». «Не здрадзілі – і не здрадзяць – роднай старонцы, яе народу і сыны Вячаслава Пятровіча і Таццяны Вячаславаўны кандыдаты філалагічных навук Усевалад і Пятро, гісторык, “кніжнік” Максім. Эстафета ў надзейных руках». «Ёсць набыткі ў юбіляра і ва ўласнай паэтычнай творчасці: выдадзена кніга вершаў [“Полусцяпла”, 2007]... пра тое, чым быў, ёсць (і будзе!) заклапочаны прадстаўнік роду Рагойшаў, – правернасць Радзіме, якая пачынаецца з кутка, дзе нарадзіўся, вырас, любоў да якой носіш у гарачым сэрцы».

УНІКАЛЬНЫ НАВУЧАЛЬНЫ ДАПАМОЖНІК

Жигалова, М. П. *Немецкие страницы жизни и творчества русских поэтов-эмигрантов XX века в мультикультурном образовательном пространстве : учебное пособие / М. П. Жигалова. – Яссы (Румыния) : Editura Tehnopress, 2010. – 166 с.*

Паток навучальных дапаможнікаў, якія выдаюцца, ніколі не скончыцца. Такое сцвярджэнне не мае патрэбы ў доказе. Як не мае патрэбы ў доказе і сцвярджэнне, што па-сапраўднаму заўсёды запатрабаваныя толькі тыя навучальныя дапаможнікі, якія максімальна спрыяюць набыццю навучэнцамі ведаў, уменняў, навыкаў, развіваюць іх крэатыўныя здольнасці, вучаць спасціжэнню жыцця. Зразумела, падобны дапаможнік можа напісаць толькі той, хто дасягаў менавіта такіх вынікаў у педагагічнай дзейнасці. У гэтым пераконваешся, уважліва прачытаўшы кнігу “Нямецкія старонкі жыцця і творчасці рускіх паэтаў-эмігрантаў XX стагоддзя ў мультикультурнай адукацыйнай прасторы” Марыі Пятроўны Жыгалавай, напісаную падчас яе постдоктарскай стажыроўкі ў Берліне [1].

Доктар педагагічных навук, прафесар кафедры беларускай і рускай моў Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта Марыя Жыгалава даўно набыла рэпутацыю майстра педагагічнай працы. Гэта ў адзін голас прызнаюць выпускнікі сярэдніх школ Брэсцкай вобласці, Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна, студэнты БрДТУ.

Рэцэнзаваная *“кніга раскрывае нямецкія старонкі лёсу і творчасці рускіх паэтаў-эмігрантаў XX стагоддзя: М. Цвятаевай, К. Д. Бальмонта, Б. Л. Пастарнака, А. Белага, У. У. Маякоўскага, З. І. Гініуса, У. Ф. Хадасевіча. ...упершыню даецца імтаспектны аналіз малавядомых твораў гэтага перыяду, прапануюцца заданні для характарыстыкі поліэтнічнага свету. Прапанаваны матэрыял пабудаваны ў адпаведнасці з прынцыпамі сучаснай інтэрпрэтацыі і аналізу мастацкага твора ў кантэксце дыялогу культур і цывілізацый”* (с. II).

Марыя Пятроўна выступае як літаратуразнаўца, лінгвіст, культуролог, этнапсіхолог, педагог, сацыёлаг, гісторык у адной асобе. Яна бліскуча вырашыла архіскаданую задачу: ажыццяўленне сістэмнай рэканструкцыі практычна неадследваных аспектаў літаратурнай гісторыі ў цеснай сувязі з пошукам аптымальнага інструментару яе ўкаранення ў навучальны працэс. Усе сюжэтныя лініі кнігі ўяўляюць сабой стройную сістэму і распавядаюць чытачу пра трагічныя лёсы паэтаў XX ст.

Першая сюжэтная лінія прысвечаная **Марыне Цвятаевай**. Прафесар паказвае, што “*яе ўжы-*

ванне ў культуру Германіі адбывалася паступова: спачатку праз культуру маці, потым (у 1905, 1921) праз рэальнае знаёмства з ёю, нарэшце, праз знаёмства з культурай яе найлепшых прадстаўнікоў, з якімі М. Цвятаева мела зносіны ў Берліне, вяла перапіску” (с. 15). Увазе чытачоў прапануецца арыгінальны разбор «*твораў Цвятаевай, прысвечаных Нямецчыне: “Германія”, “У Люксембургскім садзе”, “Абодва прамяні”, “Навагодняе”, паэма “Цар-Дзяўчына”, аповяданне “Вежа ў плюшчы”, “Шарлотэнбург” і інш.*» (с. 15). Структураванне разбору дасягаецца за кошт паўнення тэарэтычнага арсенала школьнікаў і студэнтаў такімі паняццямі, як лірыка, партытура тэксту, датэкставая інфармацыя, моцныя пазіцыі, ключавыя словы, дамінантныя словы, антрапонімы. Авалоданне падобнымі паняццямі – метадычна складаная задача. Вельмі добра, што Марыя Пятроўна трактуе іх проста, даступна, у разліку на сярэдняга школьніка, студэнта.

У цэнтры другой сюжэтнай лініі – **Канстанцін Бальмонт**. Вялікі паэт неаднаразова бываў у Германіі. Меў цесныя кантакты з створаным расійскімі эмігрантамі “*Домам мастацтваў*” у Берліне. У германскай сталіцы выдаваліся яго кнігі: біяграфічны аповед “*Паветраны шлях*”, “*Санеты Сонца, мёду і Месяца*”, “*Клічы старажытнасці. Гімны, песні і задумы старажытных*”. Асобнага згадвання заслугоўваюць зробленыя К. Бальмонтам пераклады нямецкіх драматургаў. Упершыню на рускай мове загучалі творы лаўрэата Нобелеўскай прэміі па літаратуры (1912) Ёгана Роберта Гаўптмана. Знаходзячыся ў Германіі, М. Цвятаева актыўна перапісвалася з К. Бальмонтам, была злучнай ніткай паміж ім і рускім літаратурным бамондам, які асеў у першай германскай рэспубліцы. Не могуць не выклікаць цікавасці такія радкі ў кнізе М. Жыгалавай: “*Яго адносінны з рускай літаратурнай эміграцыяй складваліся ня проста. Адзіным чалавекам, які цешыў яго, была Марына Цвятаева. Іх лёсы ўдалечыні ад радзімы складваліся падобна: абаіх адпрэчыла эмігранцкае грамадства, абое пакутавалі ад адзіноты і тужылі на Расіі”* (с. 48).

Галоўны герой трэцяй сюжэтнай лініі – лаўрэат Нобелеўскай прэміі па літаратуры **Барыс Пастарнак**. Ён бываў і ў кайзераўскай Германіі (некалькі месяцаў), і ў першай германскай

республиці (без малого год). Змястоўны бок першага знаходжання: навучанне на працягу аднаго семестра ў Марбургскім універсітэце. Марбург настолькі ўразіў маладога чалавека, што ён пасля напісаў аднайменны верш, які грунтоўна аналізуецца прафесарам. Цікавае пытанне М. Жыгалава адрасуе школьнікам і студэнтам: “Ці згодныя Вы з сцвярдзеннем, што верш адкрывае чытачу прыгажосць для сябе ў адвечным – у прыродзе і любові, перш за ўсё?” (с. 75). Рэцэнзент адказвае станоўча. Падчас другога знаходжання «было напісана дзесяць вершаў, тры з іх былі ўключаныя ў 1929 годзе ў зборнік “Паверх перашкод. Вершы розных гадоў”, самы складаны і глыбокі з іх – “Матылёк-бура”» (с. 69). М. Жыгалава падае самыя значныя моманты твораў Б. Пастарнака ў цеснай увязцы з трактоўкай чарговых фундаментальных тэарэтычных паняццяў. У канчатковым выніку школьнікі і студэнты не толькі пашыраць веды па гісторыі літаратуры, але і будуць больш упэўнены аперываць такімі паняццямі, як мастацкі вобраз, ідэя, тэма, лірычны сюжэт, лірычны герой, лірычны вобраз, лірычная ўмоўнасць.

Змест чацвёртай сюжэтнай лініі: “нямецкія старонкі жыцця і творчасці” **Андрэя Белы**. У апошняга цікавасць да Германіі з’явілася ў раннім дзяцінстве, што варта паставіць у заслугу ягоным бацькам. У 1921 – 1923 гг. паэт жыў у германскай сталіцы. Галоўны творчы прадукт берлінскага перыяду – зборнік “Вершы”. М. Жыгалава бліскуча фармулюе блок праблемных пытанняў, якія павінны быць пастаўлены ў працэсе яго вывучэння. Яны дапамагаюць зразумець уплыў нямецкага філосафа Р. Штэйнера на светапогляд і асобу А. Белы. У аснове ўплыву – духоўная навука. З Марыяй Пятроўнай можна пагадзіцца ў тым, што “няма і не было ў рускай паэзіі такога парывістага лірыка, які тонка адчувае і агляе сваю душу перад чытачом, якім з’явіўся А. Белы” (с. 95). Вучні даведаюцца, што такое анафара, дольнік, аксюмаран. Прафесар увязвае паняцце дольнік з рытмічным наватарствам паэта: “А. Белы ператварыў дольнік, што графічна выявілася ў расшчапленні традыцыйных формаў страфічнай пабудовы верша” (с. 90).

Пятая сюжэтная лінія – **Уладзімір Маякоўскі** і Германія. Яе базіс: аналіз вершаў “Германія”, “Два Берліны” ў прывязцы да навучальнага працэсу. Пры вывучэнні тэкстаў выкладчык павялічвае банк тэарэтычных паняццяў навучэнцаў тэрмінамі: акцэнтны верш, “лесвічка”, адхіленне, футурызм, авангард, цэзура, рыфма, водгук. У першым з названых вершаў выбітны паэт «раскрывае дваістае стаўленне лірычнага героя да Германіі. З аднаго боку, лірычны герой разумее, што гэтая краіна са сваёй культурай і палітычным, эканамічным жыццём, з друго-

га – яна поўная фальшу, “афіцыйнай балбатні”, “вайнішчы”» (с. 108). Другі твор – вынік другой паездкі. “Мастацкая задача Маякоўскага ў вершы – выказаць пункт гледжання на свет, адлюстраваны яго супярэчнасці. Але зрабіць гэта не звонку, не ў падзеях і скончаных характарах, а знутры, шляхам малюнка ўнутранага стану чалавека, узрушанага гэтым жыццём” (с. 112).

Шостая сюжэтная лінія замыкаецца на **Зінаідзе Гініус**. Да “нямецкіх старонак жыцця і творчасці” яркай паэткі маюць дачыненне вершы “Грэх”, “Хто ідзе міма”, “Госпадзі, дай пабачыць!”. М. Жыгалава аналізуе іх, дадаючы ў тэарэтычны арсенал вучняў паняцці: старэйшы сімвалізм, дэкадэнскі светапогляд, іронія, параўнанне, антанамасія, градацыя. Вельмі ўдала выглядае параўнанне верша “Госпадзі, дай пабачыць!” з вершам “Туга на чужым баку” Вінцэся Каратынскага.

У цэнтры сёмай сюжэтнай лініі – **Уладзіслаў Хадасевіч**. На пачатку яго літаратурнай творчасці пераважала паэзія, потым ён выступаў як празаік. У Хадасевіч жыў у германскай сталіцы ў 1922 – 1923 гг. Тут ён «выдаў анталогію *яўрэйскай паэзіі ва ўласных перакладах і адзін з сваіх найлепшых вершаваных зборнікаў “Цяжкая ліра”... У зборніку на першы план выходзіць вобраз Пецяўбурга, эпохі краху ўсяго звыклага ўкладу жыцця... Тут, у Берліне, былі напісаны шматлікія вершы вялікага цыкла “Еўрапейская ноч”, які з’явіўся ў друку як частка “Зборніку вершаў”, куды не ўключаны вершы з двух першых зборнікаў У. Хадасевіча» (с. 139). У прывязцы да творчай спадчыны пісьменніка падаюцца такія тэарэтычныя паняцці, як мастацкі матэрыял, троп, постаць, эпіфар, асіндэтон, полісіндэтон. Нямецкія старонкі жыцця і творчасці У. Хадасевіча будуць цікавыя як старшакласніку, так і студэнту, таму што, як слухна заўважае аўтар дапаможніка, “ён быў майстрам у поўным сэнсе слова – прытым майстрам класічным, які імкнуўся дасягнуць найбольшай выразнасці, як лагічнай, так і рытмічнай і кампазіцыйнай. Стыль яго і паэтыка былі распрацаваны гранічна, да драбнюткай рысачкі. Кожнае слова ў яго значнае і незаменнае” (с. 141).*

Кніга адлюстроўвае не толькі характэрныя рысы творчасці паэтаў і методыку працы з імі, але і трагічныя вехі лёсаў зорак рускага пісьменства. Яна цікавая і тым, што сцвярджае адвечную ісціну: для паэтычнага мыслення няма ні ўзросту, ні геаграфіі, калі яно накіравана на кансалідацыю соцыуму. Нам здаецца, што дзякуючы арыгінальнай структуры дапаможніка, унікальнаму яго зместу і арыгінальнай аўтарскай методыцы Марыя Жыгалава змагла данесці гэтую думку чытачу.

Міхаіл СТРАЛЕЦ,
доктар гістарычных навук.

НАВУКОВА ПРА АСОБУ І ТВОРЧАСЦЬ У ГРАМАДСТВЕ, ЛІТАРАТУРЫ

Бельскі, А. Спазнанне асобы і творчасці : артыкулы, успаміны, інтэрв'ю / А. Бельскі. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2017. – 152 с.

Імя Аляся Бельскага – прафесара, доктара філалагічных навук, крытыка, журналіста, педагога, пісьменніка – добра ведаюць у розных кутках Беларусі і за яе межамі, бо гэты надзвычай працаздольны вучоны і пісьменнік на высокім узроўні ў беларускай навуцы, культуры

зробіў вельмі многа. Ён аўтар дванаццаці кніг, прысвечаных актуальным праблемам літаратуразнаўства і методыкі выкладання літаратуры, больш як 600 артыкулаў і рэцэнзій. Назавем асноўныя, самыя значныя: “Пакуль баліць душа” (1995), “Сучасная беларуская літаратура” (1997), “Краса і смутак” (2000), “Сучасная літаратура Беларусі” (2000), “Беларуская літаратура ХХ ст.: гісторыя і сучаснасць” (2005), “Класікі і сучаснікі ў школе” (2005), “Галасы і вобразы” (2008). А. Бельскі вядомы як аўтар некалькіх дапаможнікаў для настаўнікаў. Як галоўны рэдактар рэспубліканскага часопіса “Беларуская мова і літаратура” ён творча прадоўжыў добрыя традыцыі папярэднікаў: пра часопіс у школах і ВНУ ідзе добрая пагалоска сярод настаўнікаў і навукоўцаў. А. Бельскі ў свой час быў адным з самых маладых дактароў філалагічных навук у Беларусі і высокія якасці здольнага і арыгінальнага навукоўца, як сведчаць вынікі, не страціў, а наадварот, узбагаціў, памножыў, удасканаліў, з’яўляючыся пераканальным прыкладам навуковай самаахвярнасці, працаздольнасці, здаровага фанатызму, чаго часам не хапае некаторым з нас, асабліва тым, хто спыніўся на некалі дасягнутым.

Ён як паэт, праявіў пад псеўданімам *Аляксандр Ветах* выдаў кнігі “Ружовая знічка” (1994), “Хроніка смутку” (1999), “Сны пра дзяцінства” (2014), “Хрыстос між нас” (2015), суаўтар многіх калектыўных зборнікаў, напрыклад “Карані”, “Вальс пад жураўлінымі таполямі”, “У хра-

ме зямнога кахання”, “Самая чароўная кветка”, “Пакуль б’ецца сэрца”, даволі часта друкуецца ў часопісах “Польмя”, “Малодосць”, “Першацвет”, газетах “Літаратура і мастацтва”, “Голас Радзімы” і інш. Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Івана Мележа.

Новая кніга “Спазнанне асобы і творчасці” А. Бельскага – збор выбраных артыкулаў, апублікаваных раней, у якіх даследчык праз уласнае ўспрыманне спрабуе зразумець і растлумачыць сутнасць творчасці вядомых асоб, асэнсаваць глыбока этычныя і гуманістычныя погляды беларускіх пісьменнікаў, сувязь гэтых мастакоў з жыццём грамадства, іх актыўную пазіцыю, выказаць адносіны да творчасці іншых. У кнізе пяць галоўных частак: “Ад класікаў пачатак”, “Асоба і час”, “Каб не згасла памяць”, “Літаратура новага стагоддзя”, “Пра Радзіму, літаратуру і... трохі пра сябе”. Чытач пазнаёміцца бліжэй з традыцыямі класікаў Янкі Купалы і Якуба Коласа, што прадоўжылі маладыя пісьменнікі-франтавікі, якія загінулі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Цікава чытаюцца старонкі пра Максіма Гарэцкага, Аляся Гаруна, Максіма Багдановіча. Многа спазнавальнага пра асоб, з кім Аляксандр Бельскі меў магчымасць працаваць, вучыцца, сябраваць, – акадэмікаў Васіля Івашына, Міхася Лазарука, навуковага кіраўніка, вучонага і паэта Алега Лойку, пісьменнікаў Івана Шамякіна, Уладзіміра Карпава, Уладзіміра Ліпскага, а таксама пра блізкіх, родзічаў самога аўтара, чые імёны да апошніх часоў былі мала вядомымі на радзіме, хоць яны зрабілі значны ўнёсак у навуку – дзядзьку, акадэміка Фаму Бельскага; аднаго з арганізатараў педагагічнай навукі савецкага часу П. Яталя (зробіў сусветныя навуковыя адкрыцці ў галіне мікрабіялогіі), а таксама акадэміка, вучонага-паліглата Г. Яталя.

Чытаецца кніга з вялікай цікавасцю, бо ў ёй шмат таго, што хвалюе, асабліва праблемы, у якіх выяўляюцца грамадзянскія, эстэтычныя пазіцыі і каштоўнасці творчых асоб, самога аўтара кнігі і, безумоўна, многіх з нас.

Васіль ШУР,
доктар філалагічных навук, прафесар.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Слова ў тэксьце

КАНЦЭПТ КАХАННЕ Ў ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ РАІСЫ БАРАВІКОВАЙ

Даследаванне паэтычных твораў Раісы Баравіковай з кагнітыўнай пазіцыі прадугледжвае зварот да індывідуальна-аўтарскай канцэптасферы, дамінантай якой выступае канцэпт *каханне*. Пры выяўленні сэнсавых каардынат неабходна абапірацца на лексічны ўзровень, паколькі менавіта семантычныя “згушчэнні”, выражаныя паўторам лексем або іх семантычных актуалізатараў, фарміруюць аснову канцэпту.

Галоўным актуалізатарам канцэпту *каханне* ў Р. Баравіковай выступае вобраз агню. Ён выражаецца аўтаномнай субстантыўнай метафарай, у якой канцэптуальнае значэнне імпліцыравана, што стварае дыялог “аўтар – чытач”. Менавіта да такога дыялогу павінен імкнуцца кожны творца мастацкага слова. З навуковай пазіцыі, як зазначае В. Іўчанкаў, у пераносным ужыванні слова заўсёды прысутнічае імпліцытная трапеічная якасць, характэрная для канкрэтнай маўленчай сітуацыі [1, с. 10]. Індывідуальна-аўтарскі вобраз паэтки не абцяжарвае чытача празмернымі блуканнямі ў лабірынтах сэнсавага пошуку. Аўтаномная субстантыўная метафара *агонь* Раісы Баравіковай імпліцыруе, па сутнасці, слоўнікавую дэфініцыю ‘палымянасць, жвавасць, душэўны ўздыв’ [ТСБМ, т. 1, с. 105]: *Даруй за недазволены агонь, / за боль і безнадзейнае: кахаю...* (“Даруй і дзякуй! Вольная цяпер...”); *Не гарэць агню ноччу вокваю, / навучы цяпер, як мне жыць* (“І ніколі ўжо не паўторыцца...”); *Вам схлушу, а сабе не зманю, – / адхінаюся гэтак ад шторы, / бы глынула знянацку агню* (“Ліпа цвіце”).

Вобраз агню эксплікуецца генітыўнай метафарай, у якой адзін кампанент з’яўляецца рэмай і мае форму назоўнага склону, другі адлюстроўвае тэму мікракантэксту: *Каханняя растрывожаны агонь* (“Я сёння не прысела да стала...”); *Прытушыць дождж агеньчык пачуцця* (“Восеньскі сад...”); *О, як натхнёна і высозна / гараць надзей маіх агні!* (“Прастора спазнаецца ў руху...”); *У тых агнях агонь маіх начэй* (“Навальнічнай ноччу”); *Дай і мне пабыць ішчаслівай / у агні пакут* (“Раптам сонечна і блізка...”); *Начэй забродскіх ярасны агонь / кране ўспамінам голле вербалозу* (“Я сёння не прысела да стала...”). У апошнім прыкладзе экспрэсій-

насць двухкампанентавай метафары надае прыметнік *ярасны*, ужыты ў пераносным значэнні.

Выражаецца вобраз агню ў Р. Баравіковай і параўнаннем, але значна радзей, чым метафарай. У параўнанні, як вядома, прысутнічаюць і суб’ект, і аб’ект, таму чытач услед за паэткай успрымае яе пазіцыю: *І палымнее, як агонь, / цвіце шыпшына пры даліне* (“Шыпшына пры даліне”); *Што таіцца? Я позіркаў прагну, / я сама, як агонь светлячка* (“Ліпа цвіце”). Семантычнымі аналагамі вобраза агню ў паэзіі Р. Баравіковай выступаюць *промень, зорка, ліхтар, далонь, капез*: *А раптам я промень гарачы дастану / і зоркай зазязю хаця б на імгненне* (“Імгненне”); *Такім агнём палілі промні* (“Ледзь толькі промень жвавы глянуў...”); *Там за акном маім – ліхтар, / адзіны сведка слёз і мар!* (“Сярод папер, сярод лістоў...”); *Я не ў радок, я ў памяць узяла / ласкавае цяпло тваёй далоні* (“Я сёння не прысела да стала...”); *Не зусім была і жаданая, / вінаваты шал капяжоў* (“І ніколі ўжо не паўторыцца...”).

У канцэптуальнае поле *каханне* ўключаюцца таксама найменні *вясна, лета, восень, зіма*, якія знаходзяцца ў Р. Баравіковай рознае эмацыйнае асэнсаванне. Так, вобраз зімы можа звязвацца з тэматычным полем станоўча- і адмоўнаацэнчаных актуалізатараў у залежнасці ад унутранага стану лірычнай гераіні. Параўнаем, да прыкладу, урыўкі двух вершаў:

*Заместа слоў пачаўся снегапад.
А двор прапах смалою і ігліцай,
чаму мне гэтак страшна памыліцца,
– сказаць баюся нешта неўпапад.*

*Між ніцых дрэў зіма не ў першы раз
пагляд чаруе яркай белізнаю,
не трэба вам развітвацца са мною,
я, можа, ўсё жыццё чакала вас.*

*Сняжынак рой, як зорнае сяйво,
спяшае ноч да раніцы раскідаць,
прыкрыю твар ішчаслівы рукавом,
каб вам безабароннасці не выдаць...*

Заместа слоў пачаўся снегапад...

*Ты, магчыма, словы пераблытаў
і сказаў балючыя таму,
што спатканне першае забыта, –
прывіталі снегіры зіму.*

На дварэ даўно пахаладнела,
можа, табе ў сэрца удыхнуў
яры снежань світ кудасы белай,
каб ты ціхай ласкі не пачуў.

Наша лета доўга адцвітала,
аж пакуль зусім не адцвіло...
Снег ляжыць на вуліцах квартала,
сідзе ён, і... вернецца цяпло...

Ты, магчыма, словы пераблытаў...

Успрыманне вобраза зімы на імпліцытным узроўні найчасцей звязана з холадам чалавечых стасункаў, што відаць з другога прыкладу. Актуалізатары *яры снежань, белая кудаса, снег* узмацняюць адмоўную ацэнку вобраза. У першым прыкладзе найменні *снегапад, яркая белізна, рой сняжынак* (генітыўная метафара, падмацаваная ў кантэксце параўнаннем) сінанімізуюцца са шчасцем (*“прыкрыю твар шчаслівы рукавом”*) сустрэчы з каханым (*“я, можа, усё жыццё чакала вас”*).

Вобразы *вясны і лета* ў большасці вершаў Р. Баравіковай імпліцыруюць росквіт кахання: *Як ціха яблыні шумяць у нашым садзе, / давай жа, мама, ля акна з табой прысядзем, / цень адвяхоркавы, густы на шыбку ляжа, / табе пра тое, што ўтаю, вясна дакажа* (*“Як ціха яблыні шумяць у нашым садзе...”*); *Душа няхай сабе і зрэдку, / па-веснаво-му растае / і ў нас саміх ідзе ў разведку* (*“Паверце тыя, хто згубіў...”*). Нават калі каханы аддаляецца, лірычная гераіня Р. Баравіковай не жадае яму зла, наадварот, раіць зноў вяртацца ў вясну: *Спяшайся без мяне ў вясну. / Зрываў з рабін вясёлых гронкі. / Я асцярожна загарну / табой пачатыя старонкі* (*“Не тое гора, што гарчыць...”*). Пры гэтым і сама спяшаецца ў веснавы палон: *Ах, не трывожце, сэрцу так балюча! / Ах, не прыходзьце прывідам у сны! / Я пабягу дарогаю гаючай / без Вас у далеч бэ-завай вясны* (*“Зорка палявая”*).

А пасля вясны, што, як зазначае паэтка, часам *“набязыць, нібы кара”*, надыхне іншая часіна, цёплая і ўтульная, – лета: *Хочацца мне абнадзеіцца – / вернецца лета ізноў* (*“Лета вяртацца не ўмее...”*). Але часам у такім вяртанні не цяпло, а холад узаемаадносін: *Адгукнуўся смуткам шолах / сакавітых летніх траў* (*“Адгукнуўся смуткам шолах...”*); *Адплывуць за пясчаную выспу / адгарэлага лета дымы* (*“Адплывуць за пясчаную выспу...”*); *Наша лета доўга адцвітала, / аж пакуль зусім не адцвіло* (*“Ты, магчыма, словы пераблытаў...”*). Таму зразумелы стан лірычнай гераіні, якой хочацца зноў вярнуцца ў зіму: *А мне мілей за ўсё сумётъ, / і ціша ранішняй дрымоты, / і лёгкі смутак на душы* (*“Зімовы эцюд”*).

Паэтычная восень Р. Баравіковай, прасякнутая дажджамі і халодным ветрам, стварае мінорную танальнасць інтымнай лірыкі: *Калі ж аднойчы з’явіцца сюды, / што адшукаеш тут, сярод лістоты, / ды не шукай цяпла маёй няшчоты / там, дзе жалобы восеньскай сляды* (*“Восеньскі сад”*); *Шумела Свіслач,*

парк звінеў / лістотай, з верасня апалай, / няма віны ў маёй віне, – / чужой з твайго жадання стала (*“Шумела Свіслач, парк звінеў...”*). Менавіта з такім лёгкім смуткам паэтка па-філасофску ацэньвае пачуццё кахання, яго падзенні і ўзлёты. Лірычная гераіня страчвае ўвосень надзею на вяртанне каханага, але захоўвае пры гэтым найлепшыя чалавечыя якасці. Светлы агеньчык пачуцця надоўта застаецца ў памяці і дазваляе ісці наперад, шукаць іншыя сустрэчы: *Не маю права на дакор, / сваім каханнем ахвярую / і нават восені дарую / сляное ззянне стылых зор* (*“Павер, каханы, я – у даўгу...”*). Нават у золкай паэтычнай Восені, як сцвярджае паэтка, *“натхнёна і высозна гараць надзей маіх агні!”*.

Дынаміка пачуцця кахання ў паэзіі Р. Баравіковай не заўсёды прадказальная, бываюць шчаслівыя і трагічныя хвіліны. Адзін і той жа актуалізатар канцэпту *каханне* можа набываць у вершах рознае эмацыйна-экспрэсіўнае выражэнне, што стварае эфект падманутага чакання і дыялагізуе твор. Важнасць такога знешняга дыялогу была трапна адзначана М. Бахціным у даследаванні *“Эстэтыка слоўнай творчасці”* [2]. Дыялагізацыя вершаў Р. Баравіковай заснавана на трапеічных сродках і эфекце падманутага чакання (ён дапамагае чытачу заставацца ў пастаянным творчым “тонусе”, калі немагчыма адназначна спакойна чытаць верш за вершам з упэўненасцю ў працягу аднолькавых па эмацыйным напаўненні вобразаў). Каханне развіваецца, бо ў ім прысутнічаюць кантраставыя спалучэнні нават на ўзроўні аднаго актуалізатара. Напрыклад, вобраз зімы ўключае станоўчае і адмоўнае напаўненне. Менавіта зімой *“на санках снежаньскіх імкліва / да нас расстанне пад’язджае”*, *“мы з табой зіме не рады / ў гэты вечар nepřыветны”* і, разам з тым, *“пайду дарогай снегавою / на мроях іччасця варажыць”*.

Вясна таксама можа быць пакутнаю, бо лірычны герой адчувае раздвоенасць паміж знешнім і ўнутраным “я”, розумам і пачуццём, абавязкам і жаданнем. Так і жыве, заблытаўшыся *“ў сонечнай грыўцы”* (*“У дваццаць нуль-нуль на развілцы...”*). Як вынікае з вершаў Раісы Баравіковай, самападман падобны да турмы, паколькі шчырыя памкненні гінучы пад прэсінгам абавязкаў. *“Усё на свеце мае свой канец”* – такую выснову робіць паэтка ў адным з вершаў пра каханне. Але ў гэтым канцы лірычная гераіня ніколі не застывае – яна працягвае жыць і ствараць *“у прадчуванні іччасця”*.

Спіс літаратуры

1. **Ивченков, В. И.** Лингвистическая организация текста: в творческой лаборатории Владимира Короткевича / В. И. Ивченков. – Минск : БГУ, 2002. – 211 с.
2. **Бахтин, М. М.** Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.

Таццяна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ТАПОНІМЫ ЯК СПАСАБ АСЭНСАВАННЯ КУЛЬТУРНАЙ ІДЭНТЫЧНАСЦІ

ПАВОДЛЕ ЗБОРНІКА ВЕРШАЎ “НАС – МНОГА!” СЯРГЕЯ ПАНІЗЬНІКА

Своеасаблівую падсістэму ўласных імёнаў уяўляюць сабой тапонімы. Тапонім – уласная назва геаграфічнага аб’екта. Тэрмін уключае ў сябе гідронімы, урбанонімы, айконімы і іншыя найменні, што абазначаюць кропку на карце, якая мае назву. Здаўна існавала традыцыя звязваць назву месца з якой-небудзь асобай або падзеяй, таму за геаграфічнай назвай паўстае эпоха, традыцыя, жыццё нацыі, гістарычны кантэкст. Патэнцыял змястоўнасці тапонімаў яшчэ больш павялічваецца ў паэтычных тэкстах. На думку Г. Дзеравягі, іх асноўная задача – “вызначэнне магістральных прасторавых арыенціраў мастацкай карціны свету. Ідэі прасторы і часу складаюць каркас карціны рэальнай светабудовы і, увасобленыя ў тапанімы (ва ўзаемасувязі з хрананімымі) канструктаў ва ўмовах тэксту, ствараюць праекцыю прасторава-часовай мадэлі рэальнага свету ў сферы мастацкай умоўнасці” [1, с. 93].

Асэнсаванне лакалізацыі этнасу ў прасторы – гэта частка культурнай ідэнтычнасці, сутнасць якой заключаецца ва «ўсвядомленым прыняцці чалавекам адпаведных культурных норм і ўзораў паводзін, каштоўнасцей арыентацый і мовы, разуменні свайго “я” з пазіцыі тых культурных характарыстык, якія прыняты ў дадзеным грамадстве, у атаясамленні сябе з культурнымі ўзорамі менавіта гэтага грамадства» [2, с. 42]. Паэтычны ландшафт аўтара, прадстаўлены тапаніміконам вершаў, уяўляе асаблівую цікавасць, бо праз яго трансляюцца згаданыя аспекты культурнай ідэнтыфікацыі.

Разгледзім некаторыя тапонімы, найбольш цікавыя з боку іх ролі ў мастацкім тэксце, у зборніку вершаў “Нас – многа!” Сяргея Панізьніка. Тапонімы падзяляюцца ў залежнасці ад тыпаў аб’ектаў, якія яны называюць: **астыонімы** – назвы гарадоў; **харонімы** – назвы краін, вялікай прасторы, рэгіёнаў; **айконімы** – назвы вёсак; **урбанонімы** – назвы ўнутрыгарадскіх аб’ектаў; **эклезіонімы** – назвы культавых пабудоў.

Самы пашыраны харонім у кнізе – *Беларусь*, што лагічна, улічваючы грамадзянскі пафас паэзіі Сяргея Панізьніка. Прычым назва краіны ўжываецца аўтарам як назва мацерыка, такая гіпербала заснавана на выкарыстанні побач з імем уласным імя агульнага, якое абазначае тэрыторыю, большую за тэрыторыю краіны, што сведчыць пра падкрэсліванне значнасці Радзімы для аўтара. Ужо ў

эпіграфе да зборніка вершаў сустракаем: ...*усім сутворцам на мацерыку Беларусь прысвячаю* [3, с. 1]; *Беларусь – мацярык трывушчы* [3, с. 83].

Кола спалучальнасці тапоніма *Беларусь* стварае аўтарскі вобраз Радзімы: *Беларусь між Захадам і Ёсходам / пазваніла ўключынай вясла* [3, с. 27]; *Мой шлях цераз раку – / у Беларусь-скрыпторый* [3, с. 39]; *Беларусь паўстала з кроплі* [3, с. 44]; *Беларусь – планеты жарало* [3, с. 68]. З прыведзеных кантэкстаў можна вылучыць канцэптуальныя метафары: Беларусь – гэта асяроддзе вучонасці (вобраз скрыпторыя), гэта човен, а вобраз шляху атаясамліваецца з ракой, гэта рух (*паўстала з кроплі* – згадка пра развіццё), мае прамежкавае становішча, але гэта цэнтр, з чаго вынікае этнацэнтрычнасць, ідэя нацыянальнай памяці.

Разам з тым Беларусь уяўляецца нечым немагчымым, набліжаецца да духоўнай сутнасці, якая не мае межаў: *Беларусь у рэках патанае. / Мрояй над азёрамі лунае* [3, с. 68]; *Пражэкт ам Беларусь ля губ* [3, с. 81]; *І як такім жыццём не даражыць, / дзе Беларусь – штодзённая надзея* [3, с. 85]; *Беларусь на белым свеце – / мой і ўсіхны добыт* [3, с. 40]; *Але любоў не спалавіняць, / бо Беларусь – бясконца!* [3, с. 101]. Неабмежаваную працягласць у часе аўтар згадвае і ў адносінах да малой радзімы – Прыдзвіння: ...*з намі бацяны Прыдзвіння / будуць пасвіць тут вякі!* [3, с. 17]; *Краіна Перасялення Душаў – / усё Прыдзвінне: мой вянец / і продкаў межавы капец* [3, с. 33]. Родная зямля – чысцец, месца, якое лучыць жывых і памерлых.

Трэба адзначыць ужыванне аўтарам канструкцый з формамі загаднага ладу ці ўмоўнага са значэннем загаднага: *Я за краіну для жылля, / дзе сэрца – не прытворны грузік, – / дзе з намі Беларусь была б / і ў Беларусі* [3, с. 44]; *Хай гляне Беларусь / нявестай!* [3, с. 47]; *Няхай бы Беларусь змагла / з Канадай гудбай парадніцца: / гучаў бы сімвал-атрыбут / валынкай – там, дудою – тут* [3, с. 57]; *Хай стане Кнігай Вечнай / і Беларусь уся!* [3, с. 91]. Імператывы, прапанаваныя паэтам, узбагачаюць сэнсамі аўтарскі канцэпт *Беларусь*. Акрамя традыцыйнага жаночага вобраза, з якім часта параўноўваюць краіну ў літаратуры, у першым кантэксце *Беларусь* у значэнні геаграфічнага паняцця супрацьпастаўляецца паняццю *Беларусь* у значэнні ‘духоўны скарб беларускай культуры’. Дуда – сімвал краі-

ны – падводзіць да паняцця *Беларусь* як духоўнай сутнасці. Тое ж можна сказаць пра вобраз Вечнай Кнігі ў апошнім кантэксте.

Значная колькасць тапонімаў у вершы “Хва-рэю на суседзяў” пазначае гістарычныя стасункі беларусаў і прыносяць у кантэпт *Радзіма* значэнне ‘мультыкультурная прастора’: *Латвія, Летува, Варшава, Чарнігаўшчына, Львоў, Смаленск*. У вершы ўжыты тапонімы-архаізмы, якія вяртаюць чытача да пэўных гістарычных падзей: ...*баяцца / Лівонію аддаць; На санацыйных Крэсах / лячыся сам, агрэсар; Абдымачкі Смаленска / падціснуў Петраград...* [3, с. 56]. Харонім *Лівонія* нагадвае пра час, калі сучасныя латышскія землі былі ў залежнасці ад Полацкага княства і Рэчы Паспалітай, найменне *Крэсы* – пра падзел беларускіх земляў. Астыонім *Петраград* вяртае ў перыяд выкарыстання гэтай назвы, калі Смаленск са складу БССР быў пераведзены ў склад РСФСР. Такім чынам, тапонімы-архаізмы адсылаюць да прэцэдэнтных сітуацый, дэкадзіруюць кантэкст.

Акрамя самага частотнага тапоніма *Беларусь*, у зборніку “Нас – многа!” зафіксаваны (у дужках пазначана колькасць ужыванняў) **харонімы**: *Еўропа* (4), *Прыдзвінне* (3), *Рэч Паспалітая* (2), *Готланд* (2), *Балтыка, Чарнігаўшчына, Прыбалтыка, Мёршчына, Чэрвеншчына, Латвія, Лівонія, Летува, Браслаўе, Аўстралія, Атлантыда* і інш.; **астыонімы**: *Полацк* (9), *Вільня* (7), *Рыга* (4), *Парыж* (4), *Віцебск* (3), *Львоў* (3), *Пецябург* (3: *Піцер, Петраград*), *Дзісна* (2), *Менск* (2), *Рым* (2), *Масква* (2), *Маладзечна* (2), *Мір* (2), *Нью-Ёрк* (2), *Гальшаны, Слуцк* (*Слуцк*), *Берлін, Белаазёрск, Ерусалім, Брэст, Смаленск, Варшава, Барысаў, Жэнева, Прага, Мёры, Пскоў, Чарнобыль, Дрыса, Дуброўна* і інш.; **айконімы**: *Лявонпаль* (8), *Мілашова* (3), *Дзедзіна* (2), *Міхайлаўскае* (2), *Латышы, Друя, Мётлы, Ідолта, Камянполле, Каланіца, Хабароўка, Язна, Чурылава, Забалотце, Слабада, Снегі, Міжрэчча, Мормаль, Узмёны, Чэрасы, Рукойны, Свіраны, Кушыяны, Жупраны, Павеет, Масцішчы, Загасцінец, Устронь*; **гідронімы**: *Дзвіна / Рубон-Дзвіна* (14), *Волта* (6), *Гурон* (2), *Мерыца, Чорная рэчка, Дунай, Вятка, Снівадзь, Палата, Прыпяць* і інш.; **найменні гор**: *Парнас, Ай-Петры, Галгофа, Везувій, Афон*; **урбанонімы**: *Сафійка* (2), *Чарнарэчанская* (вуліца), *Серафімаўскі цвінтар, Версаль, Царскае Сяло*; **мікратапонімы**: *Лявонпальская крыніца, Крыж, Крылацкія Халмы*.

Самы частотны айконім – *Лявонпаль*, вёска, дзе прайшло дзяцінства паэта: *Прытулак Селюнам / нясу ў Лявонпаль. Там / ачуецца ў музеі галава. / Лявонпаль – радаводны маўзалей* [3, с. 20]; *І Полацк, Бігосава, / Лявонпаль, Мёры, Дрыса / нясуць да Бога босага / Панізнікаў абрысы* [3, с. 21]; *Слабада, Лявонпаль, Снегі – / Гэта нашы абярэгі* [3, с. 24]; *Хто змог / з Лявонпальскай*

крыніцы піць, – / цяпер асуджаны ў атлантах быць [3, с. 25]. З прыведзеных кантэкстаў вынікае канцэптальная метафара “мястэчкі-заступнікі”. Паэт надзяляе мястэчкі функцыямі анёлаў-заступнікаў, што звязваюць свет людзей і бога; далучанасць да мястэчак – перадумова поспеху.

Сувязь чалавека з месцам, адкуль ён паходзіць, зафіксавана ў шэрагу антрапонімаў, часткай якіх быў тапонім: *Адэля з Устроіні, Мікола з Гусава, / Гаўрыла з Полацка, / Яська-гаспадар з-пад Вільні, / Сымон Рэўка з-пад Барысава...* / *А былі яшчэ і паішпартныя беларусы* [3, с. 62]. Прыгадаўшы псеўданімы, абраныя літаратарамі XIX ст., – Цёткай, Міколам Гусоўскім, Кастусём Каліноўскім, Францішкам Багушэвічам, аўтар па аналогіі стварае антрапонімы па мадэлі “ўласнае імя + месца паходжання”, якая ўжывалася ў часы да XX ст.

Выкарыстанне С. Панізнікаў тапонімаў, што абазначаюць геаграфічныя аб’екты іншых краін, як правіла, абгрунтавана памяццю зноў-такі пра Радзіму. У вершы “На друйска-дзісенскім шляху” аўтар прыгадвае мастака Віктара Жаўняровіча, якому ў эміграцыі помніцца Радзіма. Паралельна ўжываюцца тапонімы, з якімі звязана яго замежнае жыццё, і беларускія найменні, што маюць на мэце падкрэсліць ідэю вернасці малой радзіме (*Парыж, Нью-Ёрк, Версаль – Язна, Друя*): *Эцюд мо і ў Нью-Ёрк сплыве... / Маляр глядзіць на Язна. / Ё яго прыдзвінскай галаве / як на мальберце ясна...* [3, с. 29]. У вершы пра Альгерда-Якуба Абуховіча згадваюцца Рым, Парыж, Жэнева і Слуцк: *Жнівень прычакае ў Слуцку / Абуховіча радню...* [3, с. 82].

Вершы, прысвечаныя вядомым землякам, так ці інакш маюць згадку пра малую радзіму асобы: *Чарговыя адведзіны / хлапчыны з вёскі Дзедзіна...* [3, с. 29] (пра Рышарда Курыльчыка); *Ляцелі над Дзвіной на крылах Вы: / хацелі з навіной ў Чурылава* [3, с. 25] (прысвячэнне Зінаідзе Лакотцы); *Ты з Менску на Прыдзвінне / глядзіш не з вышыні* [3, с. 27] (прысвячэнне Міколу Крыўко). У апошніх кантэкстах тапонімы традыцыйна абазначаюць канцавую кропку ў кірунку руху, але ў паэтычным тэксце гэта рух не матэрыяльных аб’ектаў, а думак, душы.

Напэўна, цяжка адшукаць верш, дзе згадка той ці іншай вядомай асобы не суправаджалася б і згадкай месца, звязанага з жыццём гэтай асобы: ...*і будзе Данута як тая маліна – наводдаль Масцішчаў у плойме анёлаў, дзе вецер не свішча, не чутна шумелаў, дзе стаў Загасцінец мурожнаю поўняй...* [3, с. 82] (прысвячэнне Дануце Бічэль); *На Чэрвеншчыне – лаўка, / з якой падскочыў Каўка / і ўсеўся на каня...* [3, с. 83] (прысвячэнне “масквічу Аляксею Каўку, народжанаму на Чэрвеншчыне”); *Трымаў Су-*

свет / з гняздом у **Забалоці** [3, с. 28] (пра Генрыка Дмахоўскага).

З гарадоў С. Панізьнік часцей за іншыя згадвае Полацк і Вільню: ...*І маё месца пад сонцам / пачыналася з Полацка* [3, с. 60]; *Чым налітая яна, неаліту сівізна? Тут і рунаў ярына, Полацка аглядка...* [3, с. 13]; *Вунь – Полацак-Вянок!* [3, с. 39]; ...*На Готланд ветразь мой плыве, / натхнёны вечным Полацкам* [3, с. 59]; *На Воршу, Слуцк з любасцю глядзіць. / А ў сэрцы ж у Міколы Вільня б'еца!* [3, с. 78]; *Тут не Ай-Петры, тут не быў паэт, / якому Вільня назаўжды сталіца...* [3, с. 54]. У кантэкстах у склад канцэпту Полацк далучаюцца такія сэнсы: пачатак і мэта развіцця, рух асобы, старажытнасць. Ужытае ў адносінах да Полацка азначэнне *Вянок*, мяркуем, адсылае да нізкі духоўных здабыткаў, звязаных з горадам. Што да Вільні, то яна таксама паказана цэнтрам духоўных памкненняў беларускіх майстроў слова. Семантыку цэнтра рэалізуюць лексемы, якія маюць у сваім складзе гэтую сему – *сэрца і сталіца*. У апошнім кантэксте тапонімы – ключ да разумення, якую асобу згадвае аўтар: у яліцкіх мясцінах знаходзіўся, сягаючы думкамі да Вільні, Максім Багдановіч. Усе кантэксты маюць станоўчую канатацыю, і гэта невыпадкова: “культурная ідэнтычнасць уяўляе сабой сукупнасць канкрэтных устойлівых якасцяў, дзякуючы якім тыя ці іншыя з’явы або людзі выклікаюць у нас пачуццё сімпатыі або антыпатыі” [2, с. 42]. Такім чынам, згаданыя тапонімы аб’ектывуюць культурную ідэнтычнасць.

Дзвіна – самы частаўжывальны гідронім і тапонім увогуле пасля хароніма *Беларусь*, да якога гідронім падобны і рэалізаванымі ім сэнсамі: *На беразе жыцця, на беразе Дзвіны / стаіць вялікі рум яшчэ з часоў вайны. / Сцякае з бервяна жывіцы даўніна. / А беражэ той рум і Волта, і Дзвіна* [3, с. 11]; *Над роднаю Дзвіною – серабро / Яшчэ не звечарэлае зары...* [3, с. 15]; *У думках – там, / дзе пад брылём Ілля / намерыўся ў Дзвіну / спуціць ільдзіну* [3, с. 14]; *Лячу! Насустрач круціцца Зямля. / Вунь і Дзвіна – / за першым паваротам* [3, с. 14]; *А мне б з Дзвіны напіцца* [3, с. 54]. Рэчкам малой радзімы прыпісваецца ахоўная функцыя. Дзвіна родная, гэта аб’ект памкнення думак лірычнага героя, які вызначае кірунак руху. Працэс ацэньвання блізкасці з ракой ператвараецца ў працэс самаацэнкі: *А я Дзвіне – ніхто, пакуль (як ні лаўчы) / ляжаць мае сцягі, маўчаць мае мячы* [3, с. 11]; *Ён Дзвіне не валацуга: / быў жа і на Гербе!* [3, с. 86]. У склад семантычнай структуры канцэпту *Дзвіна* дадаецца сэнс ‘мера вартасці’.

Паказальна, што з усіх беларускіх рэк аўтар прыгадвае толькі водныя артэрыі малой радзімы і Прыпяць: *Дзвіна Балкравію ўрасіла* [3, с. 57]; *Заблукаў Майсей між Дзвіною і Прыпяц-*

цю [3, с. 61]; *Волта ўся / не рачулкай-качулкай / плыве – Дунаем! / З ёй мы сваяцтва / палабскага славянства / узгадняем. / Волта і цяпер вядзе / між пнёў, агародаў / Вялікае Перасяленне Народаў; З ёй на Дзвіне / і крэслы-парогі / каменныя перакую...* [3, с. 14 – 15]. Значнасць рачулки Волты аўтар падкрэслівае, параўноўваючы яе з намнога большай ракой – Дунаем, а таксама надае ёй ролю чынніка важных падзей славянскай гісторыі. Прычым моц ракі жывіць сваёй сілай і лірычнага героя.

Міфалагічны ландшафт нацыянальнай памяці прадстаўлены тапонімамі *Крывіцкая зямля, Рубон, Крывія: Сведкі – Чэрасы, Дзідна / І рака Рубон-Дзвіна* [3, с. 24]; *З ім і я жыву, / Рубону шчыра верую* [3, с. 58]. У першым кантэксте ўжыванне складанага тапоніма *Рубон-Дзвіна* – гэта зварот да мінуўшчыны, калі раку называлі па-іншаму, актуалізацыя ідэі пераемнасці. У другой дыстрыбуцыі рака выступае сімвалам старажытнасці і памяці, якой аўтар пакланяецца. Мяннецца прагматычная функцыя тапонімаў – яны не толькі захоўваюць гістарычную памяць, але і актуалізуюць ідэйныя ўстаноўкі і перажыванні асобы. Тапонім становіцца не так геаграфічным арыенцірам, як жыццёвым.

Ужыванне тапонімаў можа быць узорам выкарыстання прэцэдэнтных імёнаў: *На Снівадзе – / Ардзе, бядзе – / Падпругі не рассечаны. / Ў сядло, Альгерд! / А мы – услед* [3, с. 79]; *А рэха рыфмы / круціць над крыніцай: / Рукойны – Свіраны. / Кушляны – Жупраны* [3, с. 91]. У першым кантэксте тапонім нагадвае пра бітву (1362), што адбылася паміж войскамі Вялікага Княства Літоўскага і аб’яднаным войскам Крымскай, Перакопскай і Ямбалукскай ордаў на рацэ Сінія Воды (Сінюха, Снівада; левы прыток Паўднёвага Буга). Бітва была галоўнай падзеяй у наступленні ВКЛ на падпарадкаваныя татарам землі паўднёва-заходняй Русі, перамога ў ёй аддала Альгерду ўсё Падолле. Тапонім канцэнтруе ў сабе сэнсы імплікацыі да рашучых дзеянняў. У другой дыстрыбуцыі тапонімы выступаюць прэцэдэнтнымі адзінкамі, якія звяртаюць да сітуацый нараджэння (Свіраны), хрышчэння (Рукойны), жыцця-навучання (Кушляны) і вечнага спачынку (Жупраны) Францішка Багушэвіча. Такім чынам, тапонімы служаць шляхам для ідэнтыфікацыі, распазнавання вядомай асобы.

Праведзены аналіз засведчыў, што тапонімы – адна з прадуктыўных груп лексікі ў складзе аўтарскага ідэастылю, якая валодае шырокім дыяпазінам сэнсаў і функцый. Паводле колькасці выкарыстання самая шырокаўжывальная група тапонімаў – астыёнімы, хоць сярод тапонімаў вылучаецца харонім *Беларусь*. Сярод айконімаў большасць найменняў абазначае кропкі на карце малой радзімы С. Панізьніка – Падзвіння. Та-

понімы часта выкарыстоўваюцца як суправаджэнне аповеду пра нейкую асобу – гэта спосаб яе прадстаўлення і ідэнтыфікацыі. У семантыцы оніма, такім чынам, сканцэнтраваны лінгвістычныя і экстралінгвістычныя звесткі. Звычайна тапонімы выступаюць у сваёй асноўнай функцыі – вылучаюць геаграфічны аб’ект і суадносяць з ім намаляваныя ў паэтычным тэксе падзеі. У паэзіі Сяргея Панізьніка іх функцыя – не канкрэтызацыя руху матэрыяльных аб’ектаў у прасторы (куды?), а рух душаў да родных мясцін, лакалізацыя паходжання (адкуль я?).

Паэтычны ландшафт аўтара ўяўляе асабліваю цікавасць у асэнсаванні лакалізацыі этнасу ў прасторы, выконвае вялікую ролю ў захаванні нацыянальнай памяці. У сваёй творчасці аўтар звяртаецца да месцаў, якіх ужо няма на карце. Гэтыя тапонімы назаўсёды застаюцца ў свядомасці лірычнага героя і дапамагаюць захаваць этнічную самаідэнтыфікацыю. Прааналізаваны матэрыял паказвае, што многія тапонімы, ужытыя аўтарам у вершах, уваходзяць у структуру канцэпту *Радзіма*, раскрываючы розныя сэнсы гэтага паняцця.

Пераважная большасць геаграфічных назваў у паэтычных тэкстах выконвае намінацыйную функцыю, бо выкарыстаныя топалексемы адлюстроўваюць сувязь з рэчаіснасцю, ствараюць яе праўдзівую карціну. Акрамя асноўнай функцыі, тапонімы ў тэксе верша могуць набываць характаралагічнае значэнне, раскрываючы розныя бакі названага імі аб’екта, што вельмі важна, бо змест і форма геаграфічнага аб’екта могуць гістарычна змяняцца і ў розныя перыяды могуць быць рознымі.

Тапонімы дэкадзіруюць паэтычны тэкст, актуалізуюць ідэйныя ўстаноўкі і эмацыйную танальнасць вершаў аўтара, выконваюць важную выяўленчую функцыю, сведчаць пра прыналежнасць лірычнага героя да беларускай культуры. Сэнса-

вы кампанент тапонімаў аказваецца істотным, бо расказвае пра гісторыю, культурна-гістарычныя асаблівасці месца. Такім чынам, можна гаварыць аб праекцыі індывідуальнай культурнай ідэнтычнасці – гэта своеасаблівы “цэласны вобраз самога сябе, зліты з культурай у яе ўніверсальнай і лакальнай дыялагічнасці. ...вынік кагнітыўна-эмацыйнага працэсу асэнсавання і атаясамлення індывідам сябе з сацыяльна ўхваленай сістэмай каштоўнасцей пэўнай культуры” [4, с. 67]. Культурная ідэнтыфікацыя адбываецца праз зварот да прэцэдэнтных імёнаў-тапонімаў і прэцэдэнтных сітуацый, звязаных з тымі ці іншымі тапонімамі ў беларускай гісторыі і культуры, а таксама праз актуалізацыю вобразаў культуры, асацыяваных з тым ці іншым месцам. Такім чынам, геаграфічнае найменне валодае багатым асацыяцыйным фонам, што дазваляе гаварыць пра яго выяўленчыя магчымасці ў мастацкім тэксе, асабліва для перадачы аўтарскага эмацыйна-ацэначнага ўспрымання, ступені аўтарскай прыхільнасці, відавочнай і паэтычна важкай, культурнай ідэнтыфікацыі лірычнага героя.

Спіс літаратуры

1. **Деревяго, А. Н.** Имя собственное в художественном тексте : учебно-методическое пособие / А. Н. Деревяго. – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2008. – 239 с.
2. **Грушевицкая, Т. Г.** Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин ; под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
3. **Панізьнік, С.** Нас – многа! : Гадоў уверхавання радкі / С. Панізьнік. – Мінск : Тэхналогія, 2012. – 124 с.
4. **Матузкова, Е. П.** Культурная ідэнтычнасць: к определению понятия / Е. П. Матузкова // Вестник Балт. федер. ун-та им. И. Канта. Серия : Филология, педагогика, психология. – 2014. – № 2. – С. 62 – 68.

Святлана ЛЯСОВІЧ,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Нашы прозвішчы

ОНИМЫ ПІСЬМЕННІКАЎ

Працяг. Пачатак у №№ 3 – 12 (2016), 1 – 3 (2017).

Мяжэвіч (Уладзімір) – форма бацькаймення ад антрапоніма *Мяжа* з акцэнтаваннем фарманта *-эвіч* і семантыкай ‘нашчадак’. ФП: *мяжа* (‘прыродная або ўмоўная лінія падзелу паміж асобнымі ўчасткамі, уладаннямі’, а таксама ‘пагранічная лінія паміж сумежнымі дзяржавамі’) – *Мяжа* (мянушка, прозвішча чалавека) – *Мяж-эвіч*.

Мяла (Іван) – семантычны дэрыват ад апелятыва *мяла* ‘драўляны таўкач, якім таўкуць бульбу, трупць мак і г. д.’, а таксама *перан.* ‘пра непа-

варотлівага, няспрытнага чалавека’. ФП: *мяць* – *мяла* (‘таўкач’) – *Мяла* (мянушка) – *Мяла*.

Мялешка (Міхась) – гутарковая форма імя ад афіцыйнага *Мялеш* і *Мялецій*: *Мял-еш-ка*.

Мятліцкі (Мікола) – дэрыват ад антрапоніма *Мятла* з суфіксам *-іцк-і* (*Мятл-іцкі*) або ад тапоніма *Мятліца* ‘мясціна, дзе расце мятліца – шматгадовая расліна сямейства злакавых з суквеццем у выглядзе мяцёлкі’. ФП: *месці* – *мятла* – *мятліца* – *Мятліцкі*.

Працяг на с. 37.

ПЕРЫЯДЫЗАЦЫЯ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЛЕКСІКАГРАФІІ

XIII – ПАЧАТАК XX СТ.

Працяг. Пачатак у №№ 3, 4.

1920-я гг.

На працягу папярэдніх перыядаў у гісторыі развіцця беларускай лексікаграфіі быў назапашаны пэўны вопыт збірання і каталагізацыі моўнага матэрыялу. Аднак планамернаму і шматаспектнаму апісанню лексічных рэсурсаў перашкаджала адсутнасць нацыянальнай дзяржаўнасці і афіцыйнага прызнання беларускай мовы.

Утварэнне БССР (1919) істотна змяніла моўную сітуацыю на тэрыторыі Беларусі. Замест адной афіцыйнай мовы (рускай) у краіне быў заканадаўча зацверджаны дзяржаўны полілінгвізм. У адпаведнасці з асноўным складам насельніцтва афіцыйнымі мовамі абвешчаліся беларуская, руская, польская, ідыш.

Характэрныя асаблівасці:

- інтэнсіўнае развіццё беларускай лексікаграфіі;
- асноўная роля ў стварэнні слоўнікаў належыць канкрэтным асобам, праца якіх каардынуецца навуковымі структурамі;
- імкненне да сістэмнага апісання з улікам функцыянавання моўных адзінак;
- фіксуецца канкрэтныя моўныя формы, сувязі паміж імі не з’яўляюцца вызначальнымі;
- пры апісанні моўнай адзінкі звяртаецца ўвага на яе ролю ў розных тэкстах [2, с. 36 – 41; 4, с. 37 – 41].

Асаблівая ўвага аддавалася развіццю беларускай мовы як сродку зносін карэннай, тытульнай нацыі. Перад лексікаграфіяй былі пастаўлены 4 асноўныя задачы:

- падрыхтаваць тэрміналагічныя слоўнікі па розных галінах навукі, тэхнікі, культуры;
- распрацаваць перакладныя слоўнікі (найперш руска-беларускія) для забеспячэння камунікатыўных патрэб грамадства;
- максімальна поўна апісаць дыялектную лексіку і фразеалогію;
- стварыць вялікі збор беларускай лексікі (на ўзор слоўніка ўкраінскай мовы Б. Грынчэнкі або польскай мовы Я. Карловіча).

Цэнтрам лексікаграфічнай працы стаў Інстытут беларускай культуры (Інбелкульт), адкрыты ў Мінску ў 1922 г.

Цыкл матэрыялаў “Тэорыя і гісторыя беларускай лексікаграфіі” **Дзмітрыя Дзятко** друкуецца з 2016 г. У №№ 7 – 8 змешчаны артыкул “Лексікаграфія як раздзел мовазнаўства: Тэрміны, праблемы, тыты слоўнікаў”.

Вынікам дзейнасці **Тэрміналагічнай камісіі Інбелкульту** ў 1922 – 1930 гг. было выданне 23 тэрміналагічных слоўнікаў па матэматыцы, літаратуразнаўстве, геаграфіі і касмаграфіі, логіцы і псіхалогіі, геалогіі, батаніцы, музыказнаўстве, лясной гаспадарцы, анатоміі, правазнаўстве, грамадазнаўстве, заалогіі, анатоміі, лінгвістыцы, глебазнаўстве, бухгалтарскай справе, хіміі, сельскай гаспадарцы, фізіцы, педагогіцы. Агульны аб’ём апублікаваных тэрміналагічных праектаў – 49 153 слоўнікавыя артыкулы. Структура і змест слоўнікаў адрозніваюцца ў залежнасці ад мэт і прызначэння канкрэтнага выдання:

Существительное	Назоўнік (лац. <i>Nomen substantivum</i>)
“именное	“іменны, або іменнік
“счетное	“лічэбны
“местоименное	“займенны
“разносклоняемое	“рознаскланяльны (ст. тэр.)
“несклоняемое	“нескланяльны

Вып. 15. Слоўнік граматычна-лінгвістычнае тэрміналогіі. Мінск, 1927.

Pulmo	Легкое	Лёгкае
Basis pulmonis	Основание легкого	Спод лёгкага
Apex pulmonis	Верхушка легкого	Вяршок лёгкага

Вып. 13. Nomina Anatomica Alboruthenica. Мінск, 1927.

Даведнікі, у якіх апісваліся беларускія тэрміны, ствараліся і за межамі Беларусі.

“Слоўнік геамэтрычных і трыганамэтрычных тэрмінаў і сказаў (расійска-беларускі і беларуска-расійскі)” К. Дуж-Душэўскага і В. Ластоўскага (Коўна, 1923; 594 сл. арт. у рускай частцы і 623 – у беларускай) складзены на матэрыяле найбольш пашыраных у той час падручнікаў па матэматыцы. Ад іншых тагачасных тэрміналагічных выданняў ён адрозніваецца суб’ектывізмам у адборы і апісанні моўных сродкаў. Матэрыял тут дастаткова багаты, але пададзены інтуітыўна. Структура слоўнікавага артыкула вар’іруецца ў залежнасці ад канкрэтнага слова, часам у яе ўваходзяць паметы, якія адлюстроўваюць уласныя адносіны аўтара да тэрміна:

АДНОСІНЫ? (ТАСУНАК!) – отношение (лат. *relatio* – отношу).

КРУЖАК, ДЫСК – диск; кружакowy, дысковы – дисковый.

КУБ – куб (грэч. *kubos* – предмет с шэсьцю гранямі; напр. ігральная кость). (Кубам завецца правільны шасьцісьцен).

СТАЦЫЦЯВЫ? (стоцьны!) – вертыкальны; стоць, стацьма – вертыкальна.

“Беларуска-польска-расейска-лацінскі бо-танічны слоўнік” Зоські Верас (Вільня, 1924; 424 сл. арт.) змяшчае беларускія народныя назвы раслін і адпаведнікі ў польскай, рускай і лацінскай мовах: *званец – dzwonięc rospolity – пог-ремок – rhinanthus vulgaris; сытнік – rozchodnik ostry – очиток острый – sedum acre; трыбулька – trybulka – лук мелкий – allium schoenoprasum*. Крыніцай матэрыялу паслужыла праца “Lud Białoruski na Rusi Litewskiej” М. Федароўскага (т. 1), “Маскоўска-беларускі слоўнік” М. Гарэцкага і Г. Гарэцкага (Вільня, 1921), матэрыялы В. Ластоўскага па Лепельшчыне, Дзісеншчыне і Пружаншчыне, а таксама ўласныя запісы аўтара, зробленыя на Гродзеншчыне.

Дзякуючы актыўнай працы айчынных тэрміналагаў (А. Круталевіча, Л. Більдзюкевіча і інш.) беларуская мова пачала актыўна выкарыстоўвацца ў сферы навукі, адукацыі, культуры. Выпрацоўваліся стылі літаратурнай мовы, развілася тэорыя тэрмінаграфіі і тэрміназнаўства.

Задачай **Слоўнікавай камісіі Інбелкульту** была падрыхтоўка практычных перакладных руска-беларускіх і беларуска-рускіх слоўнікаў. Камісія аналізавала слоўнікі XIX ст. (У. Дабравольскага, С. Мядзвецкага, І. Насовіча, М. Федароўскага, Я. Ціхінскага, П. Шпілеўскага) і стварала на іх аснове картатэку беларускай лексікі.

Першыя перакладныя слоўнікі вызначаліся невялікім аб’ёмам, адсутнасцю прадуманай мікраструктуры, аўтарскім суб’ектыўызмам у апісанні мовы. У першай палове 1920-х гг. былі апублікаваны: “Маскоўска-беларускі слоўнік” М. Гарэцкага і Г. Гарэцкага (Смаленск, 1918; 2-е выд., дапрац. Вільня, 1921; каля 4,5 тыс. сл. арт.), “Невялікі беларуска-маскоўскі слоўнік” М. Гарэцкага (Вільня, 1919; 2-е выд. 1921; каля 9 тыс. сл. арт.), “Беларуска-расійскі слоўнічак” М. Каспяровіча (Менск, 1925; каля 1,5 тыс. сл. арт.).

Найбольшым аўтарытэтам карысталіся перакладныя слоўнікі М. Байкова і М. Гарэцкага, М. Байкова і С. Некрашэвіча, створаныя пад эгідай Інбелкульту, а таксама некаторыя іншыя выданні.

“Практычны расійска-беларускі слоўнік” М. Байкова і М. Гарэцкага (Мінск, 1924; 2-е выд., дапрац. 1926; каля 20 тыс. сл. арт.) – адзін з першых аб’ёмных двухмоўных слоўнікаў 1920-х гг. Ён змяшчае агульнаўжывальную лексіку, а таксама асобныя тэрміны, пазначаныя спецыяль-

нымі паметамі. Першае і другое выданні слоўніка істотна адрозніваюцца, што сведчыць як пра навуковую эвалюцыю аўтараў, так і пра станаўленне метадалогіі лексікаграфічнага апісання (гл. табліцу 1).

Табліца 1.

Рээстравае слова	Практычны расійска-беларускі слоўнік	
	1-е выд., 1924 г.	2-е выд., 1926 г.
абонемент	абонэмент, перадплата, падпіска	перадплата
богобязненный	богабязны	-
инок	чарнец, манах	манах
луг заливной	сенажаць заліўны, пойма	сенажаць заліўная, пойма, поплаў
напрямик	проста, напрасьцень	напрасьцень, нацянькі
свеча	сьвеча	сьвяча, сьвечка
симфония	сымфонія, сугучнасьць	сымфонія
скорлупа	шкарлюпа	шалупка, луска
щавель	шчавель	шчавель, шчаўе

“Беларуска-расійскі слоўнік” (Мінск, 1926; больш за 20 тыс. сл. арт.) М. Байкоў і С. Некрашэвіч падрыхтавалі за рэкордна кароткі тэрмін – 4 месяцы. Як адзначалі аўтары, слоўнік павінен “даць дапамогу пры чытаньні сучасных беларускіх выданьняў тым асобам, якія хаця й маюць або элемэтарна-тэорэтычнае, або практычнае знаёмства з жывой беларускай мовай, але яшчэ ня зусім дакладна ўяўляюць сабе тое слоўнікавае багацьце, якім уладае сучасная навукова-літаратурная беларуская мова ў параўнанні з мовай расійскай”. У слоўнік уключана лексіка, якая адрозніваецца ад рускай па сэнсе, вымаўленьні, напісанні. Крыніцамі фактычнага матэрыялу сталі слоўнікі М. Байкова і М. Гарэцкага, У. Дабравольскага, І. Насовіча, А. Сержпутоўскага, Я. Ціхінскага, А. Ярушэвіча, першыя выпускі “Беларускай навуковай тэрміналогіі”, мастацкія тэксты Ф. Багушэвіча, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, З. Бядулі, Ц. Гартнага, М. Чарота, навукова-метадычныя выданні Б. Тарашкевіча і Я. Лёсіка. Спосаб арганізацыі рээстра – алфавітна-гнездавы. У слоўніку выкарыстоўваюцца граматычныя паметы, якія абазначаюць часціну мовы, яе функцыянальныя і фармальныя асаблівасці: *м.* (мужчынскі род), *аг.* (назоўнік агульнага роду), *в. ст.* (вышэйшая ступень параўнання), *з мес.* (з месным склонам), *дзс. безас.* (безасабовы дзеяслоў) і інш.

Асаблівасць выдання – наяўнасць у асобных слоўнікавых артыкулах зоны пашпартызацыі:

Мечахвостыя (ракі) – мечехвостные раки НТ₅ [Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 5].

Міжусобіца ж. – междоусобие. Ян. К. Песьня аб п. Іг. IV [Янка Купала].

Нягледзячы на пэўныя хібы, адзначаныя ў публікацыях Я. Лёсіка і Л. Цвяткова, “Беларуска-расійскі слоўнік” М. Байкова і С. Некрашэвіча адыграў значную ролю ў працэсе выпрацоўкі нормаў беларускай літаратурнай мовы.

“**Расійска-беларускі слоўнік**” С. Некрашэвіча і М. Байкова (Мінск, 1928; каля 60 тыс. сл. арт.) – найбольш аб’ёмны (з апублікаваных) перакладны слоўнік першай паловы XX ст. У аснове рэестра – лексічны матэрыял з выданняў У. Дабравольскага, Ц. Гартнага, Я. Купалы, Я. Коласа, І. Насовіча, А. Сержпутоўскага, Я. Ціхінскага, П. Шэйна, М. Федароўскага, а таксама запісы, зробленыя падчас палявых экспедыцый на Бабруйшчыне. Рэестравыя словы перакладаюцца звычайна адным або некалькімі сінанімічнымі беларускімі адпаведнікамі, з якіх на першае месца пастаўлены больш ужывальныя ў тагачаснай літаратурнай мове: *об’ём* – *аб’ём, абойма, абнім, ахон; побороться* – *наборацца, набарукацца, падўжацца; растолочь* – *растаўчы*. Спосаб арганізацыі рэестра ў слоўніку – алфавітна-гнездавы; многія слоўнікавыя артыкулы змяшчаюць зону семантызацыі:

МИЛОСТЬ – ласка, л’юбасьць, міласць, імасць

БЫТЬ В МИЛОСТИ – быць у ласцы

сделайте милость – калі ласка, б’удзьце ласкавы

мять – мяць, цёрці (*лён*), камэчыць (*панёру, валасі*), драсаваць, дратаваць (*траву*)

У слоўніку выкарыстоўваецца разгалінаваная сістэма граматычных і стылістычных памет: *драм.* (драматургія), *м.* (мужчынскі род), *нареч.* (прыслоўе), *уст.* (устарэлае), *физиол.* (фізіялогія), *юрид.* (юрыдычны тэрмін) і інш.

Рэцэнзенты лічылі, што слоўнік мае вялікае значэнне для станаўлення лексічнай сістэмы нацыянальнай мовы, аднак адзначалі некаторую nelaгічнасць пры перакладзе асобных слоў: *навылет* – *наскрозь; насквозь* – *наскрозь, скрозь, навывлет; сквозь* – *скрозь, праз, пераз, наскрозь; контур* – *абрыс; абрис* – *нарыс; витязь* – *рыцар; засыреть* – *завільжэць; ветренность* – *пустата; дотекать* – *дапльваць* і інш. [1].

“**Падручны беларуска-польскі слоўнік**” Б. Друцкага-Падбярэскага (Вільня, 1929; каля 15 тыс. сл. арт.), па словах аўтара, ствараўся як “слоўнік жывой беларускай мовы, на якой гутарыць народ і на якой пішуцца беларускія кніжкі і газеты”:

дармавіна [darmawina] otrzymane darmo;
даражыцца [darażucca] drożyć;
тадышні [tadyšni] ówczesny.

Беларуская частка рэестра створана на аснове найбольш папулярных у той час лексікаграфічных выданняў М. Гарэцкага, В. Ластоўскага, М. Байкова і С. Некрашэвіча.

Найбольш арыгінальны (па змесце і спосабах арганізацыі лексікі) аўтарскі слоўнік першай паловы XX ст. – “**Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік**” В. Ластоўскага (Коўна, 1924).

У даведніку сабраны многія цяжкія для перакладу словы. Выданне складаецца з некалькіх раздзелаў: а) асноўная частка (каля 13 тыс. сл. арт.); б) “Крыўскі (беларускі) іменнік”; в) “Назовы птахаў”; г) “Іменнік расцін”; д) “Вайсковая каманда”; е) “Дапаўненні”. Асноўная частка разам з “Дапаўненнямі” складае корпус слоўніка. Аўтар падае рускае слова, указвае яго род і паходжанне (для запазычанай лексікі), тлумачыць разгорнутым сказам і дае беларускі адпаведнік з прыкладам ужывання ў маўленні з пазначэннем крыніцы. Да запазычанняў з іншых моў В. Ластоўскі імкнуўся падбіраць натуральныя беларускія адпаведнікі: *комизм* – *сьмешнасьць, смешны, смешнік*. Пры адсутнасці тоесных паняццяў у беларускай мове для перакладу часта выкарыстоўваецца ўласныя наватворы: *пакет* – *спокладак, спокладзень*. Афармленне артыкулаў у слоўніку неўніфікаванае: розныя рэестравыя словы апісваюцца па-рознаму.

АИСТ м. пералётны птах з сям’і чапель; бусел; **буслий**, гультай; **буслиць**, гультаіць, валондацца бяз працы.

АПЕТИТ м. лац. позыў да ежы; **жадаедзь**, **апэтыт**, **смач**.

АПЛОДИРОВАТЬ каму, *франц.* біць у ладкі, **пакляскаць**, **покляскі**.

БЛАГОРОДСТВО ср. пачуцьцё праўдзівай чэсьці і маральнасьці: **крывічэсьлівасьць**. *Крывічэсьлівы наступак. Дабрародлівацьць.*

ГЛАВНОНАЧАЛЬСТВУЮЩИЙ, галоўназверхні, дыктатар.

ЗАЛП м. адначасовы выстрэл многіх гармат, стрэльбаў; **раптуг**, **раптугом**.

ЗЕМЛЯК -ЧКА, **крывец**, **крывічка**, **крыўцы**.

ЗЕМЛЯК, **пабратам**, **крывец**.

Адбор слоў у значнай ступені таксама мае суб’ектыўны характар. Уключалася лексіка з розных рэгіёнаў Беларусі. У адзін слоўнікавы артыкул часта зводзяцца розныя лексічныя адзінкі, якія абазначаюць падобныя паняцці: “**КОЛЬЦО** ср. мэталічны кружок на палец; **пярсьцёнак**, **пярсьцень**, **пярсьцёнік**; **пярсьцень** з пячаткай **сыгнэт**; **пярсьцень** з бліскучым камяшком у аправе, **кляйнодзік**. Кружок з пустатой у сярэдзіне да змацаваньня чаго, **абручок**, **банька**”.

Слоўнікавая камісія Інбелкульта ў лютым 1925 г. была пераўтворана ў **Камісію па ўкладанні слоўніка жывой беларускай мовы** (тлумачальнага). Планавалася, што слоўнік будзе адлюстроўваць як літаратурную, так і дыялектную лексіку. Былі вызначаны два спосабы збірання народнага матэрыялу: а) па спецыяльна распрацаванай праграме; б) укладанне дыялектных (“краёвых”) слоўнікаў. Колькасць рэгіянальных карэспандэнтаў (настаўнікі, студэнты, вучні старшых класаў), якія збіралі матэрыял, праводзілі яго першаасную апрацоўку і дасылалі ў Інбелкульт, дасягала 2500 чалавек. Да канца 1927 г. было назапашана каля 400 тыс. картак-слоў літаратурнай і дыялектнай мовы.

У галіне дыялектнай лексікаграфіі меркавалася выдаць 10 краёвых слоўнікаў па колькасці акруг Савецкай Беларусі (Аршанская, Бабруйская, Барысаўская, Віцебская, Калінінская, Магілёўская, Мазырская, Мінская, Полацкая, Слуцкая), а таксама 3 рэгіянальныя слоўнікі па заходняй частцы Беларусі і столькі ж па Гомельшчыне, Смаленшчыне, Невельшчыне. Прыкладны аб’ём запланаваных слоўнікаў – да 10 тыс. сл. арт.

“Віцебскі краёвы слоўнік” М. Каспяровіча (Віцебск, 1927; 9703 сл. арт.) уключае лексіку, сабраную ў амаль 600 населеных пунктах Віцебшчыны. Рэестравыя словы забяспечаны граматычнымі паметамі і тлумачацца сродкамі рускай мовы. Указана часцінамоўная прыналежнасць загаловачных адзінак, род назоўнікаў, паказаны канчаткі субстантываў у родным склоне. Паслядоўна адлюстраваны націск. Да заалагічных і батанічных назваў прыведзены лацінскія адпаведнікі. Выкарыстоўваюцца ілюстрацыі з указаннем мясцовасці, у якой пашырана слова:

КУРАЛЕСЫ, аў, м. – небылица. І павёў жа ён сваі куралесы! (Оўсішча, Сен. р.).

КУРАПАЦЬ, ж. – серая куропатка. *Perdix cinerea* L. Тры куропаці забіў (Слабодка, Куз. р.).

У канцы працы змешчаны “Слоўнічак уласных іменняў”, у якім беларускія ўласныя імёны перакладаюцца на рускую мову.

“Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны” М. Шатэрніка (Мінск, 1929; каля 9 тыс. сл. арт.) уключае агульнанародны і рэгіянальны лексічны матэрыял з 35 населеных пунктаў Пухавіцкага, Смілавіцкага і Шацкага раёнаў. Пераважная большасць слоў (прыкладна 90%) зафіксавана ў вёсцы Старына, дзе нарадзіўся і вырас аўтар. Мікраструктура слоўніка мае шмат агульнага з арганізацыяй слоўнікавых артыкулаў у “Віцебскім краёвым слоўніку”. Рэестравыя сло-

вы фіксуюцца, як правіла, у зыходных формах. Пасля ў дужках з адпаведнай паметай нярэдка прыводзяцца і некаторыя іншыя іх формы: пры назоўніках – формы роднага склону адзіночнага ліку (або множнага, калі назоўнік *pluralia tantum*); павелічальныя, памяншальныя і ласкальныя формы пры якасных прыметніках:

Клецц, і, ж. – небольшой амбар для хранения зерна и разн. продуктов. Прынясі сала с клеці. *В. Старына*. Кладзі гной на поле густа, то ў клеці ня будзе пуста. *Прык. В. Дайнава, Пух. р.*

Клешч, а, м. (*Asargus* L.) – клещ. Сабака ўсё трэцца: мусіць кляшчэ ў яго ё. *В. Старына*.

“Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны” І. Бялькевіча (Мінск, 1970; больш за 20 тыс. сл. арт.) адлюстроўвае лексіку гаворак жыхароў Мсціслаўскага, Крычаўскага, Клімавіцкага, Касцюковіцкага, Хоцімскага, Краснапольскага, Быхаўскага, Чэрыкаўскага, Чавускага і іншых раёнаў. Матэрыял для слоўніка збіраўся і апрацоўваўся ў 1925 – 1930-я гг. (першапачатковая назва – “Краёвы слоўнік Калініншчыны”), аднак сам слоўнік быў апублікаваны толькі ў 1970 г. Словы і фразеалагізмы падаюцца ў алфавітным парадку з захаваннем іх гучання ў мясцовых гаворках. Пры тлумачэнні дыялектных слоў выкарыстоўваюцца звычайна літаратурныя адпаведнікі. Спецыфічна мясцовыя назвы прадметаў і з’яў тлумачацца апісальна. Пасля дэфініцыі падаюцца ілюстрацыі.

КВАСЕЦ, -сца, м. бат. Кісліца, заячая капуста. *Які смачны квасец, мо таму і зайцы яго любяць есці*. Ушакі Чэрык.

КЫБЫЗОМ, прысл. Вытыркнуўшыся. *Ні ў голавы, ні пад бок – тырчыць кыбызом*. Палуж Краснап.

МАКЫЎКУ ЗЬДЗЁЛЫЦЬ. Акунуцца ў ваду. *Макыўку зьдзелый і вылазь з рэчкі*. Хвёдараўка Краснап.

Слоўнік І. Бялькевіча добра адлюстроўвае лексічнае багацце беларускай мовы. Напрыклад, толькі на літару А ў ім зафіксавана некалькі дзясяткаў слоў з семай ‘пабіць’: *аббізу́ніць, абдзя́ўжу́ліць, абжа́рыць, абсе́баць, аббізу́ніць, абдуксы́рыць, аддуба́сіць, аджву́чыць, аддзя́жыць, адне́таваць, адпра́жыць, адпаласава́ць, адсяга́ць, адшабасава́ць, адвазі́ць, адваля́ць, адкалату́шыць, адлупцава́ць, адне́таць, адпру́дзіць, адпу́дзіць, адсвіста́ць, адсе́баць, адсяга́ць, адту́заць, адтусава́ць, адхлёпаць, адхлопаць, адхламазда́ць, адхляста́ць, адсяга́ць, адчуба́сіць, адчаса́ць, адшколі́ць, адшпа́рыць, атадра́ць, адця́ць*.

Мікраструктура розных краёвых слоўнікаў параўноўваецца ў тэбліцы 2.

Табліца 2.

Віцебскі краёвы слоўнік	Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны	Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны
ДАЗВОЛ, у, м. – разрешение. Калі ёсьць дазвол, дык пойдзем (Навікі, Віц. р.)	Дазвол, у, м. – позволение. Ня далі дазволу на лес. В. Старына	ДАЗВОЛ, -у, м. Дазвол. <i>Хто табе на эта даў дазвол?</i> Гібалы Касцюк. <i>Штоб пасьцівіць у лесі, нада раньшы дазвол палучыць.</i> Арцёмаўка Міласл.
КЕПСКІ – плохой. Кепскія абцугі (Кляшчыно, Беш. р.)	Кепскі, прм. (прс. кепска) – плохой, скверный. Кепская надвор'я. Кепска рада, браця! Ня будзе табе там кепска. В. Старына	КЕПСКИЙ, прым. Кепскі, нядобры. <i>Ны дваре стаць кепская пагода.</i> Кажамякіна Краснап. <i>Кепская работа – кепскія й зыплата.</i> Канічы Касцюк. <i>Аглыбля сасновыя кепскыя, някрэпкія, бярозувыя луччы.</i> Пухнава Раснян.
МЯШАЦЬ, дзс. – 1) мешать. А ці я-ж, маменька, мяшала каму? (Лужасна, Куз. р.); 2) второй раз вспахивать поле. Янка мяшаец пад авёс (Вейна, Сен. р.); 3) смешивать. Мяшай усё разам! (Матушова, Лёз. р.)	Мяшаць, дзс. – 1) смешивать. Ня мяшай усяго ў вадну кучу. – 2) пахат вторично. Пара ўжо мяшаць на ямень. – 3) мешать в работе. Ня мяшайца мне, дзеці! В. Старына	МЯШАЦЬ, дзеясл. Мяшаць, араць другі раз. <i>Ужо пычалі мяшаць пад жыта.</i> Іванаўка Хоцім. <i>Сяні паеду мяшаць, а заўтры пачнём сеяць.</i> Барысавічы Клім.

Акрамя названых, А. Крукоўскім быў падрыхтаваны “Краёвы слоўнік Мазырскай акругі” (1927; страчаны ў гады вайны); У. Шалешка працаваў над стварэннем слоўніка мовы вёскі Недраска Заслаўскага раёна (лёс рукапісу невядомы) [3; с. 7].

У Інбелкульце праводзілася праца па ўкладанні гістарычнага і арфаграфічнага слоўнікаў беларускай мовы, польска-беларускага і беларуска-польскага слоўнікаў, а таксама слоўнікаў мовы асобных пісьменнікаў – Янкі Купалы, Якуба Коласа, Алеся Гаруна, Ядвігіна Ш., Францішка Багушэвіча, Змітрака Бядулі, Цішкі Гартнага, Максіма Гарэцкага і інш.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. Горбах, Р. [Рэцэнзія] / Р. Горбах // Уздым. – 1928. – Кн. 2. – С. 124 – 129. – Рэц. на кн.: Некрашэвіч, С. Расійска-беларускі слоўнік / С. Некрашэвіч, М. Байкоў. – Мінск: Белдзяржвыд, 1928. – 728 с.
2. Губкіна, А. В. Лексікалогія і лексікаграфія беларускай мовы ХХ ст.: сацыялінгвістычны аспект / А. В. Губкіна. – Мінск: БДУ, 2012. – 143 с.
3. Жураўскі, А. І. Першыя крокі беларускага савецкага мовазнаўства / А. І. Жураўскі // Беларуская лінгвістыка. – Вып. 37. – Мінск, 1990. – С. 3 – 11.
4. Щербин, В. К. Белорусская лексикографическая традиция: история и современность / В. К. Щербин // Славянская лексикография. Международная коллективная монография / отв. ред. М. И. Чернышева. – М.: Изд. центр “Азбуковник”, 2013. – С. 21 – 61.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Працяг. Пачатак на с. 32.

Наварыч (Алесь) – дэрыват з суфіксам *-ыч* ад антрапоніма *Навар* (*Навар-ыч*) з семантыкай ‘нашчадак асобы з прозвішчам *Навар*’. Утваральнае слова *Навар* – семантычны дэрыват ад апелятыва *навар* ‘вадкасць, насычаная рэчывамі тых прадуктаў, што ў ёй варацца’, а таксама ‘тлушч, які ўсплывае наверх пры варцы стравы з жывёльных прадуктаў’. ФП: *варыць* (*варыцца*) – *наварыцца* – *навар* – *Навар* – *Наварыч*.

Найдзін (Васіль) – форма прыметніка з прыналежным суфіксам *-ін* ад антрапоніма *Найда* з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’ (*Найда* – *Найдзін*). ФП: *найці* (*найдуць*) – *найда* (‘знайдыш’, “Вялікі слоўнік буларускай мовы” Ф. Піскунова, с. 549) – *Найда* (прозвішча) – *Найдзін*.

Нёманскі (Янка) – дэрыват ад *Нёман* з выкарыстаннем суфікса *-ск-і*: *Нёман-скі*. Даслоўнае значэнне ‘з-пад Нёмана’.

Новік (Ганна) – дэрыват з суфіксам *-ік* ад антрапоніма *Новы* з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’. ФП: *новы* (‘набыты або зроблены нядаўна; які не быў ва ўжыванні раней’, ‘адкрыты,

вынайздзены нядаўна; раней невядомы’, ‘не той, што раней’ і інш.) – *Новы* (мянушка, а потым прозвішча) – *Новік*.

Новік-Пяюн (Сяргей) – складанае найменне, мае два кампаненты. Першы – *Новік*. Другі кампанент *Пяюн* – семантычны дэрыват ад апелятыва *пяюн* ‘той, хто вельмі любіць спяваць, многа спявае, пывун’.

Новікаў (Іван) – дэрыват з суфіксам *-аў*, які паказвае на прыналежнасць названай асобе; нашчадак асобы з прозвішчам *Новік*: ФП: *новы* – *Новік* – *Новікаў*.

Нядзведскі (Уладзіслаў) – прэстыжнае ўтварэнне на *-скі* ад антрапоніма *Нядзведзь* (*Нядзведзь-скі* – *Нядзведскі*); апелятыў *нядзведзь* – варыянт літаратурнага *мядзведзь*.

Някляеў (Уладзімір) – прыметнікавая форма з прыналежным суфіксам *-еў* ад антрапоніма *Някляй* (*Някляй-эў*) з семантыкай ‘нашчадак Някляя’.

Павел СЦЯЦКО,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

РЫФМАВАНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ – БІНАРНЫЯ ЗЛУЧНІКАВЫЯ СЛОВАСПАЛУЧЭННІ

Фразеалагізмы, пабудаваныя з дапамогай рыфмы, складаюцца пераважна з дзвюх паралельных частак, звязаных паміж сабой сэнсавымі злучнікамі. Злучнікавая сувязь ажыццяўляецца рознымі злучнікамі, сярод якіх пераважаюць адзіночны *i / ды* (*смех і грэх*), паўторныя *i – i* (*і нашым і вашым*), *ні – ні* (*ні сват ні брат*), *то – то* (*то бокам то скокам*).

Аб'яднаныя часткі фразеалагізма могуць мець выгляд аднародных членаў сказа, выражаных асобнымі словамі адной часціны мовы (*і хочацца і колецца, ні слуху ні духу*), рознымі часцінамі мовы (*ні ўсеч ні ў печ*), могуць выяўляць ускладненую структуру (*ні самому паглядзець ні людзям паказаць*).

Прапануем найбольш арыгінальныя дыялектныя фразеалагізмы, якія пакуль што не трапілі ў слоўнік беларускай літаратурнай мовы. У падборку ўключаны выразы, структурныя часткі якіх аб'яднаны адзіночным злучнікам *i / ды* ці паўторным *i – i*. Прынцып апісання іх такі самы як і ў нашым папярэднім артыкуле “Рыфмаваныя фразеалагізмы – бінарныя бяззлучнікавыя словаспалучэнні” (Роднае слова, 2017, № 3): тлумачыцца значэнне, падаюцца прыклады ўжывання, прыводзіцца каментар гістарычна-этымалагічнага ці іншага характару. Варта нагадаць, што паводле правілаў знакі прыпынку ў межах фразеалагізма не ставяцца.

Абмываць і абшываць каго. Даглядаць каго-н., клапаціцца пра каго-н. *Бясовясны ты! Яна цібе глядзела дзень і ноч, абмывала і апшывала! А ты так адзьдзеньчыў!* Стокі Свісл. Цяжко ўцётцы: дзесяцёро дзяцей. Гэта ж абмый і абмый такое сям'іско. Бялавічы Івац. (ФСК). Пазамоўная матывацыя фразеалагізма празрыстая. Ён створаны метанімічным спосабам і хутчэй за ўсё ў той час, калі людзі апрачаліся не “з магазіна”, а насілі самаробнае адзенне, на выраб якога затрачвалася шмат працы і часу.

Ад дзевак адвесці і да бабы не давесці каго. Асудж. Падмануць дзяўчыну, не ажаніўшыся з ёй. *З адной гады два хадзіў, адзь дзевак адвёў і да бабы ні давёў, а ціпер, чула, да другой клінкі падбівая.* Бершты Шчуч. (ЗНФ). *Ты яго асыцярагайса, бо ён можа і цібе адзь дзевак адвесці і да бабы ні давесці.* Якубавічы Шчуч. (ЗНФ). Этымалогія фразеалагізма відавочная.

Ад хаты і ад таты. Няўхвальн. Ад родных мясцін, ад блізкіх родзічаў (адцурацца). Фразеалагізм выражае асуджальныя адносіны да таго, хто за-

быўся пра бацькоў, бацькоўскую хату, не наведвае радзіму: *А наш унук аччураўся ат таты і ат хаты, ужу столькі гадоў і носа ні п'казыіць.* Жалезкава Дубр. (ЗНФ). *Пакуля мама была жывая, дык Іван кождый год прііжджаў к нам, а тады аччураўся ат хаты і ат таты.* Панеча Гор. (ЗНФ).

Было-было і выпала дно. Дайшло да крайняй мяжы, да немагчымасці болей трываць. *Раней ён выпівоў рас у месяці, як усе добрыя хлопцы, а ціпер было-было і выпала дно – кажнюткі дзень ні высыхая.* Бабіна Гродз. *Та ўжэ дабілася да такога жыця, што хай яно праваліцца, было-было й выпала дно – німа за што хлеба купіць.* Правыя Масты Маст. Фразеалагізм нагадвае пра стары, “растрэсены” посуд, хутчэй драўляную бочку, якая ўжо развальваецца. Апошняя ступень развалу – выпадзенне дна, пасля чаго бочка перастае быць сабой. Ёсць яшчэ некалькі сінанімічных (і рыфмаваных, і нерыфмаваных) фразеалагізмаў падобнай структуры. **Было-было і (ды) кончылася:** *Ужо было-было й кончылася. Мне й апахадзіцца трэба, і адзеньня памыць, і сена адно разьбіць, другая наварочаць, а йшчэ й куранят сказаў пілнаваць – хоць ты разарвіся!* Косцевічы Астр. *Піў да войска, а цяпер на нет расьпіўся. Было-было ды кончылася.* Монтацішкі Сморг. *Было-было і кончылася! Ровары ўжо з-пад касьцёла крадуць.* Кямелішкі Астр. **Было-было ды завярышылася:** *Нідоўна мужыка пахавала, а ціпер во хата згарэла. Што ж зробіш, было-было дыі завярышылася.* Дварчаны Воран. **Было-было ды быллём парасло.** Альшаніца Івац. (ФСК). **Было-было ды з вадою сплыло.** Быч Івац. (ФСК).

І вада не размые і свіння не разрые каго. Гран. Вельмі дружныя, неразлучныя. *Іх ужо й вада ні размые і свіння ні разрые, дружба – навекі.* Граўжышкі Ашм. Фразеалагізм узнік разгортваннем карацейшага па колькасці кампанентаў выразу **вада не размые: Іх і вада не размые** (Fed., № 8566). *Ой, у іх такая дружба! Іх вада ні размые.* Альхоўка Навагр. (ЗНФ). *Казалі, што іх вада ні размые, ажно пашла іх дружба напярарокос.* Талмінава Ашм. (ЗНФ). *Дадатак свіння не разрые* не змяняе семантыку фразеалагічнага папярэдніка, але надае новаму ўтварэнню выразную адмоўную канатацыю – стылістычнае адценне іранічнасці.

І голасам і воласам. Усім, усімі рысамі. Пра падабенства да каго-н. *Увесь у бацьку – і голасам і воласам.* Мін. (СМН, с. 86). Гэты выраз – дыфузнае ўтварэнне па матывах трох фармальна і семантычна блізкіх фразеалагізмаў, што ўжываюцца і ў дыя-

лектнай, і ў літаратурнай мове: *голос у голас, волас у волас, голас у голас волас у волас (волас у волас голас у голас)* ‘такія падобныя, што цяжка адрозніць’: *Меншая – голас у голас як большаяя*. Клетнае Гл. (БФ). *Два мальцы і як вытачаныя. Абодва волас у волас. Як іх пазнаюць?* Леп. (БФ). *Удаўся сыночак у бацьку – волас у волас голас у голас*. В. Вольскі (СФ).

І да зайца стралец і да дзевак маладзец. *Ухвальн*. Здатны да ўсяго, майстар ва ўсякай справе. *Харошы хлопцы, нічога ні скажаеш, удалы ўдаўся – і да зайца стралец і да дзевак маладзец*. Астравец Астр. Варыянт: **І на зайчыка стралец і да дзевак маладзец**. Альшаніца Івац. (ППК, с. 144). Фразеалагізм захоўвае архаічныя для нашага часу словы *стралец* ‘паляўнічы’, *маладзец* ‘удалы хлопец, удалец’. Слова *стралец* тут асэнсоўваецца як не проста паляўнічы, а выдатны паляўнічы. Каб упалаваць, застрэліць зайца, які бяжыць вельмі хутка, робіць імгненныя лавіраванні пры ўцёках, трэба мець добрыя паляўнічыя навыкі.

І кучачку і горбачку. Вельмі многа (нагаварыць). *Ён табе нагаворыць і кучачку і горбачку, што ні дасі рады панясыці*. Сурынка Сл. Ужываецца таксама бяззлучнікавы варыянт фразеалагізма **кучку-горбачку**: *Ну й нагаварыла ты кучку-горбачку, у мяне аш галава разбалелася*. Падбалоцце Зэльв. *Кап хто толькі слухаў, ён нагаворыць табе кучку-горбачку*. Рудзевічы Зэльв. Унікальнасць фразеалагізма ў тым, што ён, заснаваны на слоўнай гульні, спалучае ў сабе семантычна тоесныя словы-дублеты, адно з якіх літаратурнае, а другое дыялектнае.

І на свѣнткі і на пѣнткі. *Няўхвальн*. На ўсе выпадкі жыцця. Пра неахайныя адносіны да свайго адзення. *І на свѣнткі і на пѣнткі тую марнатку цягае, доўга яна ў яго ні набудзя*. Ятвезь Ваўк. Фразеалагізм – пазычанне з польскай мовы, параўн.: *w świątki i piątki* ‘заўсёды аднолькава’.

І нашым віль і вашым віль. *Няўхвальн*. Адным і другім адначасова служыць, дагаджаць. *А ён такі: і нашым віль і вашым віль, глядзіць, каб яму выгаднэй*. Явар Дзятл. Гэты фразеалагізм – вынік разгортвання і вобразнай канкрэтызацыі агульнанароднага фразеалагізма *і нашым і вашым*.

<Толькі> дух ды пятух. Першыя пісьмовыя фіксацыі фразеалагізма датуюцца XIX ст. у фальклорных зборніках Е. Раманава і І. Насовіча. У наш час ён вядомы многім беларускім гаворкам са значэннем ‘хто-н. вельмі бедны, у каго-н. нічога няма з маёмасці’: *Што ў мяне было, нічога ні было – дух ды пятух. Але нек жылі*. Пасінічы Сл. *Што ў цябе ёсць? Дух ды пятух*. Вялікая Бераставіца Бераст. Утварыўся фразеалагізм літотай праз уяўленне, што маёмасць у чалавека – толькі ён сам, і то не ўвесь, а толькі дзве часткі: дух ды пятух. *Пятух* – эўфемічная назва мужчынскага органа. У варыянце *дух ды пятух ды трэці кукарэку*, запісаным Е. Раманавым, называюцца тры часткі, дзе *кукарэ-*

ку – ‘рот (орган маўлення)’. Паступова мужчынскі пачатак фразеалагізма зацягнута, сёння большасць карыстальнікаў усведамляюць кампанент *пятух* з птушыным значэннем. Фразеалагізм стаў ужывацца ў дачыненні і да мужчын, і да жанчын: *У яе толькі дух ды пятух, саўсім бедныя*. Баева Дубр. (ЗНФ). *Усяк жылі, адны – нічога, а ў другіх толькі дух ды пятух*. Дрыбін Гор. (ЗНФ). *Як вярнуліся зь бежыніцы, дык у нас быў толькі дух ды пятух*. Іскозы Дубр. (ЗНФ). *Пыгарелі мы ў тэй год, ну і зыстаўся толькі дух ды пятух*. Карэбы Гор. (ЗНФ). На Брэстчыне фразеалагізм зазнаў далейшае структурна-семантычнае развіццё, зафіксавана такое яго ўтварэнне, як *застаўся дух і пятух ад каго* ‘хто-н. вельмі зблажэў з-за хваробы’: *Такі хвацкі мужчына быў, шчо ні гляня – усё зробіць. Прыпала хвароба – застаўся ад чалавека дух і пятух*. Альшаніца Івац. (ФСК; аўтар слоўніка дае тлумачэнне кампанента *пятух* як ‘чуб’).

Каля студні хадзіць і вады прасіць. *Іран*. Шукаць тое, што знаходзіцца побач, і не заўважаць яго. *Што ты каля студні ходзіш і піць просіш? Ун жа ш на шафіцы твае акуллары*. Навіянка Воран. (ЗНФ). *А ты кладзі сваю шапку на адно месца і помні, куды кладзеш, то ні будзеш каля студні хадзіць і вады прасіць*. Забалаць Воран. (ЗНФ). У аснове фразеалагізма вядомы вобраз смагі і немагчымасці скарыстаць ваду, хоць яна знаходзіцца побач. З аналагічным значэннем у гаворках ужываецца фразеалагізм **на вадзе хадзіць і вады прасіць**: *Шукала хустку, а яна на ложку ляжыць, а я на вадзе хадзіла і вады прасіла*. Дайлідкі Астр. Магчыма, фразеалагізмы развіліся з кленічаў на кшталт: *Каб ты на вадзе хадзіў і піць прасіў! Каб ты на калена ў вадзе стаяў і піць прасіў!*

Коз цэлы воз і людзей загарадку. *Гумар*. Вельмі шмат і абы-чаго (нагаварыць). *Ты толькі слухай: ён табе нагаворыць коз цэлы воз і людзей загаратку*. Харосіца Навагр. *У яго вечна рот ні закрываюцца, ён табе нагаворыць коз цэлы воз і людзей загаратку*. Ваўкавічы Навагр. Для ўтварэння фразеалагізма выкарыстаны такі сродак гумару, як алагізм. Жывёлы і людзі “памяняліся” месцамі: першыя едуць на возе, а другія знаходзяцца ў загарадцы. Алагічным выглядае і семантычнае спалучэнне дзяслова маўлення са словамі немаўленчага зместу. Сустракаецца ў гаворках і скароцаны варыянт **коз воз**: *Прышла до нас у хату, нагаворыла коз воз і побегла далей недзі*. Рубель Стол. (РЛФС).

Мачаў-мачаў і попіўкам (нагбом) пачаў. *Няўхвальн*. Ад малога, нязначнага раптоўна, нечакана перайшоў да непараўнальна большага, значнага. *Перат чужымі людзьмі дык патроху еў, а як людзі з хаты, дык поўніцай горніш*. *Мачаў-мачаў і попіўкам пачаў*. Косцевічы Астр. *А ўсе яны былі аднолькавыя – наб’ець кішэню, тады перажджаіць у другі калхос або на павышэння*. *І гэты*

такі самы. Спачатку браў патроху, асыцярожна, а цяпер грабець да сябе ўсё, што можа, – мачаў-мачаў і попіўкам пачаў. Вераб'і Астр. А што шты думала... У школе вучыцца не хацела. А цяпер вунь дзе, універсіцеце. Як кажуць, мачаў-мачаў і набгом пачаў. Закальное Люб. Словы попіўкам і набгом (набгом) – сінонімы, маюць значэнне 'піць з вялікай пасудзіны, нахіліўшы яе'.

Не гнуцца і не вярнуцца. Няўхвальн. Не дбаць, не клапаціцца, не прымаць захадаў для ажыццяўлення чаго-н. Вон не гнуўся і не вернуўся, нічога ему не трэба было. Дварэц Жыт. (ТС 1, 113). У фразеалагізме назіраецца перанос асаблівасцяў вытворчых працэсаў на характарыстыку чалавека. У мінулым важнае гаспадарчае значэнне мела такая сыравіна, як дубцы ці драўляныя пруты. З іх выраблялі розныя прадметы, напрыклад дужкі, абручы, абечкі для посуду, віткі (верцешы, круцілі) для прывязвання латаў да крокваў у страсе, прымацавання жэрдак у плоце, перавязкі бярэнаў у плытах. Каб зрабіць такія прадметы, неабходна было драўніну сагнуць ці скруціць па спіралі. Не заўсёды гэта ўдавалася, часта пруты не хацелі гнуцца ці круціцца (вярнуцца) і ламаліся, што выклікала незадавальненне. Фразеалагізм увасабляе падабенства паміж якасцямі такіх прадметаў і якасцямі пасіўнага і таму неэфектыўнага чалавека.

Прайсці (абысці) Крым і Рым. Зведаць шмат чаго ў жыцці, набыць вялікі жыццёвы досвед у розных складаных сітуацыях, выпрабаваннях. О, яна прайшла Крым і Рым! Хоць і маладая, а за пяціх старых ведае. Кашалёва Навагр. Павала ў нас уважалі, бо чалавек быў граматы, талковы, усё знаў. Пра яго казалі, што ён Крым і Рым абышоў. Старына Маст. Як сведчаць слоўнікі, рускай, украінскай і польскай мовам фразеалагізм невядомы. У польскай мове з такімі самымі анамастычнымі кампанентамі ёсць фразеалагізм *gdzie Rzym gdzie Krym* (дзе Рым дзе Крым), але з іншай семантыкай – 'дзе адно, а дзе другое'; 'пры чым тут гэта, якія гэта мае адносіны да чаго-н?' (ПРФС). Можна сцвярджаць, што фразеалагізм – уласнабеларускі. І адна, і другая ўласныя назвы абраны невыпадкова. Па-першае, яны добра рыфмуюцца, па-другое, аб'ядноўваюцца тым, што выклікаюць уяўленні пра моцныя выпрабаванні чалавека. Паломнікі-каталікі з Беларусі пешшу выпраўляліся ў далёкую дарогу, каб пакланіцца святым мясцінам у Рыме. На нялёгкім шляху яны сутыкаліся з многімі перашкодамі, не ўсім было суджана дайсці да заповітнай мэты і вярнуцца. А Крым асацыятыўна звязваецца з зямлёй, якая была аб'ектам войнаў паміж рознымі дзяржавамі на працягу стагоддзяў і засведчыла мноства пакут, смерцяў сярод воінаў і мірных жыхароў. І паломнік, што прыйшоў з Рыма, і салдат, што жывы вярнуўся з Рыма, у адной асобе сумяшчаюць якасці чалавека, які пабачыў і зведаў шмат добрага, святога і,

наадварот, кепскага, трагічнага, бесчалавечнага, а гэта сведчыць пра вялікі досвед і жыццёвую загартаванасць такой асобы.

Прайсці агонь ваду медныя трубы і чортавы зубы. Многа зведаць у жыцці, пабываць у розных складаных, цяжкіх абставінах. Фразеалагізм мае біблейныя вытокі. У стараславянскай мове зафіксаваны яго першасны варыянт *прайсці праз агонь і ваду*. У канцы XIX – пачатку XX ст. фразеалагізм у беларускай і ўкраінскай мовах абнавіўся дабаўкай *медныя трубы* і ў такім выглядзе замацаваўся ў сучаснай беларускай літаратурнай мове – *прайсці <праз> агонь і ваду і медныя трубы* (СФ). Яго структурныя пераўтварэнні ў беларускіх гаворках звязаны і са скарачэннем, і з дабаўленнем асобных кампанентаў. Арыгінальным выглядае прырашчэнне *чортавы зубы*, якое абнаўляе вобразны змест і актывізуе ўзмацняльна-экспрэсіўнае значэнне фразеалагізма: *Прайшоў агонь воду медныя трубы і чортавы зубы*. Мін. (СМН, с. 119). *Чалавек, вядома, бывалы, прайшоў трубы і чортавы зубы*. Батароўка Гродз. (СНМ, с. 195). *Хіба хто ні ведае гэтаго арыштанта, ён прайшоў агонь і чортавы зубы*. Свіслач Гродз. (СНМ 2, с. 15).

Пройдзе поле і ног не наколе. Вельмі спрытны, хітры, пранырлівы. Ён пройдзе поле і ног не наколе. Брэсц. (СМН, с. 37). Фразеалагізм засведчыў бытавы фрагмент з мінулага, калі нашы продкі ў цёплы перыяд года хадзілі босыя. Пажня на полі вельмі калючая. Каб прайсці па ёй басанога і не пашкодзіць пяты, трэба мець такія якасці, як незвычайную асыцярожнасць і спрактыкаванасць.

Спіс скарачэнняў

БФ – Янкоўскі Ф. Беларуская фразеалогія. – Мінск, 1968; **ЗНФ** – Лепешаў І. Я. 3 народнай фразеалогіі: дыферэнц. слоўнік. – Мінск, 1991; **ППК** – Зайка А. Прыказкі і прымаўкі... з Косаўшчыны. – Мінск, 2015; **ПРФС** – Гюльманц К. М. Польско-русский фразеологический словарь: в 2 т. – Мінск, 2004; **РЛФС** – Пашкевіч М. І. Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік. – Брэст, 2008; **СМН** – Ліцвінка В. Д., Царанкоў Л. А. Слова міма не ляціць: беларускія народныя прыказкі і прымаўкі. – Мінск, 1985; **СНМ** – Цыхун А. П. Скарбы народнай мовы: з лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну. – Гродна, 1993; **СНМ 2** – Цыхун А. П. Скарбы народнай мовы: з лексічнай спадчыны насельнікаў Гарадзенскага раёну. – Гародня, 2014; **СФ** – Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. – Мінск, 2008; **ТС** – Тураўскі слоўнік: у 5 т. – Мінск, 1982 – 1987; **ФСК** – Зайка А. Фразеалагічны слоўнік Косаўшчыны. – Брэст, 2014; **Fed.** – Federowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej. – Т. 4. – Warszawa, 1935.

Скарачаныя назвы адміністрацыйна-тэрытарыяльных раёнаў: *Астр.* – Астравецкі, *Ашм.* – Ашмянскі, *Бераст.* – Бераставіцкі, *Брэсц.* – Брэсцкі, *Ваўк.* – Ваўкавыскі, *Воран.* – Воранаўскі, *Гл.* – Глускі, *Гор.* – Горацкі, *Гродз.* – Гродзенскі, *Дзятл.* – Дзятлаўскі, *Дубр.* – Дубровенскі, *Жыт.* – Жытківацкі, *Зэльв.* – Зэльвенскі, *Івац.* – Івацэвіцкі, *Леп.* – Лепельскі, *Люб.* – Любанскі, *Маст.* – Мастоўскі, *Мін.* – Мінскі, *Навагр.* – Навагрудскі, *Свісл.* – Свіслацкі, *Сл.* – Слоніўскі, *Смарг.* – Смартонскі, *Стол.* – Столінскі, *Шчуч.* – Шчучынскі.

Мікола ДАНИЛОВІЧ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ВАРЫЯНТНАСЦЬ АНТРАПАНІМІЧНЫХ КАМПАНЕНТАЎ У ФРАЗЕАЛАГІЗМАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

УДК 81'373.231:811.161.3

У артыкуле даследуюцца варыянтныя формы ўласных імёнаў, якія выступаюць у якасці структурных кампанентаў дыялектных і літаратурных фразеалагізмаў беларускай мовы. Аналізуюцца фразеалагізмы з афіцыйнымі варыянтамі намінацыі асобы і неафіцыйнымі формамі іменавання. Вылучаюцца выразы з традыцыйна-царкоўнымі імёнамі, літаратурнымі, размоўна-бытавымі і эмацыйна-ацэначнымі формамі ўласных імёнаў. Высвятляюцца моўныя і пазамоўныя прычыны варыянтнасці антрапанімічнага кампанента ў складзе фразеалагізмаў.

Ключавыя словы: *фразеалагізм, антрапонім, варыянт, варыянтная форма, афіцыйнае імя, неафіцыйнае імя, традыцыйна-царкоўная форма, кананічнае імя, літаратурная форма, размоўна-бытавая форма, эмацыйна-ацэначная форма.*

This article investigates variants of proper names which are structural components of dialectal and literary phraseological units of the Belarussian language. Phraseological units with official and informal names are analyzed. Idioms with traditional Church names, literary, colloquial and emotional forms of proper names are identified. Intra- and extralinguistic factors of anthroponimic component variability in phraseological units are highlighted.

У сучасным мовазнаўстве фразеалагізмы з анамастычным кампанентам разглядаліся пераважна з пункту гледжання прыналежнасці кампанента-оніма да пэўнага семантычнага разраду. Напрыклад, даследаванню фразеалагізмаў з кампанентам-антрапонімам прысвечаны працы У. Баяркіна, Т. Кандрацэвай, В. Макіенкі, З. Карзюковай, А. Краўчук, Г. Манушкінай і іншых, з кампанентам-тапонімам – Ю. Фірсавай, А. Уразметавай. Функцыянаванне варыянтных формаў уласных імёнаў у складзе фразеалагізмаў беларускай мовы да гэтага часу не было аб'ектам спецыяльнага вывучэння.

Артыкул прысвечаны даследаванню фразеаўтваральнай актыўнасці і асаблівасцяў функцыянавання варыянтаў мужчынскіх і жаночых уласных імёнаў у складзе фразеалагізмаў беларускай мовы. Разам з онімамі-назоўнікамі разглядаюцца і кампаненты-ад'ектонімы, утварыныя ад антрапонімаў.

Матэрыялам для даследавання паслужылі фразеалагізмы з кампанентам-антрапонімам і адантрапонімным дэрыватам, выяўленыя метадам суцэльнай выбаркі з фразеалагічных і лексічных слоўнікаў беларускай літаратурнай і дыялектнай мовы, фальклорных і лінгвістычных зборнікаў, картатэкі “Фразеалагічнага слоўніка гаворак Гродзеншчыны”.

Праблема варыянтнасці – неабходнасці растлумачыць “рознае знешняе аблічча адных і тых жа адзінак” [16, с. 33] – асабліва актуальная ў мовазнаўстве. Варыянтнасць характэрна і для апелятыўнай, і для анамастычнай лексікі. Як слушна заўважае А. Супяранская, “перадумовы варыянтнасці закладзены ў характары ўласных імёнаў (іх слабейшая за апелятывы сувязь з паняццем), а таксама ў патэнцыях мовы (розныя сродкі выражэння адных і тых жа фактаў, з’яў, адносін)” [17, с. 171]. Пытанні варыянтнасці

ўласных імёнаў закранаюцца ў працах Г. Іўлевай [11], В. Вінаградава [6], Ф. Філіна [22], М. Бірылы [3; 4], А. Усціновіч [21] і інш.

Для абазначэння фанетычных і марфалагічных відазмяненняў уласных імёнаў некаторыя даследчыкі (П. Сцяцко, М. Бірыла, А. Супяранская) паралельна з тэрмінам “форма ўласнага імя” выкарыстоўваюць тэрмін “варыянт уласнага імя”, г. зн. «запазычанае імя, якое не зусім зразумелае носбітам дадзенай мовы і часта вар’іруецца ў “пошуках” формы» [17, с. 20].

Іншыя даследчыкі (А. Усціновіч і інш.) лічаць неабходным размяжоўваць паняцці “форма ўласнага імя” і “варыянт уласнага імя”. Так, А. Усціновіч адзначае, што *варыянт уласнага імя* – гэта “фанетычнае відазмяненне формы, разнавіднасць яе” [21, с. 12], а *форма ўласнага імя* – імя з марфалагічнымі зменамі ў аснове [21, с. 12].

У гэтым артыкуле, услед за Н. Падольскай, пад *варыянтам*, або *варыянтнай формай уласнага імя*, разумеецца “відазмяненне імя або любога элемента яго структуры (фанемы, марфемы, лексемы) у розных моўных сітуацыях” [15, с. 41].

Антрапонімы ў складзе фразеалагізмаў здольныя функцыянаваць у розных варыянтах. Паводле Г. Іўлевай, “працэс вар’іравання можна лічыць заканамерным у мове, таму што ён характарызуе моўныя адзінкі розных узроўняў і з’яўляецца пастаяннай рысай моўнага развіцця” [11, с. 121]. Так, напрыклад, у складзе фразеалагізмаў беларускай мовы пашыранае мужчынскае імя *Іван* зафіксавана яшчэ ў 8 варыянтных формах (*Ваня, Ванька, Ганс, Іванко, Іванька, Ясё, Ясь, Ясько*): як *Дара з Ваняю* (КФСГ)*, *Ванька Пецька ды Калупай з братам* (КФСГ, СПЗБ-4), *Ганс дурный* (НЛ), як *Іванко Драбавіцкі* (КФСГ), *іванькавы шапачкі*

* Спіс скарачэнняў будзе змешчаны ў наступным нумары.

(РСТС), як *глуны Ясё* (КФСГ), як у *Яся ў торбе* (СДФГ), як *Ясько з канпель* (ППФВ).

У фразеалагізмах беларускай мовы ўжываюцца кампаненты-антрапонімы, якія можна падзяліць на афіцыйныя варыянты намінацыі асобы і неафіцыйныя формы іменавання.

Пад афіцыйнымі формамі іменавання разумеюцца юрыдычна і дакументальна зафіксаваныя ўласныя імёны, да ліку якіх адносяцца традыцыйна-царкоўныя і літаратурныя формы. Аднак, як слухна заўважае А. Супяранская, “у афіцыйныя запісы могуць трапіць любыя формы імёнаў” [19, с. 5].

Традыцыйна-царкоўныя формы ўласнага імя – гэта “хрысціянскія імёны ў форме, якая для культавых мэтаў лічыцца нормай, адзіна магчымай формай” [4, с. 5]. У многіх даследаваннях па анамастыцы разам з гэтым тэрмінам выкарыстоўваюцца як сінонімы тэрміны *каляндарныя, кананічныя, хрысціянскія імёны*. Так, Т. Шмялёва вызначае *кананічнае імя* як “асабовае імя, наяўнае ў царкоўным календары (святцах) і прысвоенае чалавеку пры хрышчэнні” [23, с. 146]. М. Бірыла заўважае, што тэрмін “*кананічнае ўласнае імя ў шырокім значэнні ўжываецца для абазначэння ўсіх хрысціянскіх імён – кананізаваных святых, уключаных у святцы. У вузкім значэнні ён абазначае традыцыйна-царкоўныя формы*” [4, с. 5].

Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што ў якасці структурных кампанентаў традыцыйна-царкоўныя формы мужчынскіх імёнаў зафіксаваны ў 12 літаратурных і 36 дыялектных фразеалагізмах.

Прывядзем некалькі прыкладаў. У беларускіх гаворках зафіксаваны фразеалагізм *як у Рамана пацеры* са значэннем ‘вельмі хутка, спорна (рабіць, гаварыць)’ (ЗНФ, СДФГ). Структурны кампанент гэтага выразу – традыцыйна-царкоўная форма *Раман* < правасл. і катал. *Раман* [21, с. 65]. Кананічнае імя *Міхал* < правасл. і катал. *Міхал* [21, с. 57] выступае кампанентам наступных выразаў: *як свенты Міхал д’ябла* ‘вельмі моцна (баяцца каго-н.)’ (СДФГ), (прычапіцца) *як д’ябал да святога Міхала* ‘неадчэпна, назойліва, дакучліва’ (НС).

Як бачым, у структуры фразеалагізмаў беларускай мовы ўжываюцца традыцыйна-царкоўныя імёны з праваслаўных святцаў і кананічныя імёны з каталіцкага календара. Гэтаму ў значнай ступені спрыяла знаходжанне Беларусі на руска-польскім этнакультурным і рэлігійным сумежжы [8, с. 47].

Частка імёнаў праваслаўнай, або візантыйска-грэчаскай, і рымска-каталіцкай іменаслоўных сістэм поўнасю супадае гукавым складам: *Адам* < правасл. і катал. *Адам*. Імя *Адам*

частотнае ў складзе беларускіх фразеалагізмаў: (жыць) *як Адам у раю* ‘бт’ (В), (пара) *да Адама* ‘(пара) паміраць’ (В., Ляц.), *ад Адама* ‘з даўніх часоў, здаўна; здалёк, не адразу прыступаючы да сутнасці справы’ (СФ-1), *у касцюме Адама* ‘без усякага адзення, голы (пра мужчыну)’ (СФ-1), *скінуць з сябе ветхага Адама* ‘вызваліцца ад старых прывычак, поглядаў і стаць іншым чалавекам’ (СФ-2).

Другая частка імёнаў праваслаўнага і каталіцкага календара мае агульнае паходжанне, але неаднолькавае фанетычнае афармленне. Гэта тлумачыцца тым, што “праваслаўныя імёны прыйшлі з грэчаскай мовы (праз царкоўнаславянскую), а каталіцкія – з лацінскай мовы (праз польскую)” [21, с. 8]. Напрыклад, у фразеалагізме *хвароба святога Валянціна* са значэннем ‘эпілепія’ (КФСГ) зафіксавана праваслаўнае кананічнае імя *Валянцін*. У гаворках Гродзеншчыны занатаваны 2 фразеалагізмы з каталіцкім кананічным імем *Валенты*: *валентава хвароба* ‘эпілепія’ (СПЗБ-1), *свентэго Валента* (*Валентэго*) *хвароба* (Fed.). Пранікненню польскамоўных элементаў у фразеалогію, на думку М. Даніловіча, спрыяла тэрытарыяльная блізкасць паўночна-заходніх беларускіх гаворак да спрадвечна польскіх [10, с. 162 – 163].

Можна прывесці яшчэ некалькі прыкладаў фразеалагізмаў з кампанентам – кананічным імем: катал. *Аўгустын* – (спацець) *як Аўгустын над кісялём* ‘вельмі’ (КФСГ); катал. *Лукаш* – *як у Лукаша на пячы* ‘вельмі добра’ (КФСГ); катал. *Мацей* – (зарабіць) *як Мацей на яйках* ‘зусім не (зарабіць)’ (КФСГ); правасл. *Андрэй* – *Андрэй Кузьме родны* (*Хвёдар*) *Хвёдар* ‘той, хто важнічае, хваліцца блізкасцю ці сваяцтвам з нераўнёй’ (Нос., СФ-1); правасл. *Мірон* – (хадзіць) *як Мірон з Чычырындаю* ‘пра маладых, якія швэндаюцца без справы’ (Зай.); правасл. *Фама* – *біць Фаму за Ярому* ‘вінаваціць таго, хто на самай справе невінаваты’ (СДФГ, СГВ); правасл. *Харытон* – *панесці над Харытона* ‘хаваць (пра нябожчыка)’ (КФСГ).

Зафіксаваны адзінкавы выпадак выкарыстання традыцыйна-царкоўнай формы жаночага імя *Елена* < правасл. *Елена* (*Алена*) у складзе фразеалагічнага дыялектызма *еленін рубец* ‘рыса, якая выдзяляе гранёную частку шклянкі’ (КФСГ).

Традыцыйна-царкоўная форма ўласных імёнаў – гэта “аснова, вакол якой народная творчасць стварае свае ўзоры” [19, с. 14]. Між іншым, царкоўныя імёны ўспрымаліся як “чужыя” для ўсходнеславянскіх моў. Агульнай тэндэнцыяй было імкненне “спрасціць кананічнае імя, зрабіць яго зручным для вымаўлення” [2, с. 93].

Уласныя імёны, якія сталі народнымі, размоўнымі формамі хрысціянскіх імёнаў, з цягам часу зафіксаваліся ва ўжыванні як дакументальныя (Н. Пятроўскі) [14], афіцыйна-юры-

дычныя (М. Бірыла) [3; 4] формы іменавання. Яны пачалі шырока выкарыстоўвацца побач з традыцыйна-царкоўнымі формамі пісьмовага наймення асобы [3, с. 5]. Такім чынам, узніклі формы ўласных імёнаў, якія пазней замацаваліся ў літаратурнай мове.

На долю фразеалагізмаў беларускай мовы, кампанентам якіх выступае *літаратурная форма ўласнага імя*, утвораная на базе традыцыйна-царкоўнай, прыпадае 10 літаратурных выразаў і 58 фразеалагічных дыялектызмаў.

Кампанентам фразеалагізма *пайсці к Малаху на ксіны* 'пра чалавека, які ўцёк невядома куды' (Нос., В.) выступае літаратурная форма ўласнага мужчынскага імя *Малах*, утвораная ад кананічнага імя ў выніку адпаўнення канцавога *-ія* пасля зычнага: *Малах* < правасл. *Малахія*. Марфалагічныя змены таксама назіраюцца ў кампанентах – уласных імёнах у наступных выразках: (улезці) *як Антон у сячкарно* 'ў складаную, у непрыемную сітуацыю' (Дан.-2014), (прайсці) *як Арыём бабскую навуку* 'бт' (КФСГ), *як Макар у зацірку* 'ў вельмі непрыемнае становішча (уліпнуць)' (КФСГ), *куды Макар цялят не ганяў* 'вельмі далёка, у вельмі аддаленае або цяжкадаступнае месца (ехаць, трапіць і пад.)'; у далёкую ссылку (адправіць, выслаць, загнаць і пад.)' (СФ-2, Юрч.-1974), *як Парфёнава бульба* 'зусім прапасці, накрыцца' (КФСГ). Як бачым, літаратурныя формы *Антон*, *Арыём*, *Макар* і *Парфён* утварыліся ў выніку адсячэння канцавога *-ій (-ый)* у імёнах: *Антон* < правасл. *Антоній*, *Арыём* < правасл. *Арыёмій*, *Макар* < правасл. *Макарыій*, *Парфёнава* < *Парфён* < правасл. *Парфеній*.

Літаратурная форма мужчынскага імя *Рыгор* узнікла ў працэсе адаптацыі кананічнай формы імя ў выніку страты канцавога *-ый* і спрашчэння пачатковай групы зычных [гр] > [р] (*Рыгор* < правасл. *Грыгорый*): (такая праўда) *як Рыгор знахар* 'бт' (В., Fed.).

Такая фанетычная змена, як спрашчэнне груп галосных *eo (яо)* у сярэдзіне слова (*Фёдар* < правасл. *Феадор*, *Сямён* < правасл. *Сімяон*), зафіксавана ў літаратурных формах мужчынскіх імёнаў у наступных дыялектных фразеалагізмах: *Кузьма Грышку родны Фёдар* 'вельмі далёкі сваяк' (СДФГ), *Семён бабі родна цётка* 'вельмі далёкая радня' (СНМ-2005), (здагадлівы) *як Сямёна Хімінага певянь* 'бт' (МСНДМ).

Кампанентам фразеалагізмаў *як Мікалаеў пятах* 'няроўна, хістаючыся (ісці)' (КФСГ), *мікалаеўскі кавалер* 'стары халасцяк' (ФСК), *мікалаеўскій рыштант* 'вопытны, бывалы' (Юрч.-1974), *мікалаеўская дзеўка* 'старая незамужняя дзяўчына' (ДСК, Зай.) выступае прыметнікавая форма ад імя *Мікалай* < правасл. *Нікалай* (*Мікалай*), каталіц. *Мікалай*. На думку М. Бірылы, замена пачатковага [н] кананічнай формы імя

зычным [м] у беларускай мове адбылася пад уплывам польскай мовы [4, с. 88].

Адзначым яшчэ некаторыя фанетычныя відзмяненні традыцыйна-царкоўных формаў уласных імёнаў, у выніку якіх утварыліся літаратурныя формы імёнаў, зафіксаваныя ў беларускіх фразеалагізмах.

Замена пачатковага [н] на [м] зафіксавана ў форме імя *Мікіта* < правасл. *Нікіта: і квіта* <дзядзька> *Мікіта* 'на гэтым усё кончана (пра канчатковую развязку чаго-н.)' (В., МСМ, Нос., СНМ-2014, СФ-1), *як Мікіта з Настахою* 'неразлучна' (ДСБ), *як Мікіту за жылот* 'скажучь жартаўліва таму, хто расхваляваўся з-за дробязі' (ФСК).

Замена гука [ф] на [п] адбываецца ў наступных прыкладах: *Сцяпан* < правасл. *Сцяфан* – *Сцяпан Лявонаўскі* 'нехайны' (КФСГ), *Піліп* < правасл. *Філіп* – *як Піліп да Каські* 'вельмі моцна, неадчэпна (прыліпнуць)' (ППФВ), (выскок ваць / выскачыць, з'яўляцца / з'явіцца) *як Піліп з канпель* 'зусім нечакана, зняацку' (МСГВ, МСМГ-1, ППФВ, Рап., СНМ-1993, СМН, СФ-2, ФС, ФСМК, Fed.).

Літаратурная форма жаночага імя *Ганна* ўзнікла ў выніку праяўлення прыстаўнога *г:* *Ганна* < правасл. *Анна* (*Ганна*). Літаратурная форма *Ганна* зафіксавана ў наступных выразках: *пастухова Ганна* 'кожны, нават някемлівы чалавек (разуме, зразуме, зробіць што-н.)' (СФ-1), *Ганнын архыв* 'надзейная схованка' (ДСБ).

Побач з афіцыйна прынятымі, дакументальнымі формамі ўласных імёнаў у складзе фразеалагізмаў беларускай мовы зафіксаваны народныя, неафіцыйныя формы іменавання, да ліку якіх у гэтым артыкуле адносяцца размоўна-бытавыя і эмацыйна-ацэначныя формы імёнаў.

"Кожнае імя прадстаўлена мноствам народных формаў... У гутарках імёны вар'іруюцца ў самым шырокім дыяпазоне", – піша А. Супранская [19, с. 14]. Узнікненне народных варыянтаў імёнаў на аснове традыцыйна-царкоўных М. Бірыла тлумачыць тым, што афіцыйныя формы наймення былі малапрыдатнымі для вуснага карыстання з прычыны вялікай колькасці складоў і нязвыкллага для беларускай мовы гукавога складу імёнаў [4, с. 16].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Ахманова, О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Сов. энцикл., 1969. – 608 с.
2. **Беларуская антрапанімія**: вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка [і інш.]; пад агул. рэд. Г. М. Мезенкі. – Віцебск: ВДУ імя П. М. Машэрава, 2009. – 254 с.
3. **Бірыла, М. В.** Беларуская антрапанімія: уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1966. – 327 с.

4. **Бірыла, М. В.** Беларуская антрапанімія: структура ўласных мужчынскіх імён / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 320 с.

5. **Буркова, Т. А.** Усеченіе і контракцыя як способы абразавання гіпокорыстыкаў у немецком языке / Т. А. Буркова // Вестник Башкирского ун-та. – 2009. – № 1. – Т. 14. – С. 95 – 98.

6. **Виноградов, В. В.** О формах слова // Избранные труды по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – С. 38 – 47.

7. **Галиуллина, Г. Р.** О влиянии территориальных и социальных диалектов на современный татарский ономастикон / Г. Р. Галиуллина // Учёные записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. Филология. Социальные коммуникации. – Т. 26 (65). – № 1, ч. 1. – 2013. – С. 259 – 265.

8. **Гапоненка, І. А.** Беларуская анамастычная сітуацыя XIX ст. / І. А. Гапоненка // Беларуская мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе / пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск : БДУ, 2013. – С. 44 – 50.

9. **Даніловіч, М. А.** Фразеалагізмы з уласным імем у гаворках Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1991. – № 1. – С. 115 – 120.

10. **Даніловіч, М. А.** Беларуская дыялектная фразеалогія і яе лексічная аснова : манаграфія / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2003. – 272 с.

11. **Ивлева, Г. Г.** О варьировании слов в немецком языке / Г. Г. Ивлева // Вопросы языкознания. – 1981. – № 6. – С. 121 – 127.

12. **Литвиненко, В. И.** “Имя не безделица...”: Усечение в русских личных именах / В. И. Литвиненко // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. – 1988. – № 7. – С. 70 – 71.

13. **Медведева, К. М.** Семантика эмоционально-экспрессивных суффиксов качественных форм русских антропонимов / К. М. Медведева // Молодой ученый. – 2013. – № 7. – С. 487 – 490.

14. **Петровский, Н. А.** Словарь русских личных имён : более 3000 единиц / Н. А. Петровский. – 6-е изд., стереотип. – М. : Русские словари : Астрель : АСТ, 2005. – 477 с.

15. **Подольская, Н. В.** Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская ; отв. ред. А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.

16. **Солнцев, В. М.** Вариативность как общее свойство языковой системы / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1984. – № 2. – С. 31 – 42.

17. **Суперанская, А. В.** Структура имени собственного: Фонология и морфология / А. В. Суперанская ; отв. ред. А. А. Реформатский ; Ин-т языкознания АН СССР. – М. : Наука, 1969. – 207 с.

18. **Суперанская, А. В.** Словарь русских имён / А. В. Суперанская. – М. : Эксмо, 2005. – 448 с.

19. **Суперанская, А. В.** Словарь народных форм русских имён / А. В. Суперанская. – М. : Либроком, 2010. – 368 с.

20. **Сцяцко, П. У.** Уласныя асабовыя імёны, іх варыянты і ўжыванне ў народнай мове / П. У. Сцяцко // 3 жыцця роднага слова : лексікалаг. зб. – Мінск, 1968. – С. 108 – 118.

21. **Усціновіч, А. К.** Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV – XVIII стст.) / А. К. Усціновіч ; пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 176 с.

22. **Филин, Ф. П.** О слове и вариантах слова / Ф. П. Филин // Морфологическая структура слова в языках различных типов. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 128 – 133.

23. **Шмелёва, Т. В.** Ономастика : учеб. пособие / Т. В. Шмелёва ; Филиал ФГБОУ ВПО “КубГУ” в г. Славянске-на-Кубани. – Славянск-на-Кубани : Изд. центр филиала ФГБОУ ВПО “КубГУ” в г. Славянске-на-Кубани, 2013. – 161 с.

Наталля ЛЕЎЧАНКА,

аспірант кафедры беларускай філалогіі
Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 31 сакавіка 2017 г.

Лінгвістычны досвед

ЗАЙМЕННІКІ ЯКІ, ШТО, КАТОРЫ Ў СКЛАДАНЫМ СКАЗЕ

Атрымаў і адразу прачытаў чарговы нумар да-рагога мне часопіса “Роднае слова” (№ 4 за 2017 г.). Некалькі разоў прагледзеў першую частку артыкула “Словы, людзі, час: Лінгвааповеды” А. Каўруса – “Зварот да нешараговых беларускамоўцаў: Яшчэ раз пра слова *каторы*”. Падзяляю яго думку на-конт “дражлівага *каторы*” і выказваю заклапоча-насць неналежным прафесійна-літаратурным уз-роўнем некаторых публікацый асобных аўтараў.

Для лаканічнасці выкладу свайго меркавання выкарыстаю змешчаны тут – падлеглы крыты-цы – тэкст: *Ёсць дызайн, каторы выходзіць на ўзровень нацыянальнай прэміі*. Натуральным тут замест *каторы* павінна быць *які* (або *што* – у ролі дзейніка): *Ёсць дызайн, які (што) выхо-дзіць на ўзровень нацыянальнай прэміі*.

“Садзіць” на гэтае месца *каторы* – беспадстаў-на, памылкова. Слова *каторы* – гэта займеннік-лічэбнік, які патрабуе адказу з выкарыстаннем тых жа лічэбнікаў (колькаснага ці парадкавага).

Дарэчы тут будзе нагадаць, што гэтая нор-ма была ўзаконена яшчэ першым акадэмічным выданнем “Руска-беларускага слоўніка” пад рэ-дакцыяй Я. Коласа, К. Крапівы, П. Глебкі (Маск-ва, 1953). На старонцы 217 чытаем: “**Который** мест. (относительное) **які; што** (только в качес-тве подлежащего); *не помню, в **котором** доме он живёт – не помню, у **якім** доме ён живе; человек, **который** приходил вчера – чалавек, **які (што)** приходзіў учора*”.

Усе наступныя перавыданні “Слоўніка...” цалкам захоўваюць гэты тэкст.

Такім чынам, слова *каторы* не мае грунту, права на выкарыстанне ў складаным сказе ў ролі лексічна-граматычнага сродку аб’яднання час-так у сінтаксічную закончаную канструкцыю.

Павел СЦЯЦКО,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Алесь КАЎРУС

КАРЫСТАЕМСЯ ЛІНГВІСТЫЧНЫМІ ДАВЕДНІКАМІ

У газеце “Літаратура і мастацтва” (за 17.02.17) прачытаў, што выйшаў з друку “Даведнік па літаратурнай праўцы” П. Жаўняровіча і ўжо адбылася яго прэзентацыя.

Аўтар нататкі А. Лапіцкая прыводзіць словы рэдактара гэтай кнігі, вядомага мовазнаўцы Віктара Іўчанкава: “Пётр Пятровіч настаяў, каб у яго даведніку, які з цягам часу, з перавыданнямі, таксама будзе, мяркую, кананічным, формы тыпу *асаблі-васці, уласцівасці* пісаліся з канчаткамі *-аў, -яў*. Аўтар мае на гэта права. Але, зразумела, каб гэта быў Разенталя, то ён бы ніякім чынам не прыняў такую дыспазіцыйнасць... Стаўленне да моўных норм у даведніку Пятра Жаўняровіча і працах Дзітмара Разенталя, вядома, некалькі адрозніваецца...”

Тут мушу зрабіць рэмарку. Дзітмару Разенталю рэгламентаваць літаратурныя нормы было лягчэй: яны грунтаваліся на багатых традыцыях рускага пісьменства, літаратуры (у шырокім сэнсе) і падмацоўваліся сучаснай практыкай свабоднага функцыянавання “магутнай” мовы.

Нашым айчынным мовазнаўцам, у іх ліку правапісцам, даводзілася нават за кароткі гістарычны перыяд не раз “тузаць” слова, часам адрываючы яго ад родных каранёў (згадваецца рэформа правапісу 1933 года).

Гэта выявілася і падчас складання “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (1977 – 1984) – як пры адборы лексікі і фразеалогіі, так і пры ацэнцы, кваліфікацыі формаў слоў. Сёння марнымі, вартымі жалю выглядаюць памкненні акадэмічных лексікографіў (іх накіроўцы К. Крапіва і М. Лобан), даючы сказы-ілюстрацыі, выпраўляць, падганяць пад “нормы” шмат якія словы з тэкстаў беларускіх пісьменнікаў, у тым ліку класікаў (прыклады паказваюцца ў артыкуле “На дварэ, на двары, на вуліцы і вакол гэтага” // Роднае слова. 2010. № 6).

Каб заінтрыгаваць чытача, журналістка знаходзіць і такую цікавінку: «Важная асаблівасць “Даведніка” – увага аўтара да спрэчных момантаў (падкрэслена мною. – А. К.) “Закона аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, пазначэнне норм, не зафіксаваных у гэтым зводзе правіл...»

Напэўна, у гэтым сказе змяшаныя Закон Рэспублікі Беларусь “Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (у якім няма спрэчных момантаў) і самі “Правілы...”.

Заўважаем: у цытатах з тэкстаў В. Іўчанкава і А. Лапіцкай ужыты нульканчаткавыя склонавыя

формы (*норм, правіл*). У “Даведніку” П. Жаўняровіча ім адпавядаюць “поўныя” канчаткі (*нормаў, правілаў*). Апошнія ўспрымаюцца як адпаведныя сучаснай сістэме скланення назоўнікаў, як натуральныя, нязмушаныя ў маўленні (прынамсі, у маім).

Пасля такіх подступаў да новай кнігі, зразумела, захацелася хутчэй убачыць яе. Дзякуй добрым людзям, далі пакарыстацца ёю.

А цяпер пачнем непасрэдна знаёміцца з новым выданнем.

Як ужо ведаем, кніга выпраўляецца ў свет з добраславення вядомага мовазнаўцы, доктара філалагічных навук, прафесара Віктара Іўчанкава. Гэтак я выказаўся, каб патрапіць у тон яго ўступнага слова пад вобразнай, прыцягальнай назвай “Годны падмурак нацыянальнай школы рэдагавання”.

Паколькі ў кнізе гаворка вядзецца пра літаратурны ўзровень публікацый, пра неабходнасць яго павышэння, то вока, увага міжволі настройваецца на пільнае ўспрыманне кожнага слова і ў тэксце-ўступе.

Адна, нават грунтоўная, як гэтая, кніга ці ёсць падмурак “нацыянальнай школы рэдагавання”? А калі і так, то, фігуральна кажучы, хіба П. Жаўняровіч не зрабіў годнага ўнёску ў яе будоўлю і абсталяванне?

Прафесар падкрэслівае, што ў “Даведніку” адчуваюцца “класічныя падыходы да літаратурнай праўкі, вызначаныя яшчэ ў працах аўтарытэтнага заканадаўцы нормы Дзітмара Разенталя”, “асаблівы погляд Жаўняровіча-вучонага, знігаваны з уласных метадалагічных знаходак і працяглага вопыту рэдагавання твораў Уладзіміра Караткевіча, перакладаў некаторых з іх на рускую мову”.

Спашлюся на свой досвед. Як аўтар і рэдактар я часцей звяртаўся да навуковых прац і літаратурных тэкстаў радзімых (айчынных) мовазнаўцаў Ф. Янкоўскага, Л. Шакуна, Б. Лапава, М. Булахава, М. Цікоцкага, пісьменнікаў У. Дубоўкі, Я. Скрыгана, М. Лужаніна, Я. Брыля ды іншых майстроў і знаўцаў беларускага слова (некаторыя з іх згадваюцца на старонках “Даведніка”).

Напомненае вымушае ўдакладніць, “звучіць” (у думках) назву ўступнага слова, хоць бы да такой: “У падмурак нацыянальнай школы рэдагавання”.

Зрэшты, сам аўтар уступнага слова напрыканцы папраўляе сябе: “Даведнік набывае асаб-

лівае гучанне, бо трывала ўмацоўвае **нацыянальны падмурак айчыннай школы** рэдагавання” (вылучана мною. – А. К.).

Для мяне, паўтаруся, колішняга рэдактара, “асаблівае гучанне” набыў сказ: “Рукапіс толькі тады набудзе моц друкаванага слова, калі ўдасканаліцца, пройдзе шлях набыцця бездакорнай літаратурнай формы”.

Падумалася: “А ці дасягальны ўвогуле такі высокі ўзровень апрацоўкі тэксту?” На гэтае нібыпытанне выдавецкая практыка дае адназначны, адмоўны адказ.

Рукапісы праходзяць “шлях набыцця... формы”, а моўныя хібы, розныя недагляды, недапрацоўкі застаюцца (шмат іх паказана і прааналізавана ў “Даведніку” П. Жаўняровіча).

Выказваюць заклапочанасць неналежнай якасцю “друкаванай прадукцыі” і кваліфікаваныя працаўнікі СМІ. Журналістка Ж. Капуста, разглядаючы новую кнігу пісьменніцы, прыводзіць прыклады-ілюстрацыі моўных парушэнняў: «прабачыла / даравала яго, а не яму, здзек над, а не здзек з, думала, чытала пра сябе, а не сама сабе, субяседнік замест суразмоўца, накірунак замест кірунак (па-беларуску трэба альбо напрамак, альбо кірунак), заўсёднае меліся / меўся / мелася ў значэнні “былі”, што па-беларуску няправільна, дзеепрыслоўныя (дзеепрыметнікавыя. – А. К.) формы кшталту “ўрадзіўшаяся”... Пра гэта вельмі падрабязна – у кнізе Юрася Бушлякова “Жывая мова”» (ЛіМ. 24.02.17). (Некаторыя з пададзеных прыкладаў маюць патрэбу ў дадатковым каментары.)

Спасылка на названы даведнік сведчыць пра яго запатрабаванасць у асяроддзі творчай інтэлігенцыі (пра гэтую кнігу будзе далей).

Перавядзем увагу на “Даведнік па літаратурнай праўцы” П. Жаўняровіча. Дзеля выпрацоўкі навыкаў праўкі ў даведніку асвятляюцца (у тэарэтычным і практычным планах) пытанні арфаграфіі, пунктуацыі, лексікі, марфалогіі, сінтаксісу і тэхнікі набору. Адпаведна вылучана шэсць частак.

Часткі (I, II і IV) складаюцца з **раздзелаў**. Кожная частка даведніка структуравана па параграфам са скразной нумарацыяй (іх 109).

На будову кнігі звяртаем увагу і таму, што аўтар пазбегнуў ужывання слова *глава*, тым самым паказваючы, што без яго можна абысціся. Гэты стараславянiзм сустракаецца ў працах некаторых лінгвістаў.

Гадоў чатыры-пяць таму даследчык аказіянальнай лексікі 20 – 30-х гг. XX ст., паэт, выдаў кнігу, прысвечаную гэтай тэме. Матэрыял у ёй размеркаваў па **главах**.

Якім дысанансам прагучала гэтае слова да зместу кнігі! Праз індывідуальныя неалагізмы

выяўляецца і дэманструецца нацыянальная самабытнасць беларускай мовы. Слова ж *глава* на пачатку раздзелаў яе нібы прыхоўвае...

Аж не верыцца, што яго мог ужыць сам аўтар. Можа, рэдактар прапанаваў?

Як чытач “Даведніка” і тым самым адгукант на яго апынаюся ў няпростым становішчы. На працягу свайго навукоўства мне даводзілася выступаць у друку (з 1963 года) з меркаваннямі наконт розных пытанняў беларускай мовы, часам выказваючы адрозны ад прынятага погляд.

Прайшоў немалы час, вялікі крок наперад ступіла мова, далей сягнула нацыянальная лінгвістычная навука. Гэта навяло на думку, выказаную ўголас (Роднае слова. 2017. № 2), зрабіць карэктывы да ранейшых сваіх публікацый.

Патрэба ўдакладнення навуковай пазіцыі адчулася востра цяпер, калі стаў знаёміцца з “Даведнікам”, які грунтуецца на правілах арфаграфіі і пунктуацыі, зацверджаных Законам Рэспублікі Беларусь, на сістэме лексічных, марфалагічных, сінтаксічных нормаў, кадыфікаваных навуковымі граматыкамі і слоўнікамі.

Правіламі беларускай арфаграфіі і пунктуацыі павінен кіравацца, вядома ж, і я, грамадзянін Рэспублікі Беларусь. Гэта падкрэсліваю, бо ў мінулыя гады, калі абмяркоўваліся праблемы беларускага правапісу, а потым праект новай рэдакцыі “Правілаў...”, свой голас на падтрымку пазначэння асіміляцыйнай мяккасці зычных падаваў і я (“Рагунак – мяккі знак” // ЛіМ. 19.03.1993; “Сумнае падсумаванне” // Настаўніцкая газета. 3.12.1994; «Які ён, “новы правапіс”?» // ЛіМ. 19.11.1999). Час паказаў, што ігнараванне такой прапановы – страта для роднай мовы.

Вышэй гаварылася, што Пятро Жаўняровіч настаяў, каб у яго “Даведніку” назоўнікі III скланення ў родным склоне множнага ліку пісаліся з канчаткамі *-аў, -яў* (*асабліваасцяў, уласціваасцяў*).

І гэта не аўтарская сваволя, самачыннасць. У апошнія дзесяцігоддзі – калі часцей, калі радзей – такія канчаткі ўжываюцца ў беларускай літаратурнай мове, у тым ліку ў часопісе “Роднае слова”.

А нашмат раней, у канцы 60-х, падчас працы ў Інстытуце мовазнаўства АН БССР я напісаў невялікі артыкул “Граняў ці граней?” (Полымя. 1969. № 2), у якім зрабіў вывад: “Улічваючы пашырэнне канчатка *-яў* у пісьмовай і вуснай мове, правамернасць яго функцыянавання, неабходна ўнесці ўдакладненне ў правапіс назоўнікаў жаночага роду трэцяга скланення: паслядоўна ўжываць словы тыпу *арцель, ступень* з канчаткам *-яў* у родным склоне множнага ліку, калі націск у пачатковай форме на апошнім складзе – *арцеляў, ступеняў, граняў*”. (Перапрашаю чытачоў за некарэктнае ўжыванне тэрміна “правапіс”).

Напэўна, пад уплывам гэтай публікацыі аўтары тагачаснай школьнай граматыкі сфармулявалі адпаведнае правіла.

“Граматычны слоўнік назоўніка” кадыфікуе два варыянты для некаторых назоўнікаў: з канчаткамі *-ей* і *-яў*.

У “Даведніку” П. Жаўняровіча чытаем: “Назоўнікі III скланення маюць канчатак *-ей* пад націскам і *-яў* не пад націскам: *абласцей, гусей, часцей, бандэролей – бандэроляў, мадэлей – мадэляў, ведамасцей – ведамасцяў* (параўн. таксама: *рэчаў, даляў, начэй, мышэй*). Назіраецца пашырэнне формаў з ненаціскным канчаткам *-яў* у парах сувязей – сувязяў, якасцей – якасцяў і пад.”

Цяпер я пішу без вялікай ахвоты (бо слова доўгае) *уласцівасцяў*, а калі рэдактар ці карэктар паправіць на *уласцівасцей*, то не прашу, каб аднавілі першаўжыты варыянт.

Дыскусію з нагоды выхаду “Даведніка”, магчымасць якой дапускае П. Жаўняровіч, прыспешваць не варта. А “грунтоўная размова пра функцыянаванне роднага слова ў тэксце” якраз і вядзецца ў гэтай працы.

Кожны рэдактар можа далучыцца да яе, “размовы”, – і не на словах, а справай: працуючы з рукапісам, выяўляючы сваю дасведчанасць і ўменне, карыстацца парадзі і ўзорамі правак, прапанаваных П. Жаўняровічам. І, вядома ж, пакідаючы за сабой права выбару.

З “Даведнікам” знаёмлюся не дзеля таго, каб яго публічна, у друку, ацэньваць. Гэта ўжо зроблена спецыялістамі, якія далі зялёную вуліцу актуальнаму выданню.

У мяне, можна сказаць, асабіста-прафесійная цікавасць да чытанай кнігі. У ёй асвятляюцца некаторыя пытанні, да якіх звяртаўся я за час свайго навучання.

Гартаючы “Даведнік”, не раз падыходзіў да паліцы і браў іншыя кнігі, што да яго тэматыкі. Трапіла на вочы маленькая кніжачка “Культура слова” (1983). Перачытаў анатацыю: “Раскрываюцца асноўныя якасці літаратурнай мовы: правільнасць, дакладнасць, выразнасць і інш. Тэарэтычныя звесткі ілюструюцца яркімі, арыгінальнымі прыкладамі з твораў беларускіх пісьменнікаў” (цяпер дадам: і з перыядычнага друку).

Не саромлюся прызнацца. Мне прыемна, што многія думкі, меркаванні, выказаныя ў гэтай і развітыя ў наступных кнігах і артыкулах, адносна выбару слова, граматычнай формы, сінтаксічнай канструкцыі, сутучных сцверджанням аўтара “Даведніка па літаратурнай праўцы”.

Далучаюся да пазіцыі таленавітага філолага, вядомага рэдактара ў праблемных, прынцыповых пытаннях культуры беларускай мовы, прымаю методыку і практычныя падыходы да рэдагавання тэкстаў (сказаў).

Зразумела, моўныя правілы, сфармуляваныя і кадыфікаваныя, мусім выконваць. “Даведнік” павінен дапамагчы дастасаваць іх да канкрэтных патрэб стварэння і дасканалення тэксту, правільна і дарэчы ўжываць слова, словаформы, сінтаксічныя канструкцыі.

Пятро Жаўняровіч не раз падкрэслівае адказнасць рэдактара перад аўтарам і чытачом, у прыватнасці зазначае: “Праўка мае быць толькі тады, калі яе неабходнасць тэарэтычна абгрунтаваная, калі аўтару прапанаваны, па магчымасці, некалькі варыянтаў праўкі”.

Вядома, было б ідэальна, каб рэдактар спалучаў у сабе здатнасці добрага выпраўляльніка тэксту і філолага-навукоўца. (У кнізе прыводзяцца прыклады словаўжыванняў, якія сапраўды патрабуюць “паглыбленага аналізу”, каб вызначыць іх абгрунтаванасць.)

Але ж насамрэч рэдактары (прынамсі, многія) – звычайныя адукаваныя людзі, у рознай ступені прафесійна падрыхтаваныя, з гадамі губляюць, забываюцца той неабходны філалагічны мінімум, што набываўся ў БДУ ці іншай вышэйшай навучальнай установе. Гэта кажу на падставе свайго сямігадовага досведу працы рэдактарам у выдавецтве “Народная асвета” (1974 – 1981).

Значэнне “Даведніка” для мяне бяспрэчнае. Асобныя моманты ў розных раздзелах кнігі проста паўтарыў, пазнаў глыбей або ўпершыню (пераважна ў частцы новага ў маўленчай практыцы і яго асэнсавання лінгвістамі, журналістамі, настаўнікамі).

Нядаўна прачытаў у часопісе.

50 гадоў з дня нараджэння Алены Маслы, пісьменніцы-казачніцы.

90 гадоў з дня нараджэння Таісіі Агафоненкі, майстры дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва.

Такія формы назоўнікаў роднага склону адзіночнага ліку ўспрыняліся як новыя. Можа, змянілася правіла? Я ж болей за 10 гадоў не працую з навучэнцамі.

Дапамог “Даведнік”. У гэтых выпадках назоўнікі ўжываюцца ў формах: *Алены Масла* (але *Кацярыны Булкі*), *Таісіі Агафоненкі, майстра* (як *інжынера Таісіі Агафоненкі*).

“Даведнік” вучыць – на тэарэтычным і практычным матэрыяле – дасягаць належнага літаратурна-мастацкага ўзроўню тэксту. Гэтай мэце служыць і выклад, мова кнігі.

Заклікаючы нас да супрацы, аўтар актуалізуе спецыфічныя беларускія формы загаднага ладу з канчаткамі *-ем, -эм, -ма*.

Прывядзем прыклад чатырохрадроўя; У якасці прыкладу прывядзем сказ. Але: спаилёмся на падлікі. Трэба і гэтак слова ўжываць у форме спаилемся.

Вартыя падтрыманьня формы на *-ма*: **Параўнайма** радкі Рыгора Барадуліна; **Прачытайма**, *якія па-сапраўднаму яскравыя радкі*.

На формы загаднага ладу 1-й асобы множнага ліку звернута ўвага ў тэарэтычнай частцы “Даведніка” (§ 81). Сярод прыкладаў даецца: *Ідзем (Хадзем) за мной!*

Ці можна так загадаць (прапанаваць)? Падумайма. Дзеяслоў пабуджае да супольнага дзеяння. А як жа можа пайсці моўца **за** самім сабой? Відаць, тут трэба іншы прыназоўнік: *Ідзем (Хадзем) са мной!*

Вядучая выхаваўчага мерапрыемства прапанавала ўмовы конкурсу: “За кожнае правільна выкладзенае слова налічваецца I бал. Каманда, якая набрала менш балаў у мінулым конкурсе, выступае першая. **Пачнём!**”

Тут, у форме загаднага ладу, нарматыўны канчатак *-ем*. А вось у іншым сцэнарыі гэты дзеяслоў ужыты ў форме абвеснага ладу будучага часу: “Настаўнік. **Пачнём** мы працу з верша, які падрыхтавала для нас група I”.

Для тых, каго цікавіць, каму дарагая спецыфіка формаў дзеяслова, хто імкнецца яе замацоўваць пры карыстанні беларускай мовай, называю і свой артыкул на гэтую тэму: «“Ну, будзем ехаць?” – “Едзьма, браце!”: Выражэнне загаду» // Роднае слова. 2009. № 12; “Да свайго слова: Пытанні культуры мовы” (2001, с. 95 – 101).

Працуючы над рукапісам, рэдактару нярэдка даводзіцца мець справу з упершыню сустрэтым словам (якога няма ў слоўніках). Як да яго ставіцца? Такую сітуацыю прадугледжвае “Даведнік”: “Наяўнасць у тэксце некадыфікаваных лексем не павінна разглядацца рэдактарам як нейкае парушэнне лексічнай нормы. У кожнага аўтара – сваё светабачанне, уласная думка на конт дарэчнасці ўжывання таго ці іншага слова, нарэшце, свой лексікон, які падкрэслівае такія кірунак думкі”.

У “Даведніку” для мяне новае слова *наяўнічаць*. Тут [у чатырохградкоўі] *наяўнічаюць*, *па-першае, генетыўная метафара... па-другое, няўдала абранае значэнне...; У сказе наяўнічае складаны для вызначэння каардынацыі дзейніка і выказніка выпадак...*

Ці не калька гэта з рускага дзеяслова *наличествовать*?

Значэннем наватвор калі не тоесны, дык вельмі блізкі да *прысутнічаць*: *У некаторых выпадках у структуры сказа перад аб'ектам ужо прысутнічае прыназоўнік (“за”, “на” і інш.)*.

У сказах-ілюстрацыях вылучаныя словы абазначаюць ‘ёсць’.

Адразу слова *наяўнічаць* не надта спадабалася. Ды што маё ўспрыманне, першая ацэнка?

Згадваецца. У сярэдзіне 50-х мовазнаўца М. Васілеўскі, пішучы пра дзеяслоў *прысутні-*

чаць, даводзіў, што ўжываць яго неправамерна, калі маецца на ўвазе наяўнасць рэчаў, прадметаў.

Яшчэ гадоў 20 таму і я трымаўся такой думкі. У артыкуле адзначаў пашырэнне гэтага слова, у прыватнасці, напісаў: “Так, не лёгкія і не простыя шляхі слова. Калі гэтак будзе ісці далей, то гадоў праз дваццаць-трыццаць будуць успрымацца як нармальныя фразы: *Уваход адсутнічае* (цяпер: *уваходу няма*). *У класе прысутнічаюць адзін стол і два крэслы*. *У палене прысутнічае сук*. *У дошцы прысутнічае цвік*.”

Прагноз, хоць і выказаны ў крыху жартоўнай форме, невясёлы” (Настаўніцкая газета. 20.03.01).

А што чуем сёння? *Ніякая інфармацыя не прысутнічае* [у музычным альбоме] (канал “Сталіца”. 28.03.17). *Параўн.: Жанчына заўважыла, што ў яе расшпіленай сумцы адсутнічае кашалёк* (I канал. 5.04.17).

Ужыванне дзеясловаў на *-ніча-* пашыраецца. *Пачаў фарбаваць агароджу* [магілаў]. *Клопатная праца ідзе марудна*. *Сваім молішся – абьякнічаць не будзеи; ...жыве не ў сваёй сям’і ў Дудзеве... а тут, у хаце бацькі, зрэдзь механізатарнічае* (В. Санько. Наша слова. 6.07.16).

Здаецца, аўтару часам лягчэй прыдумаць слова, чым ужыць (не толькі ў гэтым тэксце) добра вядомае.

Пад уплывам разгляданых слоў і ў мяне прагаварыліся падобныя (яшчэ ў думках): *суразмоўнічаць*, *сумоўнічаць*. Так разумею кантактаванні з “Даведнікам”, яго аўтарам. (Калі артыкул рыхтаваўся да друку, рэдактар Л. Сагановіч паведаміла, што словы *суразмоўнічаць*, *сумоўнічаць* засведчаны літаратурнымі тэкстамі.)

Несумненна, аўтар-мовазнаўца ўзважыў вартасці слова *наяўнічаць*, перш чым вынесці яго на старонкі кнігі для рэдактараў. Гэта і пры выбары варыянтаў слоў.

У прыватнасці, ён пакарыстаўся словам для бібліяграфічнага апісання кнігі: **4. Шматтмавае выданне...**

Аналагічна, з націскам на першым складзе другой часткі ўжывае прыметнік *пяцітомавы* П. Сцяцко, знаны даследчык беларускага словаўтварэння. А я ў сваіх тэкстах ужо даўно пішу *пяцітомавы*. Такая форма здаецца словаўтваральна больш заканамернай. А *шматтмавы*, апрача таго, лягчэйшая на вымаўленне за *шматтмавы* (і *шматтомны*). Гэтыя тры варыянты змешчаны ў “Вялікім слоўніку беларускай мовы” Ф. Піскунова. Калі ў якім-небудзь тэксце ўжыты адзін з варыянтаў, рэдактар не павінен замяняць яго на іншы без згоды аўтара.

Працяг будзе.

ТАРФЯНЫЯ ПАЖАРЫ

Тарфяны, або глебавы, пажар – від ляснога пажару, падчас якога гарыць тарфяны пласт балотнай або забалочанай глебы. Найбольш небяспечная ў гэтым плане тэрыторыя нашай краіны – Палеская нізіна, асабліва яе цэнтральная частка – Прыпяцкае Палессе.

Тарфяныя пажары ўяўляюць сабой узгаранне асушаных ці натуральных тарфяных балот (тарфянікаў). Асаблівую небяспеку ствараюць такія пажары на асушаных балотах. Адрозніваюць *аднаачаговыя* і *шматачаговыя* тарфяныя пажары. Узгаранне надглебавага покрыва можа прывесці да пранікнення агню ў арганічны пласт глебы адразу ў некалькіх месцах – гэта шматачаговы тарфяны пажар. Аднаачаговы пажар узнікае ў пэўным месцы, напрыклад, пасля распальвання вогнішча.

Найчасцей тарфяныя пажары ўзнікаюць у забалочаным лесе ці на забалочанай глебе (у балоце), дзе ўвесь час адбываюцца працэсы торфаўтварэння. Торф як гаручы карысны выкапень мае схільнасць да самаўзгарання, якое можа адбывацца пры тэмпературы паверхні глебы вышэй за 50°C. Лічыцца, што *самаўзгаранне торфу* магчымае, калі яго вільготнасць меншая за 40%, аднак па статыстыцы толькі 10% тарфяных пажараў узнікаюць у выніку самаўзгарання торфу. Узгаранне тарфяной глебы назіраецца і ў выніку навальнічнай актыўнасці: падчас так званай *сухой навальніцы*, калі разрады маланкі ўзнікаюць без заліўнога дажджу.

Усё ж такі ў пераважнай большасці выпадкаў непасрэдная крыніца тарфяных пажараў – *чалавечы фактар*, г. зн. няправільнае абыходжанне людзей з агнём: кінутыя недакуркі і запалкі, распаленыя і пакінутыя без нагляду вогнішчы, іскры ад няспраўных глушыльнікаў матацыклаў і аўтамабіляў і інш.

Гарэнне торфу адбываецца ў рэжыме *тлення*. Вядома, што спачатку торф тлее вельмі марудна. Аднак асаблівасць гарэння тарфяных залежаў у тым, што выгаранне адбываецца ўстойліва на глыбіні залягання торфу да 6 – 8 і больш метраў да поўнага выгарання. Зімой тарфянікі могуць гарэць і пад снегам да надыходу вясновага разводдзя. Хуткасць пашырэння тарфянога пажару дасягае некалькіх метраў за суткі. Аднак высокатэмпературныя ўмовы надвор'я і павелічэнне хуткасці ветру ўплываюць на пераход тарфянога пажару ў іншы від – *нізавы пажар*, які распаўсюджваецца па ніжніх ярусах лясной расліннасці, подцілцы або ападзе і можа суправаджацца палымным гарэннем.

Значная небяспека развіцця тарфяных пажараў на лясной забалочанай глебе і ў тым, што адбыва-

ецца нечаканае хаатычнае *падзенне дрэў* у выніку выгарання іх каранёвых сістэм. Пры тарфяных пажарах людзі і тэхніка могуць праваліцца ў выгаралы грунт, дзе доўга захоўваецца высокая тэмпература забалочанага пласту тарфяной глебы.

Крытычна небяспечная асаблівасць тарфяных пажараў – наяўнасць вялікай *канцэнтрацыі дыму* параўнальна з іншымі відамі пажараў. Вялікая колькасць дыму ў паветры ўскладняе вызначэнне межаў гарэння і ўскладняе працэс ліквідацыі такога віду пажараў.

Нягледзячы на адсутнасць палымнага гарэння, тарфяныя пажары вельмі небяспечныя як для навакольнага асяроддзя, так і для чалавека, бо ў выніку гарэння торфу ўтвараецца атрутны газ – метан. Наступствы тарфяных пажараў прыводзяць да пагаршэння экалагічнага становішча ў населеных пунктах, да дыхальных, сардэчна-судзістых і іншых захворванняў людзей.

Пераважная большасць тарфяных пажараў узнікае ў выніку неасцярожнага, а часта і наўмысна-неахайнага абыходжання з агнём, таму наведвальнікам лясоў трэба думаць пра захаванне бяспекі навакольнага асяроддзя, падчас забароны не хадзіць у лес і не карыстацца агнём. Неабходна памятаць, што ліквідацыя тарфяных пажараў вельмі складаная: патрабуе спецыяльнай падрыхтоўкі пажарных-выратавальнікаў і выкарыстання спецыялізаванай аварыйна-выратавальнай тэхнікі, вельмі часта прымяняюцца пажарныя самалёты і верталёты, а час знішчэння тарфянога пажару нярэдка даходзіць да некалькіх дзён. Мінімізаваць колькасць тарфяных узгаранняў можа кожны чалавек, калі будзе прытрымлівацца правілаў бяспекі знаходжання ў лясных масівах з забалочанай глебай.

Спіс літаратуры

1. **Охрана природы.** Охрана и защита лесов. Термины и определения : ГОСТ 17.6.1.01-83. – Минск : Госстандарт : БелГИСС, 2011.
2. **Природа Беларуси** : энцикл. : в 3 т. – Минск : БелЭн, 2009. – Т. 1 : Земля и недра. – 464 с.: ил.
3. **Орловский, С. Н.** Лесные и торфяные пожары [Электронное учебное пособие] // С. Н. Орловский. – Красноярск, 2003. – Режим доступа : <http://www.kgau.ru>. – Дата доступа : 20.08.2016.
4. **Торфяные пожары:** виды, причины, способы тушения [Электронный ресурс] // Министерство по чрезвычайным ситуациям Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://rosnspas.by>. – Дата доступа : 20.08.2016.

Наталля БАНДАЛЕТАВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Актуальная тэма

ФАРМИРАВАННЕ ЧЫТАЦКАЙ ПІСЬМЕННАСЦІ Ў ПРАЦЭСЕ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Апошнім часам змяняецца погляд на тое, якой павінна быць падрыхтоўка выпускніка сучаснай установы агульнай сярэдняй адукацыі. У адпаведнасці з патрабаваннямі і запытамі грамадства змяняюцца мэты адукацыі: ад засваення сістэмы ведаў да фарміравання здольнасці выкарыстоўваць іх для вырашэння розных задач, знаходзіць патрэбную інфармацыю, пераўтвараць яе для асваення новых ведаў і тэхналогій.

Сучасная адукацыя, як адзначаецца ў праекце канцэпцыі вучэбнага прадмета “Беларуская мова”, скіравана на фарміраванне *функцыянальнай пісьменнасці*, пад якой разумеецца здольнасць выкарыстоўваць набытыя веды, уменні і навыкі для рашэння максімальна шырокага дыяпазону жыццёвых задач у розных сферах дзейнасці і сацыяльных узаемаадносін. Вынік развіцця функцыянальнай пісьменнасці – авалоданне вучнямі сістэмай ключавых кампетэнцый, якія дазваляць эфектыўна прымяняць веды, уменні і навыкі ў практычнай дзейнасці, паспяхова выкарыстоўваць іх у працэсе сацыяльнай адаптацыі [1, с. 56].

Для вучэбных прадметаў гуманітарнай адукацыі асаблівае значэнне мае *чытацкая пісьменнасць*, якая акрэсліваецца як здольнасць чалавека разумець і выкарыстоўваць пісьмовыя тэксты, разважаць пра іх і займацца чытаннем для рэалізацыі сваіх мэт, пашыраць свае веды і магчымасці, удзельнічаць у сацыяльным жыцці [2].

Разам з тым чытацкая пісьменнасць з’яўляецца метапрадметным уменнем, бо здольнасць да чытання і разумення вучэбных тэкстаў, уменне здабываць інфармацыю з тэксту, пераасэнсоўваць яе і выкарыстоўваць для вырашэння разнастайных вучэбных і практычных задач патрэбна ў працэсе навучання ўсім без выключэння вучэбным прадметам, а таксама ў самастойным жыцці. Таму на працэс фарміравання чытацкай пісьменнасці павінны быць скіраваны намаганні ўсіх настаўнікаў-прадметнікаў, але ў першую чаргу гэта клопат настаўнікаў-філолагаў.

Пры арганізацыі працы па фарміраванні чытацкай пісьменнасці нельга абысці ўвагаю той факт, што новыя тэхналогіі змянілі характар чы-

тання і перадачы інфармацыі. Грамадству патрэбны спецыялісты, якія могуць вучыцца і працаваць, выкарыстоўваючы розныя крыніцы інфармацыі (у тым ліку інтэрнэт). З улікам інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій *чытанне сёння* – гэта знаходжанне інфармацыі з розных крыніц, яе атрыманне, успрыманне, асэнсаванне, разуменне, аналіз і адбор, а *тэкст сёння* разумеецца ў шырокім сэнсе – не толькі як пісьмовы прадукт (друкаваны, рукапісны, электронны, уключаючы табліцы, графікі, дыяграмы, карты і г. д.), але і прадукт, створаны з дапамогай розных аўдыя-, відэасродкаў (аўдыязапісы, фільмы і мультфільмы, радыё, малюнкi без слоў і г. д.) [2, с. 16 – 17].

Значэнне чытання ўзрастае і ў сувязі з тым, што пасля пераходу з пачатковай школы, для якой асноўным з’яўляецца *навучанне чытання*, пачынаецца новы этап у чытанні: яно становіцца *чытаннем для навучання*, г. зн. выкарыстаннем пісьмовых тэкстаў як асноўнага рэсурсу самаадукацыі, атрыманнем новых ведаў і новых ідэй з дапамогай інфармацыйных тэкстаў [3].

Нагадаем, што чытацкая пісьменнасць патрабуе сфарміраванасці ўменняў:

- 1) знайсці і выбраць (інфармацыю);
- 2) інтэграваць і інтэрпрэтаваць (паведамленне тэксту);
- 3) асэнсаваць і ацаніць (змест тэксту і форму тэксту).

Першыя два ўменні маюць на ўвазе апору на тэкст, трэцяе патрабуе апоры на пазатэкставыя веды.

Першая група ўменняў уключае працу з тэкстам і звязана з агульным разуменнем тэксту, арыентацыяй у ім. Асноўныя ўменні, якія неабходны пры выкананні заданняў гэтага тыпу: *вызначэнне тэмы і асноўнай думкі тэксту, вызначэнне яго адрасата і накіраванасці; пошук і выяўленне інфармацыі, якая пададзена ў тэксце ў яўнай форме; фармуляванне простых вывадаў на аснове фактаў, якія прыводзяцца ў тэксце*.

Другая група ўменняў таксама заснавана на працы з тэкстам, але прадугледжвае больш глыбокае разуменне зместу, выяўленне ў ім дэталёвай

інфармацыі. Асноўнымі ўменнямі, запатрабаванымі пры выкананні такіх заданняў, з'яўляюцца *аналіз, інтэрпрэтацыя і абагульненне інфармацыі, пададзенай у тэксце; фармуляванне на аснове тэксту вывадаў і ацэнных меркаванняў, якія патрабуюць глыбокага пранікнення ў сэнс тэксту.*

Трэцяя група ўменняў – выхад за рамкі тэксту і яго *выкарыстанне для вырашэння рознастайных задач без прыцягнення або з прыцягненнем дадатковай інфармацыі.*

З мэтай фарміравання ў працэсе навучання беларускай мове чытацкіх уменняў мэтазгодна выкарыстоўваць пэўныя віды вучэбнай дзейнасці, звязаныя з працай з тэкстам і накіраваныя на выпрацоўку навыкаў работы з інфармацыяй.

Прапануем прыклад працы з тэкстам, заданні да якога накіраваны на фарміраванне чытацкай пісьменнасці.

Заданне. Прачытайце тэкст. Сфармулюйце яго тэму і асноўную думку.

Сяброўства без крыўды

Крыўды ўзнікаюць спантанна. Часам мы не заўважаем, як ужо пакрыўдзіліся. Крыўды разбіваюць сяброўства – напрамую або спадцішка. Калі мы жадаем захаваць сяброўства, павінны навучыцца спраўляцца з уласнымі крыўдамі. Якім чынам? Кожны раз трэба вызваляць сваё сэрца ад крыўды пры дапамозе практыкавання, якое называецца “Тры крэслы”.

Спатрэбяцца тры вольныя крэслы. Кожнае з іх трэба назваць або абазначыць лістом паперы з надпісам: “Я”, “Мой сябра” (“Мая сяброўка”), “Назіральнік”. Трэба хоць бы ў думках пабыць на кожным з гэтых месцаў.

Займі месца свайго “Я”, затым зірні на месца сябра – уяві, што ён сядзіць насупраць. Што ты сказаў бы сябру? Выкажыся! Не стрымлівай свае пачуцці і эмоцыі. Гэта важна зрабіць, бо крыўда – рэч злосная, яна складаецца з непрыемных перажыванняў. Хутчэй ад яе пазбаўляйся! Уяві сябра, які сядзіць перад табою ў крэсле, і раскажы яму ўсё, што ты пра яго думаеш!

Пасля таго як “выпусціш пару”, можна смела перасаджвацца на месца “Мой сябар”. Паглядзі вачыма сябра на тое, што паміж вамі адбылося. Як бы ты паводзіў сябе на яго месцы ў гэтай сітуацыі? Можа быць, рабіў бы тое самае? А ці мог ён паступіць іначэй? Можа, ён добра не падумаў і пакрыўдзіў не са злосці, ненаўмысна? Калі ваша дружба табе дарагая – ты знойдзеш правільныя тлумачэнні і апраўданні свайму сябру.

Час перасесці на трэцяе месца – “Назіральнік”. Назіральнік – гэта чалавек, які не мае дачынення да сітуацыі, а глядзіць на яе збоку. У яго няма пачуццяў і эмоцый, якія ўзнікаюць у цябе і твайго таварыша. У яго ёсць толькі логіка, якая дапамагае яму рабіць высновы.

Погляд з боку назіральніка – гэта погляд адначасова на сябе, сябра і тое, што паміж вамі адбылося. Без прыхарошвання, жалю да сябе і асабістых сімпацый. Прааналізуй сітуацыю: хто мае рацыю і хто вінаваты? Можа, і той, хто сядзеў на месцы “Я”, паводзіў сябе нетактоўна, эмацыянальна? Можа, трэба было махнуць рукою на знявагу або прапусціць міма вушэй як недарэчны жарт?

Паглядзі з пазіцыі назіральніка на сябра. Можа, яму зараз дрэнна? Ён даўно шкадуе пра зробленае, але не ведае, як вярнуць сяброўства. А можа, ён не здагадваецца, што на яго злуюць ці крыўдуюць?

Калі раптам крыўда засядзе ў тваім сэрцы – тэрмінова пазбаўляйся ад яе (*паводле С. Сітнік*).

Заданні да тэксту.

1. Які спосаб прапаноўваецца ў тэксце для таго, каб навучыцца спраўляцца з уласнымі крыўдамі?

2. Што рэкамендуецца рабіць з крыўдай? Выберы правільны адказ.

А. Трэба махнуць на знявагу рукою або прапусціць яе міма вушэй.

Б. Трэба прааналізаваць сітуацыю.

В. Трэба тэрмінова пазбавіцца ад яе.

3. Чаму патрэбна пабываць на кожным з трох месцаў: “Я”, “Мой сябра” (“Мая сяброўка”), “Назіральнік”?

4. Прыведзіце ўласныя аргументы, якія пацвердзілі б думку: “Крыўды разбіваюць сяброўства – напрамую або спадцішка”.

Заданне 1 звязана з **пошукам і выяўленнем інфармацыі** з тэксту і патрабуе знайсці ў тэксце звесткі, прыведзеныя ў першым абзацы (практыкаванне “Тры крэслы”).

Заданне 2 дапамагае высветліць **разуменне** вучнямі **інфармацыі**. Правільны адказ В (*Трэба тэрмінова пазбавіцца ад яе*) знаходзіцца ў двух месцах тэксту: у трэцім абзацы (*Хутчэй ад яе пазбаўляйся!*) і ў апошнім (*Калі раптам крыўда засядзе ў тваім сэрцы – тэрмінова пазбаўляйся ад яе*). Цяжкасць заключаецца ў тым, што прыведзеныя варыянты адказаў А і Б таксама знаходзяцца ў тэксце (шосты абзац): *Можа, трэба было махнуць рукою на знявагу або прапусціць міма вушэй як недарэчны жарт і Прааналізуй сітуацыю: хто мае рацыю і хто вінаваты?* Каб правільна адказаць на пастаўленае пытанне, неабходна зразумець змест тэксту і выбраць з прапанаваных правільны варыянт адказу.

Заданне 3 прадугледжвае ўменне **абагульніць інфармацыю і зрабіць просты вывад**. Для адказу на пастаўленае пытанне неабходна прааналізаваць інфармацыю з тэксту і зрабіць вывад: *Пабываць на кожным з трох месцаў трэба, каб уявіць і прааналізаваць сітуацыю з розных бакоў, а не толькі з уласнага.*

Заданне 4 звязана з **ацэнкай і рэфлексіяй** (на змест тэксту) і патрабуе выказаць сваё мерка-

ванне (прывесці аргументы) наконт таго, што крыўды разбіваюць сяброўства.

Зразумела, што выпрацоўку навыкаў чытання і наогул агульных навыкаў працы з інфармацыяй мэтазгодна арганізоўваць у працэсе *комплекснай працы з тэкстам*, якая ўключае (разам з фарміраваннем названых уменняў і навыкаў) і фарміраванне моўнай, маўленчай, камунікатыўнай, лінгвакультуралагічнай і сацыякультурнай кампетэнцый у цэлым. У прыватнасці, тэкст “Сяброўства без крыўды” можа быць рэкамендаваны пры вывучэнні тэмы “Тыпы сказаў паводле мэты выказвання і інтанацыйнага афармлення” (VIII клас).

Для комплекснай працы з тэкстам можна выкарыстоўваць у працэсе навучання беларускай мове разнастайныя віды работ. Напрыклад, у VII класе пры вывучэнні тэмы “Дзеяслоў” можна выкарыстаць наступны дыдактычны матэрыял.

Заданне. Прачытайце тэкст-інструкцыю па эксплуатацыі ПЭВМ (персанальнай электроннай вылічальнай машыны). Вызначце яго адрасата і мэтанакіраванасць.

Для размяшчэння ПЭВМ патрабуецца свабодная паверхня рабочага стала. Паверхня павінна быць роўнай, чыстай і ўстойлівай. Пры выбары месца для размяшчэння ПЭВМ неабходна ўлічыць наступныя ўмовы:

1) не размяшчайце ПЭВМ паблізу награвальных прыбораў і пад прамымі сонечнымі промяямі;

2) ПЭВМ павінна быць размешчана не бліжэй за 1 м ад крыніц моцных электрамагнітных выпраменьванняў (тэлевізары, трансфарматыры і пад.);

3) крыніцы святла павінны быць размешчаны так, каб не засвечваць экран манітора, не ствараць рэзкіх блікаў на экране і не свяціць з-за манітора ў вочы чалавека, які працуе з ПЭВМ;

4) не размяшчайце ПЭВМ там, дзе ёсць магчымасць пападання вільгаці на камп’ютар;

5) пры размяшчэнні ПЭВМ інтэрфэйсныя кабелі не павінны быць пад нагамі і перашкаджаць руху людзей;

6) ПЭВМ і манітор павінны мець не менш за 20 см свабоднай прасторы з тых бакоў, дзе знаходзяцца вентыляцыйныя шчыліны. Не кладзіце на манітор паперу, тканіну і іншае, што можа парушыць вентыляцыю прыбора.

Катэгарычна забараняецца размяшчаць ПЭВМ у невентыляваныя нішы, а таксама закрываць вентыляцыйныя адтуліны корпуса.

Заданні да тэксту.

1. Вызначце, пра што гэты тэкст:

А) пра тое, як выбраць ПЭВМ;

Б) аб правільнай эксплуатацыі ПЭВМ;

В) пра тэхнічныя характарыстыкі ПЭВМ.

2. Словы якой часціны мовы часцей за іншыя выкарыстоўваюцца ў тэкстах такога тыпу і чаму?

3. Выпішыце з тэксту дзеясловы загаднага ладу, абазначце канчаткі.

4. Прывядзіце прыклады з тэксту, у якіх выказана патрабаванне да размяшчэння ПЭВМ.

5. Раскажыце свайму сябру, які толькі набыў сабе камп’ютар, якія ўмовы трэба захаваць пры эксплуатацыі ПЭВМ.

Пры вывучэнні тэмы “Прыслоўе” (VII клас):

Заданне. Прачытайце тэкст. Дайце яму загалоўак, які перадаваў бы тэму тэксту.

У беларусаў, як і ў іншых славянскіх народаў, адным з увасабленняў мадэлі свету з’яўляецца сімвал вечнага жыцця – дуб. Дастаткова нагадаць, што даволі часта асноўнае сюжэтнае дзеянне ў замовах і казках разгортваецца там, дзе расце гэты волат: “*На моры-акіяне, на востраве Буяне стаяў дуб Якуб на дванаццаць парасткаў. На тым дубе залатое гняздо, у тым гняздзе ляжаў вуж*”. Лічылі, што чалавек, які атрымае на Узвіжанне вужовую карону, пачне разумець мову прыроды і зможа прадказваць лёс суродзічаў.

Дубровы або месцы, на якіх раслі паасобныя вячыстыя дрэвы, лічыліся свяшчэннымі. Нашы продкі адзначалі каля іх найбольш важныя гадавыя святы, пры гэтым абавязкова прыносілі ахвяраванні. Пад шатром агромістых галін нязгасна гарэў агонь – сімвал бесперапыннасці людскога радаводу.

Сярэдняя частка магутнага дрэва сімвалізавала прастору жыцця і дзейнасці чалавека. Напрыклад, да дуба “звярталіся” па дапамогу. Калі балела спіна, раілі тройчы пацерціся аб ствол дуба пасля таго, як прагрыміць першы гром. Сучасныя спецыялісты ў галіне біяэнергетыкі звычайна даюць такую параду: калі вы адчуваеце сябе кепска, спачатку трэба пастаяць каля алешыны, якая забірае адмоўную энергію, затым на некалькі хвілін абхапіць рукамі дуб, які на доўга падсілкуе вас станоўчай энергіяй.

Ніжняя частка дрэва сусвету суадносілася ў народнай міфалогіі з месцам існавання розных пачвар. Напрыклад, у некаторых беларускіх чардзейных казках адзначалася, што пад дубам знаходзіўся ўваход у “трыдзявтае царства” – царства смерці.

Такім чынам, прыродны волат нашай зямлі ўяўляе сабой вельмі складаны і багаты па змесце сімвал (*наводле Я. Крука*).

Заданні да тэксту.

1. Калі, як лічылі нашы продкі, чалавек пачне разумець мову прыроды і зможа прадказваць лёс суродзічаў?

2. Якую параду даюць спецыялісты ў галіне біяэнергетыкі чалавеку? Як яна суадносіцца з народнай прыкметай?

3. Дакажыце, што месца, дзе раслі дубы, у нашых продкаў лічылася свяшчэнным.

4. Выпішыце з тэксту прыслоўі, укажыце іх рады паводле значэння.

5. З прыведзеных у тэксце фрагментаў фальклорных твораў выпішыце сталыя эпітэты разам з назойнікамі, да якіх яны адносяцца. Чаму ўказаныя эпітэты называюцца сталымі?

6. Растлумачце сэнс крылатых слоў Р. Барадуліна:
Чым цягнецца вышэй у неба дрэва –
Глыбей ідзе карэнне ў зямлю.

Пры арганізацыі падагульнення вывучанага за год у VII класе:

Заданне. Прачытайце тэкст. Дайце яму загаловак, які перадаваў бы асноўную думку тэксту.

Якое вынаходства стала самым значным за ўсю гісторыю чалавецтва? Вучоныя з розных краін аднадушна вырашылі, што гэта кніга. Не тэлефон, не самалёт, не атамны рэактар, не касмічны карабель, а кніга. Таму што з'яўленне самалёта і касмічнага карабля, авалоданне электрычнай і атамнай энергіяй і яшчэ многае іншае стала магчымым менавіта дзякуючы вынаходніцтву кнігі.

І сёння, нягледзячы на з'яўленне і развіццё электронных сродкаў камунікацыі, кніга не страціла свайго першаступеннага значэння. Яна паранейшаму застаецца самым надзейным і стабільным носьбітам і захавальнікам інфармацыі, якому непатрэбна ніякая знешняя энергія. А таму кніга пакуль і самы даўгавечны акумулятар ведаў. Яна, як і ў старажытныя часы, служыць галоўнаму: з пакалення ў пакаленне прасвятляе людзей, гэта значыць робіць іх святлейшымі, вядзе да добра.

Многія думаюць, што навучаць можна і вусна. Канечне, можна. Толькі вымаўляць словы, не запісваючы іх, усё роўна што пісаць віламі па вадзе. Так сказаў адзін са стваральнікаў славянскай азбукі, асветнік Кірыла. Пачутае слова, не замацаванае на паперы, вельмі хутка сціраецца, сыходзіць з памяці, выціснутае іншымі словамі і ўражаннямі. Ды і ці можна спадзявацца на яго дакладнасць? Слова ж пачутае, а потым яшчэ і прачытанае на доўга захоўваецца ў памяці чалавека.

Людзі заўсёды імкнуліся... не проста захаваць сва... назіранн... і веды але і абагульніць іх. (Не) здарма нашы продкі казалі Розум без кніг як птушка без крылаў. І азначае гэта адно: як птушка без крылаў узляцець (не) можа так і розум абмежаваны і скаваны без чытан...я кніг (*па матэрыялах энцыклапедыі*).

Заданні да тэксту.

1. Знайдзіце ў тэксце інфармацыю, якая пацвярджае, што самым значным вынаходствам за ўсю гісторыю чалавецтва з'яўляецца кніга.

2. У чым заключаецца прызначэнне кнігі ў старажытнасці і цяпер?

3. Ці згодныя вы з тым, што кніга застаецца самым надзейным і стабільным носьбітам і захавальнікам інфармацыі?

4. Запішыце, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары, апошні абзац тэксту. Растлумачце напісанне і пастаноўку знакаў прыпынку.

5. Выпішыце з тэксту сказ, у якім ужыты тры дзеепрыметнікі. Назавіце дзеесловы, ад якіх яны ўтвораны. Абзначце ў дзеепрыметніках суфіксы і канчаткі.

6. Адзначце схему, якой адпавядае сказ з прастай мовай з тэксту:

1) А: "П".	4) "П, – а, – п".
2) А: "П!"	5) А: "П?"
3) "П", – а.	

Пры вывучэнні сэнсава-стылістычных магчымасцей лексікі і фразеалогіі ў Х класе можна прапанаваць вучням заданні, якія прадугледжваюць працу з некалькімі тэкстамі (у тым ліку інфармацыяй, выкладзенай у табліцы).

Заданне. Прачытайце тэкст, дайце яму загаловак.

У гісторыі ёсць свая "мова". Гэта "мова Зямлі", або геаграфічныя назвы, тапонімы (ад грэчаскіх слоў *topos* – 'месца' і *онома / опута* – 'імя, назва'). Здараецца так, што нават за адным толькі словам – назвай адпаведнага месца – стаяць надзвычай захапляльныя гістарычныя падзеі. Яны толькі да часу схаваны ад вачэй, як быццам тыя рэшткі старажытнага жылга, знайсці якія заўсёды марыць археолаг. Менавіта тапонімы часам даносяць да нас такія звесткі, якія не заўсёды дадуць найлепшыя археалагічныя знаходкі. Справа ў тым, што геаграфічныя імёны, асабліва старажытныя, уяўляюць сабой сабраны ў адно слова, зашыфраваны ў мінуўшчыне "тэкст". У гэтым тэксце ёсць тры роды інфармацыі. Першая – *уласна лінгвістычная*, якая дазваляе зразумець моўную прыналежнасць назвы і яе будову. Другая інфармацыя – гэта інфармацыя *энцыклапедычная*, якая захоўвае падрабязнасці нараджэння слова, расказвае пра гістарычныя і геаграфічныя ўмовы яго першапачатковага існавання. Інфармацыя трэцяга роду – *сітуацыйная* – апавядае пра адносіны тых, хто даваў імя, да аб'екта, яго назвы. Яна дапамагае даследчыку ўзнавіць сітуацыю, у якой носьбіты пэўнай мовы выбіралі слова для наймення адпаведнай мясцовасці ці аб'екта на ёй.

Назвы – гэта неад'емная частка нашай спадчыны, своеасаблівы сімвал, у якім спалучаюцца гістарычныя здабыткі і светапогляд народа, гэта той таямнічы запіс, які апавядае нам пра мінулыя падзеі і здарэнні, яны такі ж помнік нашай гісторыі, як і высечаныя з граніту манументы і абеліскі. Нездарма першыя айчынныя тапанімісты яшчэ ў XIX стагоддзі называлі геаграфічныя імёны "мовай Зямлі". Гэтае метафарычнае абзначэнне ўпершыню выкарыстаў выдатны вучоны М. Надзеждзін, які ў адной са сваіх прац заўважыў: "Тапаніміка – гэта мова Зямлі, а Зямля ёсць кніга, дзе гісторыя чалавечая запісваецца ў геаграфічнай наменклатуры" (*паводле А. Рогалева*).

Заданні да тэксту.

1. Назавіце выказванні, якія адпавядаюць зместу тэксту.

А. Уласна лінгвістычная інфармацыя перадае адносіны тых, хто даваў імя, да аб'екта, яго назвы.

Б. Энциклапедычная інфармацыя захоўвае падрабязнасці нараджэння слова, расказвае пра гістарычныя і геаграфічныя ўмовы яго першапачатковага існавання.

В. Сітуацыйная інфармацыя дазваляе зразу мець моўную прыналежнасць назвы і яе будову.

2. Чаму геаграфічныя назвы – гэта неад'емная частка нашай спадчыны?

3. Выпішыце з тэксту словы іншамоўнага паходжання, растлумачце іх лексічныя значэнні. Пры неабходнасці карыстайцеся “Слоўнікам іншамоўных слоў” А. Булыкі.

4. Выкарыстоўваючы прыведзеную табліцу, назавіце прыметы, якія дапамагаюць вызначыць, што выпісаныя словы з'яўляюцца запазычанымі з іншых моў.

5. Прывядзіце прыклады беларускіх тапонімаў, якія «ўяўляюць сабой сабраны ў адно слова, зашыфраваны ў мінуўшчыне “тэкст”». Па магчымасці раскрыйце закадзіраваную ў гэтых геаграфічных назвах уласна лінгвістычную, энцыклапедычную і сітуацыйную інфармацыю. Можца выкарыстаць для ўзору прыведзены ніжэй абразок “Гарывада” Ф. Янкоўскага.

Гарывада

У адной інфармацыі паведамлялі: “Людзі стагоддзямі жылі, хадзілі і не здагадваліся, што тут у нас пад нагамі цудоўнае паліва – нафта...”

Што з нафты цудоўнае паліва – праўда; што з нафты не толькі паліва – праўда; што толькі нядаўна сталі здабываць пад Рэчыцай нафту – праўда. Але наконт “хадзілі і не здагадваліся”?.. А вёску назвалі – Гарывада! І не сёння, і не ўчора, і не летась, і не пазалетась...

Інфарматар не захацеў (не скажу: не ўмеў) пачуць назву вёскі Гары-вада.

6. Растлумачце, у чым аўтар убачыў супярэчнасць паведамлення: “Людзі стагоддзямі жылі, хадзілі і не здагадваліся, што тут у нас пад нагамі цудоўнае паліва – нафта...”

Пры фарміраванні чытацкай пісьменнасці ў працэсе навучання мове і літаратуры неабходна памятаць, што пісьменнае (у шырокім сэнсе слова) чытанне выступае асновай любой дзейнасці чалавека не толькі ў час навучання, але і ў розных сферах працы ў будучыні.

Таму для фарміравання ўменняў і навыкаў чытання (чытання для навучання), навыкаў працы з інфармацыяй неабходна на ўроках мовы і літаратуры арганізоўваць працу з тэкстамі рознага зместу, характару і фармату.

Неабходна прапаноўваць розныя формы прад'яўлення тэксту (табліцы, схемы, дыяграмы і інш.), якія не толькі выступалі б у якасці ілюст-

Табліца. Асноўныя прыметы запазычанняў з розных моў.

Крыніца запазычання	Асноўныя прыметы запазычанняў
Неславянскія мовы	<ul style="list-style-type: none"> – пачатковае спалучэнне дж: <i>джынсы, джас</i>; – частка складанага слова -мен: <i>спартсмен, бізнесмен</i>; – спалучэнні ер / ёр / эр / ар на канцы слова: <i>баксёр, дыспетчар (англ.)</i>; – спалучэнні бю, фю, пю, вю: <i>бюлетэнь, капюшон, гравюра</i>; – спалучэнні уа, уэ: <i>дуэль, мемуары, буржуа</i>; – націск на канцавых галосных: <i>пано, бюро, кашнэ (франц.)</i>; – спалучэнні [шт], [шп], [хт] у пачатку ці сярэдзіне слова: <i>штаб, шахта, вахта, муштра (ням.)</i>; – пачатковыя гукі [э], [а]: <i>эпоха, эпас, аптэка</i>; – гук [ф] у пачатку слова: <i>фізіка, фтор, фаза</i>; – спалучэнні галосных: <i>біялогія, геаграфія, геаметрыя, дыялект, бібліятэка (грэч.)</i>; – часткі складаных слоў аква-, аэра-, контр-, рэ-: <i>акваланг, аэразоль, рэканструкцыя, контратака (лац.)</i>
Славянскія мовы	<ul style="list-style-type: none"> – спалучэнні ен / эн, ён / он: <i>маёнтак</i>; спалучэнні дл, тл: <i>рыдлёўка, тлусты, тлум</i>; гук [ц] на месцы ўсходнеславянскага [ч]: <i>моцны, цудоўны, цотны (польск.)</i>; – словы без змен ці са зменай марфалагічнай будовы (да каранёў дадаваліся беларускія суфіксы, прыстаўкі): <i>вопыт, дагавор, дваранін; плочка, выключны, адсутнасць (рус.)</i>

рацыі да пэўных з'яў, заканамернасцей, тэорый і законаў, а патрабавалі пэўнай інтэрпрэтацыі выкладзенай у іх інфармацыі, рэфлексіі або ацэнкі.

Запатрабаванымі пры фарміраванні ўменняў і навыкаў чытацкай пісьменнасці з'яўляюцца і заданні да тэкстаў, якія прапануюць абмеркаванне розных поглядаў на прачытанае, розных пазіцый у ацэнцы адных і тых з'яў ці падзей; праца над фарміраваннем уменняў і навыкаў аналітычных разважанняў, разважанняў па аналогіі. Звычайна цяжкімі для вучняў з'яўляюцца заданні, якія патрабуюць суаднесці розныя погляды на пэўныя з'явы ці падзеі, выказаць уласную думку ці даць ацэнку.

Мэтазгодна шырэй выкарыстоўваць у навучанні тэксты афіцыйнага стылю (інструкцыі, аб'явы, рэкламу, анкеты для прыёму на працу і г. д.), якія становяцца актуальнымі ў апошні час і яшчэ не сталі звыклымі для нашых навучэнцаў.

Спіс літаратуры

1. **Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова”** (V – XI класы) : праект / Г. Валочка, М. Яленскі, В. Зелянко, С. Якуба // Роднае слова. – 2016. – № 1. – С. 53 – 60.

2. **Основные результаты международного исследования образовательных достижений учащихся PISA – 2009** : аналитический отчет / под науч. ред. Г. С. Ковалевой. – М. : МАКС Пресс, 2012. – 176 с.

3. **Цукерман, Г. А.** Хорошо ли читают российские школьники? / Г. А. Цукерман, Г. С. Ковалева, М. И. Кузнецова // Вопросы образования. – 2007. – № 4. – С. 243 – 251.

Ганна ВАЛОЧКА,
загадчык лабараторыі гуманітарнай адукацыі
Нацыянальнага інстытута адукацыі,
доктар педагагічных навук, дацэнт.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ТЭМАТЫЧНЫЯ ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ПРАКТЫКАВАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

ДЗЕЕПРЫМЕТНІК. ДЗЕЕПРЫСЛОЎЕ

Педагагічная дзейнасць – дзейнасць творчая. Настаўнік вольны сам выбіраць метады і формы, якія забяспечваюць эфектыўнасць навучальнага працэсу. Разам з тым педагагічная дзейнасць рэгламентавана пэўнымі патрабаваннямі, правіламі, нормамаі. Каб заняткі па падрыхтоўцы да прадметнай алімпіяды былі высокапрадуктыўнымі, неабходна прытрымлівацца агульных патрабаванняў:

а) дакладна вызначыць тэму, мэты (дыдактычныя, практычныя, развіццёвыя), тып і структуру заняткаў;

б) устанавіць месца і значэнне заняткаў у сістэме іншых, звязаць іх з папярэднімі і наступнымі;

в) адабраць змест вучэбнага матэрыялу (вызначыць яго аб'ём, сістэму практыкаванняў (аналітычных, аналітыка-сінтэтычных, сінтэтычных), дадатковы дыдактычны матэрыял для самастойнай працы);

г) выбраць найбольш эфектыўныя метады і прыёмы навучання (паведамленне, паўтаральна-абагульняльная гутарка, метады практыкавання, метады моўнага аналізу, лінгвістычны эксперымент і інш.);

д) вызначыць формы кантролю за вучэбнай дзейнасцю (вусны / пісьмовы, індывідуальны / групавы, графічны і інш.);

е) забяспечыць аптымальны тэмп заняткаў, адзіную логіку падачы матэрыялу;

ё) стварыць атмасферу сумеснай творчай дзейнасці;

ж) рэалізоўваць на практыцы патрабаванні, якія вынікаюць з агульнадыдактычных (навуковасць, сістэматычнасць і паслядоўнасць, свядомасць і актыўнасць, трываласць, нагляднасць і інш.), лінгвадыдактычных (функцыянальна-камунікатыўная накіраванасць, накіраванасць навучання на паўнацэннае фарміраванне і развіццё моўнага ядра асобы школьніка, улік фактару бікультурнага развіцця і інш.) і спецыфічных (адзінства формы, значэння і функцыі, прыцып творчай імітацыі, улік тэкстаўтваральнай ролі і інш.) прыцыпаў.

1. Запішыце па-беларуску. Укажыце, якія формы дзеяпраметнікаў абмежаваны ва ўжыванні ў беларускай мове, пазначце, у якіх функцыянальных стылях такія дзеяпраметнікі могуць ужывацца.

Обращающиеся деньги, воинствующий атеист, обслуживающий персонал, определяющие факторы, противоречащее доказательство, увлекающийся юноша, стоящее дело, успокаивающее средство, испытующий взгляд, искрящийся снег, управляющий делами, выдающийся деятель, болтающийся сустав, вдохновляющие события, вдовствующая королева, взаимодействующие силы, взращённый на идеях гуманизма, влагоотталкивающая ткань, влекущий мотив, водоплавающие птицы, воздержавшихся не было, возмужавший сын, возрастающие требования, вопиющий недостаток, воплощённый проект, всепожирающий огонь, вызревший плод, вызывающее поведение, вырождающийся строй, руководящие органы.

2. Размяркуйце словазлучэнні па адпаведных слупках табліцы.

Словазлучэнні з дзеяпраметнікамі	Словазлучэнні з прыметнікамі

Лічаныя дні, закончаны праект, незлічоныя зоркі, несканчоны спеў, гаручыя слёзы, падгарэлы акрайчык, рашучыя ўчынкi, вырашанае пытанне, колаты цукар, заплаканая сяброўка, калючы хмызняк, зламаная шафа, аслабелы звер, плакучая вярба, нязломная воля, неаслабная ўвага, захварэлы аднакласнік, патрэсканая дошка, балючыя раны, траскучы мароз.

3. Да старажытных форм дзеяпраметнікаў з левага слупка падбярыце беларускія адпаведнікі з правага слупка, запішыце словы парамі.

Выняты	Выхаваны
Запінаны	Рассеяны
Огарнены	Прыведзены (сілай)
Освецены	Абгавораны
Осель	Замаруджаны
Поклепаны	Акружаны
Помешканы	Абаснаваны
Прыстегнены	Адукаваны
Роспорошенный	Зашпілены
Ускормлены	Вызвалены

4. I. Раствлумачце пісьмова значэнне фразеалагізмаў. Падкрэсліце ў фразеалагізмах кампанент, суадносна з дзеяпраметнікам або з дзеяпрыслоўем. Складзіце сказы з 2 фразеалагізмамі (на выбар). Запішыце, якія з фразеалагізмаў з'яўляюцца сінанімічнымі.

1. На лес глядзячы. 2. Хадзячы анекдот. 3. З завязанымі вачамі. 4. Біты воўк. 5. Высалапіўшы язык. 6. Дарогі адкрыты. 7. Як жару ўхапіўшы. 8. Богам забыты. 9. Як заведзеная машына. 10. Закасаўшы рукавы (працаваць). 11. Законы не пісаны. 12. Сцяўшы зубы. 13. З аднаго цеста спечаны. 14. Уласна кажучы. 15. Ля разбітага карыта. 16. Як з ланцуга сарваўшыся. 17. Не пакладаючы рук. 18. Не зводзячы вачэй. 19. Паслухаючы душу. 20. Як мыла з'еўшы.

II. Запішыце 5 фразеалагізмаў, у складзе якіх ёсць кампаненты, суадносныя з дзеепрыметнікамі і дзеепрыслоўямі. Растлумачце значэнне фразеалагізмаў, складзіце з імі сказы.

5. I. Побач з дзеепрыслоўямі запішыце дзеяслоўныя формы, ад якіх утвораны дзеепрыслоўі.

II. Размяркуйце дзеепрыслоўі па групах у залежнасці ад словаўтваральнай базы.

Працуючы, паглядзеўшы, смеючыся, стаячы, расказаваючы, выбраўшыся, ныраючы, вярнуўшыся, расказаўшы, рашыўшы, азірнуўшыся, адчуўшы, плетучы, засмяяўшыся, сігналячы, малоцячы, чытаючы, атрымаўшы, захапляючыся, праглынуўшы.

6. Выпраўце граматычныя памылкі ў сказах з дзеепрыслоўнымі зваротамі. Запішыце правільна. Пры перабудове сказаў дзеепрыслоўныя звароты можна не захоўваць, а таксама па неабходнасці змяняць асобныя граматычныя формы, словы.

1. Слухаючы цікавы навуковы даклад, у студэнтаў разгарэлася дыскусія. 2. Схаваўшыся ад пранізлівага ветру, у мяне адразу сагрэліся рукі і ногі. 3. Чытаючы раман замежнага аўтара, узнікла пытанне аб сапраўднасці падзей, што адбываліся ў творы. 4. Не даходзячы некалькі кіламетраў да базы, у турыстаў закончылася правізія. 5. Гаворачы з вучнямі, у настаўніцы з'явілася жаданне растлумачыць асобныя пытанні тэмы яшчэ раз. 6. Узяўшыся за руль, націснуўшы на педаль, у камбайнёра раптам заглух матор. 7. Аглядаючыся навокал і любуючыся краявідам, у Таццяны палепшаў настрой. 8. Паразмаўляўшы, пажартаваўшы з суседзямі па вагоне, мяне захапіла імкненне паслухаць свежыя навіны па радыё. 9. Купіўшы білет на цягнік і зайшоўшы ў свой вагон, успомнілася бацьку нядаўня паездка на мора. 10. Назбіраўшы поўныя кошыкі ягад, дзяўчат ахапіў азарт.

7. Запішыце групы дзеепрыслоўяў, падкрэсліўшы "лішнія" граматычныя формы адносна катэгорыі зваротнасці / незваротнасці.

1. Бегучы, збіраючы, падымаючы, радуючы, сустракаючы.

2. Апускаючыся, спрачаючыся, узнікаючыся, пацягваючыся, тоячыся.

3. Адварочваючы, трымаючы, адкідваючы, адбіваючы, размаўляючы.

4. Змяняючы, узіраючы, ходзячы, лічачы, славячы.

5. Ідучы, заліваючы, узбіваючы, грукаючы, суцішаючы.

6. Забіваючыся, каючыся, варушачыся, рассыпаючыся, выгінаючыся.

7. Становячы, звешваючы, хвалюючы, вяртаючы, седзячы.

8. Азіраючыся, знаёмячыся, друкуючыся, раскрываючыся, смеючыся.

9. Сумняваючыся, кіруючыся, рыхтуючыся, удараючыся, хаваючыся.

10. Кланяючыся, змяшчаючыся, выцягваючыся, прывучаючыся, запэўніваючыся.

8. Падкрэсліце дзеепрыметнікі (дзеепрыметныя словазлучэнні) і дзеепрыслоўі (дзеепрыслоўныя словазлучэнні) у адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй.

1. Пэўна ад дажджу гул быў прыглушаны, нібы важчэйшы (I. Мележ).

2. У небе зоркі ад марозу пахаладзеўшыя дрыжаць (М. Багдановіч).

3. Са мною гаворыць, як быццам жывая, сагрэтая сонцам зямля маладая (П. Глебка).

4. Чужая старана тугою арана, слёзкамі засявана (Прыказка).

5. Журботна-ласкавая ўсмешка восені разліта на знямелых, як бы заснуўшых далях (Я. Колас).

6. Буслы на ссечаных дубах як напамін, як боль па стратах, па тых, хто ссечан, хто ў баях згарэў, над кім карэнні траў спляліся (А. Пысін).

7. Вечарам мы, шукаючы прытулак нанач, забрылі ў апусцелы двор (Р. Няхай).

8. Камандзір атрада, на спяшаючыся, прачытаў лісткі (I. Мележ).

9. Людзі ў незнаёмай форме прыветна махалі рукамі, стоячы на самым краі дарогі (Р. Няхай).

10. Хлопцы, жартуючы, называлі Клаву начальніцай (I. Мележ).

*Вызначце тып акалічнасці (спосабу дзеяння, часу, прычыны).

9. Запішыце прыказкі, аднавіўшы дзеепрыметнікі і дзеепрыслоўі. Падбярыце і запішыце да беларускіх прыказак рускія адпаведнікі.

1. _____ шапка вушэй не грэе.

2. Ад воўка _____, на мядзведзя наскочыў.

3. _____ малаком, і на вадуду падзьмухаеш.

4. _____ ваўкоў, застанешся без грыбоў.

5. _____ сабака кія баіцца.

6. Быў конь, ды з'езджаны, быў хлеб, ды _____.

7. Вады не засіліш, не _____, рыбы не зловіш, не памачыўшыся.

8. _____ слова да губы не вернеш.

9. _____ чужога лба, грэба і свой паказаць.

10. Не ганячы, не купіш, не _____, не прадасі.

10. Запішыце сказы, замяніўшы, дзе магчыма, вылучаныя даданыя азначальныя і даданыя акаліч-насныя часткі паралельнымі сінанімічнымі канструкцыямі – дзеепрыметнымі і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі. Калі замена немагчыма, то пісьмова патлумачце чаму.

1. Першыя часы побыту дома Лабановіч хадзіў па полі, *што яны арандавалі ад скарбу*, аглядаў засева збожжа (Я. Колас).

2. Раман, *які я пачаў чытаць*, нехта, відаць, узяў.

3. Ня акон дзве таполі не шумяць, *бо баяцца парушыць твой сон* (П. Панчанка).

4. Калі Лабановіч *ішоў дадому*, ён думаў аб сваёй нелегальнай рабоце і аб Вользе Віктараўне (Я. Колас).

5. Пакуль *дзяўчаты няюць*, Настуля садзіцца ля Батуры і шэпча нешта яму (К. Крапіва).

6. На неагароджаным двары камендатуры размяшчаўся склад, *які прыстасаваны быў немцамі пад памяшканне для арыштаваных* (М. Лынькоў).

7. Ад часу да часу любіў малы Івась рабіць абходы сваіх улюбёных куточкаў, *якіх было тут нямала* (Я. Колас).

8. Лукашык не скончыў, *бо спатыкнуўся аб нейкае палена і паляцеў на зямлю* (У. Дамашэвіч).

9. Калі *глянуць цяпер з Антонавага лугу на Доўгае*, дык возера, здаецца, ляжыць у нейкай цудоўнай аправе (Я. Брыль).

10. Калі Юля *наблізілася да гэтай латкі*, здагадалася, чаму яе не выкасіў невядомы касец: у траве лапушыўся ядраны сунічнік... (Б. Сачанка).

ДАВЕДКІ

1. Обращающиеся деньги – абарачальныя грошы; воинствующий атеист – ваяўнічы атеіст; обслуживающий персонал – абслуговы персанал; определяющие факторы – вызначальныя фактары; противоречащее доказательство – супярэчлівы доказ; увлекающийся юноша – схільны да захаплення юнак, улюблівы юнак; стоящее дело – вартая (добрая, карысная і пад.) справа; успокаивающее средство – заспакаяльны сродак; испытующий взгляд – дапытлівы (выпрабавальны) позірк; искрящийся снег – іскрысты (зіхатлівы, бліскучы і пад.) снег, снег, што іскрыцца; управляющий делами – кіраўнік спраў; выдающийся деятель – выдатны дзеяч; болтающийся сустав – віхлясты суставаў; вдохновляющие события – натхняльныя падзеі; вдовствующая королева – каралева-ўдава; взаимодействующие силы – узаемадзейныя сілы; возвращённый на идеях гуманизма – вырашчаны (выгадаваны) на ідэях гуманізму; влагоотталкивающая ткань – вільгацэнепрымальная тканіна; влекущий мотив – вабны (прываблівы) матыў; водоплавающие птицы – вадаплаўныя птушкі; воздержавшихся не было – тых, хто ўстрымаўся, не было;

возмужавший сын – узмужнелы (сталы) сын, сын, які ўзмужнеў; возрастающие требования – усё большыя і большыя патрабаванні, узрастаючыя патрабаванні; вопиющий недостаток – страшэнны (недапушчальны, абуральны) недахоп; воплощённый проект – увасоблены (ажыццёўлены) праект; всепожирающий огонь – усёпажыральны агонь; вызревший плод – выспелы (паспелы, спелы) плод; вызывающее поведение – абуральныя паводзіны; вырождающийся строй – звыродны лад, лад, які выраджаецца; руководящие органы – кіруючыя органы.

У беларускай мове абмежаваны ва ўжыванні дзеепрыметнікі прошлага часу незалежнага стану з суфіксамі -ш-, -ўш-, дзеепрыметнікі цяперашняга часу незалежнага і залежнага стану з суфіксамі -уч- / -юч-, -ач- / -яч-, -ем- / -ом-, -ім-. Такія дзеепрыметнікі могуць ужывацца ў навуковым, афіцыйна-справавым і публіцыстычным стылях.

2.

Словазлучэнні з дзеепрыметнікамі	Словазлучэнні з прыметнікамі
Лічаныя дні, закончаны праект, падгарэлы акрайчык, вырашанае пытанне, колаты цукар, заплаканая сяброўка, зламаны шафа, аслабелы звер, захварэлы аднакласнік, патрэсканая дошка	Незлічоныя зоркі, несканчоны спеў, гаручыя слёзы, рашучыя ўчынкі, калючы хмызняк, плакучая вярба, нязломная воля, неаслабная ўвага, балючыя раны, траскучы мароз

Каментарый. Формы тыпу *незлічоны, несканчоны*, перайшоўшы ў прыметнікі, памяншалі месца націску. Формы *гаручыя, рашучыя, нязломная* і іншыя страцілі дзеяслоўныя адзнакі і сталі абазначаць пазачасавую, сталую прымету, набылі граматычныя ўласцівасці прыметнікаў, напрыклад, большасць з іх утвараюць ступені параўнання (самы рашучы і пад.).

3. Выняты – вызвалены, запінаны – зашпілены, огарнены – акружаны, освещённый – адукаваны, оселый – абаснаваны, поклепанный – абгавораны, помешканный – замаруджаны, пристегнутый – прыведзены (сілай), распорошенный – рассяяны, ускармлены – выхаваны.

Каментарый. Каб правільна выканаць заданне, неабходна падбіраць да дзеепрыметнікаў роднасныя словы, а таксама сінанімічныя адзінкі.

Выняты – выняць, вынуты, павыманы; вызвалены – вызваліць, вынуць, дастаць, і таму выняты – вызвалены.

Запінаны – запнуць, запінка, зачэплены; зашпілены – зашпіліць, шпілька, і таму запінаны – зашпілены.

Огарнены – агарнуць, абгорнуты; акружаны – акружыць, размясціць з бакоў, і таму огарнены – акружаны.

Освещённый – асвечаны, асветлены, асвяціць, святло, асвета; адукаваны – адукаваць, адукаць, асвета, і таму освещённый – адукаваны.

Осельй – сесці, сусед, аседлы; абаснаваны – абаснаваць, аснова, і таму осельй – абаснаваны.

Поклепаны – паклёп, пакляпаць; абгавораны – абгаварыць, абгавор, гаворка, прыгавор, і таму поклепаны – абгавораны.

Помешканы – памехі, памяшаць; замаруджаны – замарудзіць, і таму помешканы – замаруджаны.

Прыстегнены – прысцягнуць, засцёжка; приведзены (сілай) – прыводзіць, прывод, і таму прыстегнены – прыведзены (сілай).

Распорошанны – порах, раскіданы; рассяны – рассяць, сеялка, высеўкі, і таму распорошанны – рассяны.

Ускормлены – пакарміць, корм; выхаваны – выхаваць, выхавацель, выгадаваны, і таму ускормлены – выхаваны.

4. 1. На лес *гледзячы* (суадносна з дзеепрыслоўем) – вельмі хутка і значна па вышыні. Ладны ўдаўся хлапчук, рос на лес гледзячы (М. Лобань).

2. *Хадзячы* анекдот – чалавек, дзеянні ці ўчынкі якога здаюцца дзівацкімі. ... Федзя абазваў тады Любу імем вясковай жанчыны, якая была ў сяле хадзячым анекдотам (І. Грамовіч).

3. З *завязанымі* вачамі (суадносна з дзеепрыметнікам) – не раздумваючы, неабачліва (рабіць што-н.). Сам Корзун не любіў, выконваючы даручэнне, дзейнічаць, як кажуць, з завязанымі вачамі (У. Шыцік).

4. *Біты* воўк – вопытны, бывалы чалавек. Вопытны, біты воўк, следчы паверыў Мікіту (Г. Марчук).

5. *Высалапіўшы* язык (суадносна з дзеепрыслоўем) – вельмі хутка, спяшаючыся (бегчы); у бясконцых турботах, да знямогі (бегаць); не шкадуючы сіл, стараючыся (рабіць што-н.). Ды яшчэ і сваёй карове пасцілку з поля цягну язык высалапіўшы (А. Макаёнак).

6. Дарогі *адкрыты* (суадносна з дзеепрыметнікам) – хто-н. мае свабодны доступ куды-н., для каго-н. створаны спрыяльныя ўмовы. Чалавек радзіўся, і перад ім адкрыты ўсе дарогі (К. Чорны).

7. Як жару *ўхапіўшы* (суадносна з дзеепрыслоўем) – вельмі хутка, спяшаючыся (бегчы, уцякаць і пад.). Нехта дарогаю да нас бяжыць як жару ўхапіўшы (К. Каганец).

8. Богам *забыты* (суадносна з дзеепрыметнікам) – занядбаны, недагледжаны; глухі, аддалены (куток, вёска і пад.). ... На гэтым богам забытым хутары наўрад ці хто мог быць старонні (В. Быкаў).

9. Як *заведзеная* машына (суадносна з дзеепрыметнікам) – аднастайна і бесперапынна, з механічнай дакладнасцю (рабіць што-н.). Мы бегаем па пляцы, як вар'яты, як заведзеныя машыны (Л. Дайнека).

10. *Закасаўшы* рукавы (суадносна з дзеепрыслоўем) – не шкадуючы сіл, шчыра, старанна (працаваць). Тэмпературу і энергію ў яго [Вольнага] – хоць пазыч каму, працаваў, што называецца, з душою, закасаўшы рукавы (М. Лужанін).

11. Законы *не пісаны* (суадносна з дзеепрыметнікам) – хто-н. не лічыцца з агульнапрынятымі нормамі паводзін. Дырэктар меў славу рызыкаўнага чалавека, якому, як кажуць, законы не пісаны... (Я. Скрыган).

12. *Сцяўшы* зубы (суадносна з дзеепрыслоўем) – перасільваючы сябе, стрымліваючы свае пачуцці (рабіць што-н.). Чалавек Мікалай хоць і пісьменны, але не надта рашучы... От ён, сцяўшы зубы, і цягнуў, як вол, гэтае ярмо (К. Чорны).

13. З аднаго цеста *спечаны* (суадносна з дзеепрыметнікам) – вельмі падобны да іншых па характары, поглядзе і г. д. Паны і падпанкі, паліцыянты і ксяндзы – усе з аднаго цеста спечаны (Р. Сабаленка).

14. Уласна *кажучы* (суадносна з дзеепрыслоўем) – папраўдзе, сапраўды. Дарогі, уласна кажучы, не было, была замеценыя, злосна раскудзеленая чыстаполіца (Я. Брыль).

15. Ля *разбітага* карыта (суадносна з дзеепрыметнікам) – без нічога, страціўшы ўвесь ранейшы набытак (застацца, апынуцца і пад.). Пагонішся за шчасцем казачным нібыта і можаш апынуцца ля разбітага карыта (Э. Валасевіч).

16. Як з ланцуга *сарваўшыся* (суадносна з дзеепрыслоўем) – вельмі хутка, стрымгалоў (ляцець, кінуцца і пад.). Як з ланцуга сарваўшыся... кінуўся... з кабінета начальніка паліцыі на волю Яўхім Бабай (Б. Сачанка).

17. *Не пакладаючы* рук (суадносна з дзеепрыслоўем) – вельмі старанна, не перастаючы (працаваць, рабіць і пад.). Такі, відаць, шлях нам выпай: працаваць не пакладаючы рук, і не там, дзе хочаш, а дзе трэба (М. Машара).

18. *Не зводзячы* вачэй (суадносна з дзеепрыслоўем) – пільна, уважліва, не адрываючыся (глядзець). Я да болю сціскаў ручку паваротнага механізма, не зводзячы вачэй са стрэлкі азімута (І. Шамякін).

19. *Паслухаючы* душу (душы) (суадносна з дзеепрыслоўем) – вельмі старанна, з усёй шчырасцю (рабіць што-н.). З адным рабіць будзеш душу паслухаючы, а з другім – рабіць і мучыцца (Ф. Янкоўскі).

20. Як мыла з *'еўшы* (суадносна з дзеепрыслоўем) – з незадаволеным, кіслым выглядам, у дрэнным настроі (быць, сядзець і пад.). Дзед Гарох замоўк як мыла з'еўшы (В. Карамзаў).

*Сінанімічнымі з'яўляюцца фразеалагізмы *высалапіўшы язык, як жару ўхапіўшы, як з ланцуга сарваўшыся*.

5. Каментарый. Пры выкананні гэтага задання трэба ўлічыць, што дзеепрыслоўі незакончанага трывання ўтвараюцца ад асновы цяперашняга часу, дзеепрыслоўі закончанага трывання – ад асновы інфінітыва, а таксама не забыць пра зваротныя і незваротныя формы. Пры размеркаванні дзеепрыслоўяў па групах у залежнасці ад словаўтваральнай базы ў адну групу ўключым дзеепрыслоўі незакончанага трывання, утвораныя ад асновы дзеясловаў цяперашняга часу, а ў другую – дзеепрыслоўі закончанага трывання, утвораныя ад асновы інфінітыва. У межах груп можна размежаваць таксама зваротныя і незваротныя формы, паколькі ў незваротных формах аснова будзе непарывістая, а ў зваротных – перарывістая.

I. Працуючы – працую, паглядзеўшы – паглядзець, смеючыся – смяюся, стоячы – стаю, расказваючы – расказваю, выбраўшыся – выбрацца, ныраючы – ныраю, вярнуўшыся – вярнуцца, расказаўшы – расказаць, рашыўшы – рашыць, азірнуўшыся – азірнуцца, адчуўшы – адчуць, плетучы – пляту, засмяяўшыся – засмяяцца, сігналячы – сігналю, малоцячы – малачу, чытаючы – чытаю, атрымаўшы – атрымаць, захапляючыся – захапляюся, праглынуўшы – праглынуць.

II. 1. Працуючы, смеючыся, стоячы, расказваючы, ныраючы, плетучы, сігналячы, малоцячы, чытаючы, захапляючыся.

2. Паглядзеўшы, выбраўшыся, вярнуўшыся, расказаўшы, рашыўшы, азірнуўшыся, адчуўшы, засмяяўшыся, атрымаўшы, праглынуўшы.

6. 1. У час слухання цікавага навуковага даклада ў студэнтаў разгарэлася дыскусія *або* Калі студэнты слухалі цікавы навуковы даклад, у іх разгарэлася дыскусія.

2. Схаваўшыся ад пранізлівага ветру, я адразу сагрэўся *або* Калі я схаваўся ад пранізлівага ветру, то адразу сагрэўся.

3. У час чытання рамана замежнага аўтара ў мяне ўзнікла пытанне аб сапраўднасці падзей, што адбываюцца ў творы *або* Калі я чытаў раман замежнага аўтара, то ў мяне ўзнікла пытанне аб сапраўднасці падзей, што адбываліся ў творы.

4. Не дайшоўшы некалькі кіламетраў да базы, турысты зразумелі, што ў іх закончылася правізія.

5. У час гутаркі з вучнямі ў настаўніцы з'явілася жаданне растлумачыць асобныя пытанні тэмы яшчэ раз *або* Калі настаўніца гаварыла з вучнямі, то ў яе з'явілася жаданне растлумачыць асобныя пытанні тэмы яшчэ раз.

6. Узяўшыся за руль, націснуўшы на педаль, камбайнёр зразумеў, што заглук матор *або* Калі камбайнёр узяўся за руль і націснуў педаль, то зразумеў, што заглук матор.

7. Аглядаючыся навокал і любуючыся краявідам, Таццяна павесялела *або* Калі Таццяна агледзела наваколле і залюбавалася краявідам, настрой у яе палепшаў.

8. Паразмаўляўшы, пажартаваўшы з суседзямі па вагоне, я захацеў паслухаць свежыя навіны па радыё *або* Пасля таго, як я паразмаўляў, пажартаваў з суседзямі па вагоне, я захацеў паслухаць свежыя навіны па радыё.

9. Купіўшы білет на цягнік і зайшоўшы ў свой вагон, бацька ўспомніў нядаўнюю паездку на мора *або* Калі бацька купіў білет на цягнік і зайшоў у вагон, то ўспомніў нядаўнюю паездку на мора.

10. Назбіраўшы поўныя кошыкі ягад, дзяўчаты з радасцю пайшлі дамоў *або* Пасля таго, як дзяўчаты назбіралі поўныя кошыкі ягад, яны з радасцю пайшлі дадому.

*Дадатковае дзеянне, выражанае дзеепрыслоўем, і асноўнае дзеянне, выражанае дзеясловам-выказнікам, утвараюцца (выконваюцца) адной і той жа асобай ці прадметам. Нельга ў адным сказе ўжываць дзеепрыслоўе і дзеяслоў-выказнік, якія абазначаюць дзеянні розных асоб або прадметаў.

Пры глумачэнні таго, што сказы пабудаваны няправільна, можна выкарыстаць наступны лінгвістычны эксперымент: змяніць парадак слоў так, каб сказ пачынаўся з дзейніка, за якім адразу была адасобленая акалічнасць, выражаная дзеепрыслоўным зваротам. Напрыклад: Дыскусія, слухаючы цікавы навуковы даклад, разгарэлася ў студэнтаў. Рукі і ногі, схаваўшыся ад пранізлівага ветру, у мяне адразу сагрэліся.

7. Лішнімі з'яўляюцца вылучаныя словы.

1. Бегучы, збіраючы, падымаючы, радуючы, сустракаючы.

2. Апускаючыся, спрачаючыся, узнімаючыся, пацягваючыся, тоячыся.

3. Адварочваючы, трымаючы, адкідваючы, адбіваючы, размаўляючы.

4. Змяняючы, узіраючы, ходзячы, лічачы, славячы.

5. Ідучы, заліваючы, узбіваючы, грукаючы, сучішаючы.

6. Забіваючыся, каючыся, варушачыся, рассыпаючыся, выгінаючыся.

7. Становячы, звешваючы, хвалюючы, вяртаючы, седзячы.

8. Азіраючыся, знаёмячыся, друкуючыся, раскрываючыся, смеючыся.

9. Сумняваючыся, кіруючыся, рыхтуючыся, удараючыся, хаваючыся.

10. Кланяючыся, змяшчаючыся, выцягваючыся, прывучаючыся, запэўніваючыся.

Каментарый. Дзеепрыслоўі *бегучы, ходзячы, ідучы, размаўляючы, седзячы* – толькі незваротныя. Дзеепрыслоўі *спрачаючыся, каючыся, смеючыся, сумняваючыся, кланяючыся* – толькі зва-

ротныя. Астатнія дзееспрыслоўі могуць быць як зваротнымі, так і незваротнымі.

8. 1. Пэўна ад дажджу гул быў прыглушаны... (І. Мележ).

2. У небе зоркі ад марозу пахаладзеўшыя дрыжаць (М. Багдановіч).

3. Са мною гаворыць, як быццам жывая, сагрэтая сонцам зямля маладая (П. Глебка).

4. Чужая старана тугою арана, слёзкамi засявана (Прыказка).

5. Журботна-ласкавая ўсмешка восені разліта на знямелых, як бы заснуўшых далях (Я. Колас).

6. Буслы на ссечаных дубах як напамін, як боль па страгах, па тых, хто ссечан, хто ў баях згарэў, над кім карэнні траў спляліся (А. Пысін).

7. Вечарам мы, шукаючы прытулак нанач (акалічнасць прычыны), забрылі ў апусцелы двор (Р. Няхай).

8. Камандзір атрада, не спяшаючыся (акалічнасць спосабу дзеяння), прачытаў лісткі (І. Мележ).

9. Людзі ў незнаёмай форме прыветна махалі рукамі, стоячы на самым краі дарогі (акалічнасць часу) (Р. Няхай).

10. Хлопцы, жартуючы (акалічнасць спосабу дзеяння), называлі Клаву начальніцай (І. Мележ).

9. 1. Абяцаная шапка вушэй не грэе =обещанного три года ждут.

2. Ад воўка ўцякаўшы, на мядзведзя наскочыў = из огня да в полымя.

3. Апарыўшыся малаком, і на ваду падзьмухаеш = обжегшись на молоке, будешь дуть на воду.

4. Баючыся ваўкоў, застанешся без грыбоў = волка бояться – в лес не ходить.

5. Біты сабака кія баіцца = пуганая ворона куста боится.

6. Быў конь, ды з'езджаны, быў хлеб, ды з'едзены = был конь, да изъездился.

7. Вады не засіліш, не паварушыўшыся, рыбы не зловіш, не памачыўшыся = без труда не вытщишь и рыбку из пруда.

8. Выказанага слова да губы не вернеш = слово не воробей: вылетит – не поймаешь.

9. Дастаўшы чужога лба, трэба і свой паказаць = пустился в драку – головы не жалей.

10. Не ганячы, не купіш, не хвалячы, не прадасі = всякий купец хвалит свой товар.

10. Каментарый. Замена даданых азначальных частак дзеепрыметнымі словазлучэннямі магчыма пры наступных умовах:

а) калі выказнік даданай часткі выражаны дзеясловам цяперашняга ці прошлага часу або дзеепрыметнікам залежнага стану прошлага часу;

б) калі злучальныя словы які ці што стаяць у форме назоўнага або вінавальнага склонаў пры

пераходным дзеяслове без незначальнай формы як часткі выказніка.

Замена даданых акалічнасных (прычыны, часу, умовы, уступкі) частак дзееспрыслоўнымі словазлучэннямі магчыма пры адзінай умове: выказнікі галоўнай і даданай частак павінны адносіцца да аднаго і таго ж дзейніка.

1. Першыя часы побыту дома Лабановіч хадзіў па полі, *што яны арандавалі ад скарбу*, аглядаў засевы збожжа (Я. Колас) = Першыя часы побыту дома Лабановіч хадзіў па полі, *арандаваным імі ад скарбу*, аглядаў засевы збожжа.

2. Раман, *які я пачаў чытаць*, нехта, відаць, узяў = замена немагчыма, паколькі ў склад выказніка ўваходзіць інфінітыў.

3. Ля акон дзве таполі не шумяць, *бо баяцца парушыць твой сон* (П. Панчанка) = Ля акон дзве таполі не шумяць, *баючыся парушыць твой сон*.

4. *Калі Лабановіч ішоў дадому*, ён думаў аб сваёй нелегальнай рабоце і аб Вользе Віктараўне (Я. Колас) = *Ідучы дадому*, Лабановіч думаў аб сваёй нелегальнай рабоце і аб Вользе Віктараўне.

5. *Пакуль дзяўчаты пяюць*, Настуля садзіцца ля Батуры і шэпча нешта яму (К. Крапіва) = замена немагчыма, паколькі выказнікі галоўнай і даданай частак адносяцца да розных дзейнікаў.

6. На неагароджаным двары камендатуры размяшчаўся склад, *які прыстасаваны быў немцамі пад памяшканне для арыштаваных* (М. Лынькоў) = На неагароджаным двары камендатуры размяшчаўся склад, *прыстасаваны немцамі пад памяшканне для арыштаваных*.

7. Ад часу да часу любіў малы Івась рабіць абходы сваіх улюбёных куточкаў, *якіх было тут няма* (Я. Колас) = замена немагчыма па прычыне адсутнасці ў беларускай мове адпаведнай формы дзеепрыметніка.

8. Лукашык не скончыў, *бо спатыкнуўся аб нейкае палена і паляцеў на зямлю* (У. Дамашэвіч) = Лукашык не скончыў, *спатыкнуўшыся аб нейкае палена і паляцеўшы на зямлю*.

9. *Калі глянуць цяпер з Антонавага лугу на Доўгае*, дык возера, здаецца, ляжыць у нейкай цудоўнай аправе (Я. Брыль) = замена немагчыма, паколькі выказнікі галоўнай і даданай частак адносяцца да розных дзейнікаў.

10. *Калі Юля наблізілася да гэтай латкі*, здагадалася, чаму яе не выкасіў невядомы касец: у траве лапушыўся ядрыны сунічнік... (Б. Сачанка) = *Наблізіўшыся да гэтай латкі*, Юля здагадалася, чаму яе не выкасіў невядомы касец: у траве лапушыўся ядрыны сунічнік...

Святлана МАРОЗ,
кандыдат філалагічных навук.
Марына РЖАВУЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

ДЫДАКТЫЧНЫЯ ГУЛЬНІ – СРОДАК АКТЫВІЗАЦЫІ ПАЗНАВАЛЬНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ НАВУЧЭНЦАЎ

МАЙСТАР-КЛАС

Мэты: знаёмства ўдзельнікаў з асаблівасцямі тэхналогіі дыдактычнай гульні, формамі выкарыстання дыдактычных гульняў на ўроку; прадэманстраваць прыёмы фарміравання камунікацыйных навыкаў; арганізаваць сумеснюю работу ўдзельнікаў майстар-класа над метадычнымі прыёмамі ў рамках педагагічнай тэхналогіі; стварыць умовы для самарэалізацыі і творчай актыўнасці ўдзельнікаў.

ХОД МАЙСТАР-КЛАСА

I. Арганізацыйны этап.

Мэта: знаёмства з удзельнікамі майстар-класа, арганізацыя працы ў групах. *Педагагічная задача:* падрыхтаваць прысутных да работы.

• Гульня “Паэтычныя ланцужкі”.

Кожны з прысутных выбірае адзін з пялёсткаў валожкі, якія раскладзены на сталі. На адваротным баку змешчаны вершаваныя радкі. Неабходна спалучыць ланцужок аўтарскіх радкоў, сабраць з пялёсткаў кветку, каб атрымаліся вершы беларускіх паэтаў, юбілейная дата нараджэння якіх будзе адзначацца ў 2017 годзе. На сталах ляжаць кружкі жоўтага колеру з надпісамі аўтараў вершаў. Пялёсткі прымацоўваюцца ў адпаведным парадку. Прадстаўнік ад кожнай групы агучвае імя аўтара і назву верша (Янка Купала, “Спадчына”; Якуб Колас, “Мой родны кут, як ты мне мілы!..”).

Удзельнікі аб’ядноўваюцца ў групы (6-7 чалавек), сабраўшы радкі вершаў класікаў беларускай літаратуры.

II. Пазнавальны этап.

Мэта: прадстаўленне ўдзельнікам матэрыялу, які з’яўляецца метадычнай асновай тэхналогіі дыдактычнай гульні. *Педагагічная задача:* арганізаваць пазнавальную дзейнасць па засваенні інфармацыі.

• Прэзентацыя тэхналогіі.

Сучасны стан навучання дыктуе неабходнасць пошуку новых шляхоў павышэння якасці падрыхтоўкі навучэнцаў, новых сродкаў і метадаў навучання. Адным з такіх сродкаў з’яўляюцца гульнявыя формы навучання.

Чаму гульня? Адказ знаходзіцца на паверхні. Любы чалавек выконвае з задавальненнем тую работу, якая для яго цікавая. Значыць, неабходна выкарыстоўваць гульню як самы важны інструмент актывізацыі пазнавальных здольнасцяў

навучэнцаў. Даказана, што гульня садзейнічае: фарміраванню ў вучняў эмацыйнага настрою; выклікае станоўчыя адносіны да дзейнасці; палепшае агульную працаздольнасць; дае магчымасць шматразова паўтараць адзін і той жа матэрыял без манатоннасці і суму.

Гульні ўздзейнічаюць на псіхічную сферу вучняў. Заснаваныя на спаборніцтве, яны шляхам параўнання паказваюць удзельнікам гульні ўзровень іх трэніраванасці, спрактыкаванасці, падказваюць шляхі самаўдасканалення, а значыць, пабуджаюць іх пазнавальную актыўнасць.

У гульні каманды / вучні з самага пачатку роўныя. Вынік залежыць ад самога вучня, узроўню яго падрыхтаванасці, здольнасцяў, вытрымкі, уменняў, характару. *Сітуацыя поспеху* стварае спрыяльны эмацыянальны фон для развіцця пазнавальнага інтарэсу. *Няўдача ўспрымаецца не як асабістае паражэнне, а як паражэнне ў гульні і стымулюе пазнавальную дзейнасць (рэванш).*

Выкарыстанне гэтай тэхналогіі ў школе мае свае асаблівасці: гульня *не павінна* быць простым практыкаваннем з выкарыстаннем наглядных дапаможнікаў, выпадаць з агульных задач урока; *павінны* ўлічвацца псіхафізіялагічныя асаблівасці дзяцей, падводзіцца вынікі.

Выбар дыдактычнай гульні абумоўліваецца мэтамі, зместам, этапам урока. *Гульня, як і сам урок, рэалізуе пазнавальныя, выхаваўчыя і развіццёвыя задачы.* Пры выбары гульні неабходна кіравацца патрабаваннямі праграмы, г. зн. падбіраць такія дыдактычныя гульні, якія адпавядалі б тэме і дапамагалі настаўніку ў рэалізацыі задач урока.

У пачатку ўрока мэта гульні – арганізаваць і зацікавіць дзяцей, стымуляваць іх актыўнасць. У сярэдзіне ўрока дыдактычная гульня павінна вырашыць задачу засваення тэмы; у канцы ўрока гульня можа насіць пошукавы характар.

Выкарыстанне гульняў найбольш мэтазгодна на наступных этапах урока: арганізацыйны момант, праверка дамашняга задання, актуалізацыя ведаў, замацаванне новага матэрыялу, кантрольна-ацэначны і рэфлексійны этапы (*прыклады выкарыстання гульняў на розных этапах урока размешчаны на слайдах; гл. матэрыялы сайта – раздзел “Электронныя матэрыялы”*). На любым этапе ўрока гульня павінна адпавядаць патрабаванням: быць цікавай, даступнай, уключаць розныя віды дзейнасці.

Выкарыстанне гульні на ўроках мовы *дапамагае*: 1) развіваць пазнавальную цікавасць да прадмета; 2) глыбока засвойваць матэрыял нават вучнямі з нізкай матывацыяй да навучання; 3) актывізаваць пазнавальную дзейнасць; 4) ствараць умовы для самавыяўлення асобы; 5) развіваць творчы патэнцыял вучняў; 6) разнастаіць вучэбную дзейнасць; 7) удасканалваць навыкі камунікацыі, развіваць пачуццё калектывізму.

Тыпы гульні па відзе дзейнасці навучэнцаў: гульні-падарожжы; сюжэтныя гульні; гульні-загадкі; гульні-дыялогі; гульні-практыкаванні.

Выкарыстанне тэхналогіі дыдактычных гульні на ўроках беларускай мовы і літаратуры дапамагае ў выхаванні пазнавальных інтарэсаў і актывізацыі пазнавальнай актыўнасці навучэнцаў.

III. Імітацыя гульні.

Мэта: правядзенне фрагмента занятку з выкарыстаннем прадстаўленай тэхналогіі. *Педагагічная задача*: вызначыць узровень засваення ўдзельнікамі пададзенага матэрыялу, умення практычна выкарыстоўваць вывучаныя прыёмы.

• “Свая гульні”.

Мэта: дапамагчы ўдзельнікам асэнсаваць метады і прыёмы дыдактычных гульні на асобных этапах урока.

Правілы і ўмовы гульні. Перад удзельнікамі тابلэ. Злева размешчаны этапы ўрока, справа – заданні рознага кошту і складанасці (*гл. матэрыялы сайта – раздзел “Электронныя матэрыялы”*).

1) Група выбірае этап урока і кошт задання (10, 20 ці 30 балаў).

2) Калі здарыцца так, што вы не зможаце справіцца з заданнем, іншая група мае права выправіць становішча.

3) Калі заданне выканана, то яго пазначаюць як выкананае, каб не выбіраць другі раз.

4) Перамагае тая група, якая набярэ больш балаў.

Першай права выбраць заданне атрымала каманда, якая найхутчэй сабрала валожку.

Удзельнікі працуюць у групах, гуляючы, рыхтуючы адказы на выбраныя заданні. Перамагае каманда, якая набрала найбольшую колькасць балаў.

IV. Рэфлексія.

• Гульні “Алфавіт”.

Ацаніце нашу сумесную дзейнасць, падбраўшы словы-асацыяцыі на кожную літару слова *гульні*.

V. Падвядзенне вынікаў майстар-класа.

Майстар падагульніае выказванні ўдзельнікаў адносна выкарыстання тэхналогіі дыдактычнай гульні на ўроках беларускай мовы і літаратуры.

Настаўнік набывае: новы погляд на магчымасці выкладання і ролі настаўніка; навыкі арганізацыі вучэбнай дзейнасці вучняў, калі настаўнік з’яўляецца трэнерам, партнёрам. Вынік, на які можа разлічваць вучань: павышэнне самаацэнкі, фарміраванне ўпэўненасці ва ўласных сілах; развіццё ўмення працаваць у камандзе, групе, атрыманне задавальнення ад супрацоўніцтва.

Наталія КУЛЯШОВА,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры першай кваліфікацыйнай катэгорыі Касцянеўскай базавай школы Слонімскага раёна.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2017 г.

ЖНІВЕНЬ

1 жніўня – 80 гадоў з дня нараджэння Юрыя Яфімава (1937 – 1991), дырыжора, народнага артыста Беларусі

3 жніўня – 70 гадоў з дня нараджэння Галіны Сіверцавай, мастачкі

4 жніўня – 115 гадоў з дня нараджэння Ганны Касценіч (1902 – 1990), спявачкі

100 гадоў з дня нараджэння Янкі Брыля (1917 – 2006), празаіка, перакладчыка, публіцыста, народнага пісьменніка Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Селешчука (1947 – 1996), мастака

5 жніўня – 110 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Самуйлёнка (1907 – 1939), празаіка, драматурга

100 гадоў з дня нараджэння Антона Семяновіча (1917 – 2000), крытыка, літаратуразнаўцы

90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Назарчука, мастака, педагога

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Маркаўца (1947 – 2013), мастака

70 гадоў з дня нараджэння Віталія Скалабана (1947 – 2011), гісторыка, літаратуразнаўцы, архівіста

7 жніўня – 85 гадоў з дня нараджэння Адама Маль-

дзіса, літаратуразнаўцы, крытыка, празаіка, публіцыста, заслужанага дзеяча польскай культуры

8 жніўня – 105 гадоў з дня нараджэння Змітра Віталіна (сапр. Сергіевіч; 1912 – 2004), паэта, празаіка. З 1961 г. жыў у Адэсе (Украіна)

105 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Чарнышэвіча (1912 – 1967), празаіка

9 жніўня – 100 гадоў з дня заснавання “Звязды”, штодзённай грамадска-палітычнай газеты

90 гадоў з дня нараджэння Мацвея Федароўскага (1927 – 1992), акцёра, педагога, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Ніны Паўлавай, артысткі балета, народнай артысткі Беларусі

10 жніўня – 105 гадоў з дня нараджэння Веры Лютавай (1912 – 1954), рускамоўнай паэтка, празаіка

11 жніўня – 110 гадоў з дня нараджэння Аляксея Бараноўскага (1907 – 1970), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

13 жніўня – 75 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Нікіфарава, кінарэжысёра, кінаакцёра, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

Заканчэнне на с. 73.

ВЫВУЧЭННЕ ФАНЕТЫКІ ЎКРАЇНСКАЙ МОВЫ ЛІНГВАДЫДАКТЫЧНЫ АСПЕКТ

Беларуская і ўкраінская мовы маюць шмат агульных рыс, паколькі з'яўляюцца блізкароднаснымі – уваходзяць, разам з рускай мовай, ва ўсходнеславянскую падгрупу славянскай групы індаеўрапейскай моўнай сям'і. Падобнае, а часта і агульнае, можна знайсці на ўсіх без выключэння моўных узроўнях: фанетычным, марфемным, лексічным, сінтаксічным.

Разгледзім фанетычную сістэму ўкраінскай мовы ў параўнанні з беларускай. Агульнае і адрознае ў дзвюх мовах можна не толькі ўлічваць у працэсе авалодання адной з іх, але і выкарыстоўваць пры ўдасканаленні ведаў па другой. Прыведзеная ніжэй тэарэтычная інфармацыя і прыклады заданняў могуць быць выкарыстаныя выкладчыкамі, напрыклад, на факультатыўных занятках, пры падрыхтоўцы да алімпіяд, навукова-практычных канферэнцый, конкурсаў даследчых работ.

Ва ўкраінскай мове, як і ў беларускай, выкарыстоўваецца кірыліца, што значна спрашчае (асабліва на пачатковым узроўні) працэс авалодання блізкароднаснай мовай. Але трэба памятаць пра некаторыя асаблівасці ўкраінскай графікі.

Украінскі алфавіт, у адрозненне ад беларускага, мае графемы *и* [ы], *ї* [ji], *є* (можа абазначаць гукі [jэ] або [э] – пасля памякчаных зычных), *щ* [шч]. Напрыклад, *кілім* [кылым] 'дыван', *сыр* [сыр] 'сыр, тварог', *іжак* [jiжак] 'ёж', *ідальня* [jidal'n'a] 'сталовая', *едыйний* [jedynnyj] 'адзіны', *сінэ* [сын'э] 'сіняе', *щастя* [шчас't'a] 'шчасце', *щітка* [шч'ітка] 'шчотка'. Літара *е* абазначае гук [э] (*дэрево* [дэрэво], *вэсело* [вэсэло]), літара *і* – адпаведна гук [і] (*кішка* [к'ішка] 'кошка', місто [м'істо] 'горад').

Як і ў беларускай мове, ва ўкраінскай адрозніваюць змычны і фрыкатыўны гукі – [г] і [γ]. Толькі ў беларускай графіцы для абазначэння гэтых двух гукаў выкарыстоўваецца адна графема (*г*), а ва ўкраінскай – дзве (*г* і *γ*). Напрыклад, бел. *горад* [γорад], *гарбуз* [γарбус], *ганак* [ганак], *гузік* [гуз'ік]; укр. *голова* [γолова], *город* [γород] 'агарод', *ланок* [ганок], *лава* [гава] 'варона'.

Некаторыя галосныя гукі ў беларускай і ўкраінскай мовах адрозніваюцца па радзе і пад'ёме. Так, [а] ў фанетычнай сістэме ўкраінскай мовы задняга раду, у той час як у беларускай – сярэдняга. Гук [ы] ў беларускай мове сярэдняга раду верхняга пад'ёму, а ва ўкраінскай – пярэдняга раду верхне-сярэдняга пад'ёму. Адзначым, што ў адпаведнасці з артыкуляцый-

най класіфікацыяй галосных ва ўкраінскай мове ўвогуле адсутнічаюць гукі сярэдняга раду.

Па наяўнасці або адсутнасці палаталізацыі (змякчэння) зычныя гукі беларускай мовы падзяляюцца на цвёрдыя і мяккія. Большасць з іх утварае адпаведныя пары (напрыклад, [б] – [б'], [х] – [х'], [в] – [в']), таксама вылучаюцца няпарныя цвёрдыя гукі ([ж], [ч], [ш], [дж], [р], [ў]) і няпарны мяккі гук [j].

Ва ўкраінскай мове гук [j] заўсёды мяккі. Астатнія зычныя могуць выяўляць розную ступень змякчэння – быць змякчанымі (укр. пом'якшеними) і паўзмякчанымі (укр. напівпом'якшеними).

Зычныя гукі [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [р'], [дз'] з'яўляюцца змякчанымі і ўтвараюць пары з адпаведнымі цвёрдымі. Змякчанасць у транскрыпцыі абазначаецца знакам секунды ['], напрыклад: [d'i]ти, [m'i]сто, с[н'э], [l'i]то, [p'i]дко.

Зычны [р] ва ўкраінскай мове пастаянна цвёрды на канцы слова або склада (*лікар* 'урач', *гіркий* 'горкі'). Калі ж гук [р] ужываецца на пачатку склада перад [а], [у], [о] (абазначанымі літарамі *я, ю, ё*), то ён вымаўляецца памякчана (*рядно* [р'адно] 'пакрывала', *лікарю* [л'ікар'у], *говорю* [говор'у], *трюх* [тр'ох]).

Найменшую здольнасць да змякчэння ва ўкраінскай мове выяўляюць губныя ([б], [п], [в], [м], [ф]), шыпячыя ([ж], [ш], [ч], [дж]), заднеязычныя ([г], [к], [х]) і гартанны зычны ([γ]). Яны паўзмякчаюцца ў пазіцыі перад галосным [і], а шыпячыя – яшчэ і ў выпадку падаўжэння. Паўзмякчанасць у транскрыпцыі абазначаецца знакам апострафа ['], напрыклад: [b'i]гти, [n'i]тій 'пайсці', [ч'i]тко, [z'i]сть, [к'i]нець, кл[ч':а] '1. пакулле, 2. шматкі', [zb'iz':a] 'збожжа'. Паўзмякчаныя гукі адпаведным цвёрдым зычным не супрацьпастаўляюцца – яны не ўтвараюць пары па цвёрдасці / мяккасці.

Арфаэпічныя нормы ўкраінскай мовы ў цэлым пераклікаюцца з адпаведнымі правіламі беларускай мовы, але, безумоўна, маюць і пэўныя адметнасці. Адзначым асноўныя з іх.

Ва ўкраінскай мове адсутнічае "аканне" – галосны [о] як у націскай, так і ў ненаціскай пазіцыі вымаўляецца выразна *м[о]л[о]к[о]*, *д[о]р[о]га*, *б[о]р[о]да*. Але ў ненаціскай пазіцыі перад складам з націскным [у] або [і] (радзей) галосны [о] набывае прыгук – [oʷ], напрыклад: *z[oʷ]л[у]бка*, *z[oʷ]з[у]ля*, *c[oʷ]бі*, *t[oʷ]бі*.

Адсутнічае ва ўкраінскай мове “дзекаанне” і “цеканне” – гукі [д] і [т] маюць пары па цвёрдасці / мяккасці адпаведна [д'] і [т'], а не [дз'] і [ц'], як у беларускай мове: [д']і́ти, [д']я́кую, [д']я́[д']ько, [т']і́тка, [т']і́сто ‘цеста’, [т']я́жко. На гэтую асаблівасць украінскай мовы трэба абавязкова звяртаць увагу, паколькі пазбавіцца “дзекаання” і “цекання” беларускамоўнай аўдыторыі вельмі складана.

Галосны [і] ў любой пазіцыі вымаўляецца выразна ([в']і́кно́, [т']і́сно), але часам ненаціскны пачатковы [і] набліжаецца да [ы]: і́нко́лі [і́нко́лы], і́ноді́ [і́но́д'і́] ‘часам, зрэдку’. Галосны [э] (абазначаецца графемай *e*) ва ўкраінскай літаратурнай мове выразна вымаўляецца толькі ў націскай пазіцыі або ў пачатку слова, напрыклад: д[э]́нь, го́роб[э́]ць ‘верабе́й’, м[э́]рзну́ти, [э]но́ха, [э]ле́гія. Ненаціскны [э] вымаўляецца з набліжэннем да галоснага [ы]. У адных выпадках (перад складам з націскным [ы], [і] або [у]) гук [э] амаль пераходзіць у [ы], напрыклад: ме́ні [мы́н'і́] ‘мне’, несэ́ [ны́су] ‘нясу’; у іншых (перад складам з галосным [а] або [о]) – вымаўляецца як гук, сярэдні паміж [э] і [ы]: се́ло [сэ́'ло́], весна́ [вэ́'сна́], сестра́ [сэ́'стра́]; перад складам з націскным [э] гэты гук вымаўляецца з ледзь заўважным набліжэннем да [ы]: ме́не [мэ́'не́] ‘мяне’, бе́рэза [бэ́'рэ́за] ‘бяроза’, несэ́ [нэ́'сэ́] ‘нясе’. Адзначым, што прыгукі на пісьме не фіксуюцца, але іх адсутнасць з'яўляецца парушэннем норм літаратурнага маўлення.

Галосны [ы] (абазначаецца графемай *y*) таксама вымаўляецца выразна ў націскай пазіцыі: ві́шня, тин, ві́йшов; у ненаціскай пазіцыі [ы] ў той ці іншай ступені набліжаецца да [э]. Зразумела, ступень набліжэння [ы] да [э], як і [э] да [ы], залежыць ад тэмпу маўлення (пры паскораным тэмпе набліжэнне большае) і ад характару галоснага ў наступным складзе. Калі ў наступным складзе ёсць націскны [э], то ненаціскны [ы] можа вымаўляцца як [э^н]: жы́вэ [жэ́'вэ́] ‘жыве’. Калі ж у наступным складзе стаіць галосны верхняга пад'ёму [у], [і] або [ы], такое набліжэнне ледзь заўважальнае: дыві́цца [ды́'в'і́'а] ‘глядзіце’, жы́вій [жы́'ві́й].

Ва ўкраінскай мове звонкія зычныя на канцы слова і перад глухімі звычайна не аглушаюцца: ду[б], гри[б], ка́[з]ка, дорі́[ж]ка ‘дарожка’ і г. д. Часта гэта прыводзіць да вымаўленчых памылак тых, хто вывучае ўкраінскую мову.

Літары *в* на канцы слова ці склада адпавядае гук [w] (трохі карацейшы за беларускі [ў]) і ні ў якім разе не [ф] ці [в]: сказа[w], прійшо[w], д[і]ч[ина], ві[w]т[орок]. На жаль, гэтую памылку вельмі часта дапускаюць беларускамоўныя навучэнцы і нават носьбіты мовы.

Вялікае значэнне для правільнага маўлення як на роднай, так і на няроднай мове мае веданне акцэнталагічных норм. Часам гэтыя нормы не вылучаюць асобна, а разглядаюць у межах арфаэпічных.

Для ўкраінскай мовы, як і для беларускай, характэрны дынамічны (сілавы), свабодны, рухомы націск – як правіла, адзін са складоў у слове выдзяляецца сілай голасу; націск можа падаць на любы склад і пры змяненні формы слова мяняць пазіцыю, напрыклад: *добре, вода́, молоко́; губа́ – губи, школя́р – школяра́* ‘школьнік – школьніка’.

У беларускай і ўкраінскай мовах у шэрагу лексем месца націску супадае: бел. *вы́падак* – укр. *віпадо́к*; бел. *сястра́* – укр. *сестра́*; бел. *лістапа́д* – укр. *листопа́д*; бел. *адзіна́ццаць* – укр. *одина́дцять* і г. д. Наяўнасць такіх слоў, безумоўна, спрашчае і паскарае працэс навучання. Але разам з тым назіраецца і адваротная сітуацыя, калі словы ў беларускай і ўкраінскай мовах маюць вельмі падобнае гучанне, але адрозніваюцца месцам націску, напрыклад: бел. *азі́міна* – укр. *озими́на*; бел. *за́суха* – укр. *засу́ха*; бел. *пе́рапіс* – укр. *перэ́пис*; бел. *рука́піс* – укр. *руко́пис*; бел. *но́вы* – укр. *нові́й*; бел. *ураджэ́нец* – укр. *уро́дження́ць* і г. д. Гэта стварае пэўныя цяжкасці пры вывучэнні мовы і патрабуе спецыяльнага завучвання.

Ва ўкраінскай мове існуе шэраг слоў з падвойным націскам, які можа падаць як на адзін, так і на іншы склад, не змяняючы пры гэтым значэння слова і яго стылістычнай афарбоўкі: *апо́стро́ф, зокрэ́ма, за́вждзі́, наза́вждзі́, ялі́нко́вій, до́говір, зе́рно́, про́стий, по́мілка, та́кож, усмі́шка, допові́стї́, опові́дач, ма́буць, закі́нчы́ти*. Падвойны націск у пэўных выпадках можа выконваць стылістычную функцыю. Так, словы з націскам на першым складзе (*глібо́ко, вісо́ко, шы́роко*) – агульнаўжывальныя, а з націскам на другім складзе (*глібо́ко, висо́ко, шыро́ко*) – кніжныя словы (паэтызмы). Замацоўваць правільнае вымаўленне можна з дапамогай спецыяльных мнеманічных прыёмаў.

Прапануем прыкладныя заданні, якія могуць быць выкарыстаныя як пры вывучэнні ўкраінскай мовы, так і пры ўдасканаленні ўменняў і навыкаў па беларускай.

Заданне 1. Адзначце гукі, характэрныя для беларускай і ўкраінскай моў. Запоўніце знакамі “+” і “–” прыведзеную табліцу (для павелічэння цяжкасці задання можна дадаць гукі з іншых моў).

	[p']	[p]	[r]	[x]	[y]	[ш']	[б']	[ч]	[ч']
Беларуская мова									
Украінская мова									

Даведка.

	[р']	[р]	[г]	[х]	[у]	[ш']	[б']	[ч]	[ч']
Беларуская мова	-	+	+	+	+	-	+	+	-
Українская мова	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Заданне 2. Затранскрыбіруйце словы (можна ў якасці дадатковага задання прапанаваць перакласці прыведзеныя словы на беларускую мову, затранскрыбіраваць і параўнаць вымаўленне ў блізкароднасных мовах).

Казка, голуб, голубка, ганок, шчасця, ідальня, місто, кінець, жывё, вівторок, сказаў, дарога, дошч.

Даведка. [казка], [гoлyб], [гo'лyбкa], [гaнoк], [шчac'т'a], [jидaл'н'a], [м'iстo], [к'инэц'], [жэ'вэ], [в'ivтoрoк], [сказaў], [дoрoгa], [дoшч].

Заданне 3. Перакладзіце прыведзеныя словы з украінскай мовы на беларускую і вызначце, якім гукам (гукамі) адрозніваецца кожная з утвораных пар.

Дарога, собака, зуб, тiсто, мoлoкo, шчac'т'я, тeлeвiзoр, вoдa, xлoпeць, кaзкa, бa'т'кo, вeснa, двeрi, мeблi, кaбiнeт.

Даведка. Дaрoгa, cабaкa, зyб, цeстa, мaлaкo, шчac'цe, тeлeвiзaр, вaдa, xлoпeц, кaзкa, бaцькa, в'яснa, дзвeры, мэбл'я, кaбiнeт.

Укр. [дoрoгa] – бел. [дaрoгa], укр. [cобaкa] – бел. [cабaкa], укр. [зyб] – бел. [зyц], укр. [т'iстo] – бел. [ц'эстa], укр. [мoлoкo] – бел. [мaлaкo], укр. [шчac'т'a] – бел. [шчac'ц'э], укр. [тэдэв'изoр] – бел. [тэд'эв'изар], укр. [вoдa] – бел. [вaдa], укр. [xлoпeць] – бел. [xлoп'эц], укр. [кaзкa] – бел. [кaскa], укр. [бaт'кo] – бел. [бaц'кa], укр. [вэ'снa] – бел. [в'acнa], укр. [двeр'и] – бел. [дзв'эры], укр. [мэбл'и] – бел. [мэбл'a], укр. [кaб'инeт] – бел. [кaб'ин'эт].

Заданне 4. Прачытайце прыведзеныя словы ў адпаведнасці з арфаэпічнымі нормаў украінскай мовы.

Бoрoдa, вoдoлaз, вoрoнa, зoлoтo, кoмпoт, copoкa, вoдocпaд, вoрoтa, вoрoжiтi, зoзyл'я, кoжyх, клeн, крeм, cпoртcмeн, opaтopcькiй, Укpaїнa, їcтi, їдaл'н'я, їжaк, пoїxaтi, cвoї, щїpий, щoкa, щїлiнa, щeдpий, щїткa, вїщий, щипaтi, гyдзик, гpaтi, гpaтi, гвaлт, гpунтoвний, пїдпис, зaвoд, гpиб, лyбoв, дївчинa, писaв, лeв, кpoв, дeтeктїв, пpaвдa, пpocьбa, бopoтьбa, мopoз, нaрoд, гoлyб.

Гopдїшcя, клoпoчeшcя, нa пoдyшцi, нa дoшцi, нa гaрмoшцi, в кнїжцi, нa cтeжцi, нa дoрїжцi, cпївaчцi, бaгaчцi, пїднїшcи, пpивїзшi, oбгpїзшi, пepелїзшi, пepемeрзшi, poзжoвyвaтi, з джeрeлa.

Заданне 5. “Расшыфруйце” прыведзеныя скарэагаворкі і навучыцеся хутка і правільна іх вымаўляць.

[бoбэp нa бэpэ'з'и з бoбpэ'н'aтaмy бyбл'ыкy п'їк]

[бaб'ы'н б'їб poзцв'їw y дoшч / бyдэ'м бaб'ї б'їб y бopшч]

Даведка. Бoбэp нa бeрeзi з бoбpeн'ятaмi бyбл'икi пїк / ‘Бaбeр нa бeрaзe з бaбpeн'ятaмi бyбл'їкi пeк’.

Бaбiн бїб poзцвїв y дoшч, бyдe бaбi бїб y бopшч / ‘Бaбiн бoб paсцвeў y дoждж, бyдзe бaбe бoб y бopшч’.

Заданне 6. Затранскрыбіруйце скарэагаворкі і навучыцеся правільна іх вымаўляць.

Їлa Мapїнa мaлїнy / ‘Eлa Мapынa мaлїнy’.

Кoвaль кyлю кyвaв, кyвaв i пepкoвyвaв / ‘Кaвaль кyлю кaвaў, кaвaў i пepaкoўвaў’.

Мiшi в шaфi шapудїлi – шicть шapфїв шepc'т'янiх з'їлi / ‘Мышy ў шaфe шapудзїлi, шэсць шaлїкaў вaўн'янiх з'елї’.

Даведка. [jїлa мap'їнa мaл'їнy], [кoвaл' кyл'y кyвaв / кyвaв i пэ'рэ'кoвyвaв], [м'ш'ї w шaф'ї шapуд'їлы' / ш'їст' шapф'їw шэp'c'т'aн'ыx зjїлы].

Заданне 7. Запомніце месцы націску ў найбольш ужывальных словах украінскай мовы і перакладзіце іх на беларускую (праверце сябе з дапамогай перакладнага слоўніка).

Apшт, бeздoглaдний, бoлoтїcтий, бopoдaвкa, вepбa, вepетeнo, вїпaдoк, вїcoкo, вyзькїй, гopoшїнa, гpaблї, дїxaнн'я, дoпїзнa, дoчкa, дoнькa, зaгaдкa, зaтїчкa, звїcoкa, здaлeкa, злeгкa, знaнн'я, їгpaшкa, кoлeсo, кpoпивa, кyр'ятинa, лeгкїй, лїтoпис, нeнaвїдїтi, нeнaвїcть, нoвїй, oбcтpїл, oлeнь, пepекис, пepепис, пoдpугa, пpїятeль, рїзнoвид, pyкoпис, cпїнa, тoнкїй, yрoджeнeць, цeмeнт, цїгaн, чepгoвїй, чopнoзeм, чopнoслив, шїpoкo, шкїльнїй, щїпцї.

Заданне 8. Складзіце крыжаванку (рэбусы, загадкі), выкарыстоўваючы веды па фанетыцы ўкраінскай мовы.

Спіс літаратуры

1. Плотнікаў, Б. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. – Мінск : Інтэрпрэсэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
2. Слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы ; уклад. Н. П. Еўсіевіч [і інш.] ; навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 916 с.
3. Сучасна україньска літeратурнa мoвa: Лeкcикoлoгїя, Фoнeтикa : пїдpyчник / A. K. Moйcїeнкo, O. B. Бac-Кoнoнeнкo, B. B. Бoндapeнкo [тa інш.]. – Кїв : Знaнн'я, 2010. – 270 c.
4. Укpaїнський opфoгpaфїчний cлoвник : близькo 155 тис. слів / уклад. : В. В. Чумак [тa інш.] ; вїдп. рeд. В. М. Рycанївський. – 4-е вїд., пepepoбл. i дoпoвн. – Кїв : Дoвїpa, 2005. – 1069 c.

Нїнa BAЛAтOЎCкAЯ,

дaцeнт кaфeдpы тeapэтычнaгa i cлaв'янcкaгa мoвaзнaўcтвa Бeлapycкaгa дз'яpжaўнaгa ўнївepcїтeтa, кaндыдaт фїлaлaгїчнiх нaвyк.

Аpтыкул пaстyпїў y рeдaкцїю 25 cакaвїкa 2017 г.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

З вопыту работы

ГОНАР І СУМЛЕННЕ БЕЛАРУСІ

ЛІТАРАТУРНАЯ ГАСЦЁЎНЯ*

Эпіграф: Я заўсёды хачу зразумець, колькі чалавека ў чалавеку? І як гэтага чалавека ў чалавеку абараніць? Чым мы можам яго абараніць?

С. Алексіевіч.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Бібліятэкар. Паважаныя сябры, мы рады вітаць вас! Напэўна вы ўсе памятаеце, якая важная для Беларусі падзея адбылася ў 2015 годзе – прысуджэнне Святлане Алексіевіч Нобелеўскай прэміі па літаратуры. Яе кнігі – не толькі здабытак беларускай літаратуры, але і дакументальны помнік, значнасць якога распасціраецца на ўвесь сучасны свет, на цывілізацыю ўвогуле. Помнік пакутам і мужнасці ў наш час. Як казала сама Алексіевіч: “Я ўдзячная Адамовічу і Быкаву за прыклад і маральны ўзор. Цяжка быць сумленным чалавекам у наш час”.

Калі госці завіталі б да нас у школу, мы распавадалі б ім пра гонар і сумленне беларусаў – пра пісьменнікаў, якія праславілі нас на ўвесь свет.

Чытальнік.

Час стагоддзі, як касой, сцінае,
Веры, царствы, догмы йдуць да ценяў...
Усё мінае – Гонар не мінае,
Бо народжаны адным сумленнем.
Калі сонца выб’ецца з туману,
Толькі іх успомніць хор народаў,
Воінаў сваіх, святых і зраненых,
Рыцараў сумлення і свабоды.

У. Караткевіч.

Вядучы. Вядомы чалавек... Асабліва, калі ён вядомы не толькі ў краіне, дзе жыве і працуе, але і за яе межамі, калі яго імя стала ўжо ў той ці іншай меры нацыянальным сімвалам Бацькаўшчыны, увасабленнем таленавітасці народа, да якога ён належыць. Зразумела, што цікавасць да такой асобы, да яе біяграфіі, да асаблівасцяў яе характару і натуры, адметнасцяў яе духоўнага свету – з’ява агульначалавечая, уласцівая людзям паўсюдна. Пазнаўшы таямніцу ўнутранага

свету выдатных асоб Беларусі, мы спасцігнем саміх сябе.

Літаратар. Васіль Быкаў – феномен чыста беларускі. Цяжка ўявіць пісьменніка, які так маштабна думаў бы пра лёс свайго народа, з такім трагічным напалям пачуцця перажываў бы за тое, што адбываецца ў Беларусі.

Творчасць Быкава – найвышэйшая ступень мастацкай праўдзівасці, глыбіня пранікнення ў таямніцы людскай псіхалогіі, драматычная вострыня, рэдкая вобразнасць бачання свету.

Лёс кожнага па-свойму цікавы, а калі жыццё сутыкае нас са знакамітай асобай, то зусім зразумелай становіцца пільная цікавасць не толькі да таго, што здолеў стварыць гэты чалавек, але і да таго, калі і дзе ён нарадзіўся, рос, хто яго бацькі, настаўнікі, каб зразумець, як, чаму са звычайнага, здавалася б, хлапчука ці дзяўчынкі вырастае паэт, пісьменнік ці вучоны.

Вядучы. Васіль Быкаў жыў і пісаў ад імя цэлага пакалення, ад імя тых, што юнакамі спазналі вайну і ўзмужнелі духам са зброяй у руках, для якіх дзень жыцця быў роўны веку. Гаварыць няпраўду пра Вялікую Айчынную вайну не толькі амаральна, але і злачынна. На палях гэтай вайны вырашаўся лёс усёй планеты. Людзі зямлі павінны ведаць, ад якой небяспекі яны пазбавіліся і якой цаной дасталася ім гэтае збавенне. Пакуль чалавецтва будзе ўсведамляць і памятаць, што яно перажыло ў XX стагоддзі, што страціла і чаго дамаглося – новая вайна немагчыма.

Гісторык. Васіль Уладзіміравіч Быкаў нарадзіўся 19 чэрвеня 1924 г. у вёсцы Бычкі Ушацкага раёна Віцебскай вобласці.

Бацькі Васіля – беларускія сяляне. У Кублічах ён скончыў дзевяць класаў і паступіў у Віцебскае мастацкае вучылішча, скончыў школу ФЗН будаўніцкага і чыгуначнага профілю. Перад самай вайной Васіль апынуўся ва Украіне, дзе збіраўся паступаць у індустрыяльны інстытут, але вайна вырашыла па-свойму.

Спачатку інжынерны батальён, потым удзел у цяжкіх баях на Паўднёва-Заходнім фронце, пяхотнае вучылішча ў Саратаве, пасля закан-

* Мерапрыемства можна дапоўніць музычным суправаджэннем і дэманстрацыяй прэзентацыі, відэаішэрагаў.

чэння якога ў 1943 г. атрымаў званне малодшага лейтэнанта, зноў баі ва Украіне, у Румыніі, Аўстрыі. На Кіраваградчыне ёсць брацкая магіла, дзе ў спісе пахаваных значыцца імя Васіля Быкава. Бацькі атрымалі пахавальную, дзе паведамлялася, што іх сын, камандзір стралковага ўзвода лейтэнант Быкаў Васіль Уладзіміравіч, забіты 10 студзеня 1944 г., пахаваны на цэнтральных могілках вёскі Вялікая Севярынаўка Кіраваградскай вобласці. Але на самай справе гэта было не так...

Вядучы. Сам Лёс, сам Гасподзь Бог выхапіў простага беларускага хлопца з пякельнага катла вайны, адхіліў ад яго смерць для таго, каб ён раскажаў свету пра пакуты чалавека на вайне. І ён зробіць гэта, выканае гэты наказ і праславіць беларускую нацыю, дапаможа беларусам зберагчы сябе, выстаець у жорнах гісторыі. Так яно і адбылося...

Чытальнік.

Я перад вамі з памяццю сваёй.
Адному мне бывае цяжка з ёй.
Ідзе яна за мною, след у след,
Ідзе за мною многа зім і лет.

А. Вярцінскі.

Літаратар. Кнігі Васіля Быкава – гэта падручнікі сумлення. Яго з’яўленне ў літаратуры не было нечаканасцю.

Вядучы. Васіль Быкаў быў запатрабаваны часам, які захлынуўся ад хлусні ва ўсім. У літаратуру ён прыйшоў не для красавання, не для заробкаў. Прыйшоў, каб быць даверанай асобай у суровай праўды, у бязлітаснай ісціны.

Літаратар. Письменник вярнуў слову яго значнасць, бо пісаў шчыра і сумленна. А яшчэ засталіся яго малюнкi. Чалавек на вайне вымушаны забіваць. Ці магчыма было ў такіх умовах захаваць душу? Ён бачыў чалавека ў самых экстрэмальных момантах на вайне. Бачыў, што людзі бываюць як героямі, так і слабымі істотамі. Чытаючы яго творы, адчуваеш, што зразумець прычыну тых ці іншых чалавечых учынкаў – значыць дараваць.

Вядучы. Вайна – жахлівы рэнтген, які правярае на чалавечнасць.

Чытальнік.

Навекі слава тым, што ў полі ратным
Загінулі за родныя палі,
За наш народ, за лёс народаў братніх,
За дзень наступны усё зямлі...
Бясмертныя іх помнікі крані ты –
І цеплыню адчуеш пад рукой:
Іх высеклі не з камяў, не з граніту, –
З людской любові, з удзячнасці людской.

П. Панчанка.

Літаратар. Як літаратар Васіль Быкаў дасягнуў сусветнай вышыні, але як чалавек застаўся такім жа сціплым і простым. Сваёй творчасцю

ён высока ўзняў у свеце асобу, характар беларуса, спосаб мыслення, яго прысутнасць у жыцці на Зямлі.

Вядучы. Яшчэ пры жыцці яго называлі сумленнем нацыі. Быкаў – гэта глыба, моц таленту, розуму, добрасць, шчырасць душы і веліч, высакароднасць асобы.

Літаратар. Зусім непрыкметна праз усю творчасць письменніка праходзіць вобраз жанчыны. Асабліва пяшчотна ставіўся ён да маці, ад якой і ўспрыняў вялікую дабрыню і спагадлівасць.

Гісторык. Маці Ганна Рыгораўна паходзіла з вёскі Завулак, якая пасля заканчэння грамадзянскай вайны апынулася на польскім баку. І там застаўся магчын брат Лявон. Яна была вельмі добрая, далікатная характарам, ніхто не чуў ад яе злоснага пагрозлівага слова. Усё – ласкава, лагодна, з нейкай застарэлай тугой у душы.

Чытальнік.

І ёй успамінаецца тады, як сын сказаў:
“Вярнуся, не загіну, чакай мяне... Чакай!..”
Ідуць гады, і кожны дзень чакае маці сына.

В. Зуёнак.

Літаратар. Пяшчотная любоў да маці адлюстравалася ў многіх творах. Хваляванне, трывога за маці, якая засталася на акупаванай гітлераўцамі тэрыторыі, не пакідала юнака ўсю вайну. Васіль Быкаў пісаў: “Усю вайну і яшчэ дзесяць год пасля яе быў далёка ад Беларусі, але светлы вобраз роднага краю, мацярынскай пяшчотай жыву ў маім сэрцы”.

Чытальнік.

“Я жывы і здаровы і скоро вярнуся”...
Хацеў крыкнуць – ды голас прастыў у магіле,
Хацеў ціха пастукацца ў шыбу...
Але пайшоў пад Берлін...

М. Купрэў.

Літаратар. Мацярынскі пачатак Васіль Быкаў вылучаў у шэрагу жаночых вобразаў у розных творах. У апавесці “Трэцяя ракета” створаны вельмі прывабны вобраз Люсі-Сінявочки, якая гіне разам з артылерыйскім разлікам супрацьтанкавай гарматы-саракапяткі. З выгляду Люся амаль дзяўчо. Але ў яе вельмі выразная спагадлівасць і такое глыбокае разуменне людзей, што і вопытныя ў жыццёвых справах артылерысты ўспрымаюць яе не толькі роўнай, але ў нечым і больш праніклівай, здольнай спасцігаць тое, што ім недаступна. Ды і сама яна прызнаецца...

Чытальнік. “...Мне часам здаецца, што я многа старэйшая за ўсіх вас. Здаецца, адчуваю, разумею тое, чаго вы не разумееце. Вы такія слаўныя, храбрыя, толькі вы не разумееце сябе. Вы трымаеце сябе так, нібы ўвесь век, да вас і пасля вас, была і будзе адна толькі вайна. Без вайны вы сябе не ўяўляеце. Ці не так? І ўсё вы

мераеце салдацкай меркай. Іншай у вас няма. Праўда ж?.. Іншы перажывае: медалём не ўзнагародзілі. Іншы імкнецца як спрытнай пахваліцца сілай, падужаць каго ці яшчэ як сябе паказаць. А таго вы не разумееце, што недзе ў кожнага з вас маці, ну ці там дзяўчына, і што вы дарагія ім зусім не гэтым. Ім гэта зусім не патрэбна. Ды і не важна гэта. Важна душа ў чалавеку: каб ён быў сумленны, адданы, таварыскі, праўдзівы”.

Вядучы. Па сутнасці, гэта не проста сяброўская гаворка, а мацярынскае стаўленне да тых людзей, з якімі Люся дзяліла франтавыя нягоды.

Чытальнік.

На абелісках – толькі даты,
імёны многіх не знайсці.
І невядомыя салдаты маўчаць
у сціплым забыцці.
Байцам не сняцца пантэоны,
у іх з маленства клопат быў,
Каб рунню дыхаў дол зялёны,
каб град калоссе не пабіў.

А. Пысін.

Літаратар. Бадай, яшчэ больш выразнае мацярынскае стаўленне ў Веры Вераценнікавай да франтавога мужа – ротнага камандзіра лейтэнанта Самохіна ў творы “Яго батальён”. Па вайсковым званні Вера – малодшы сяржант. Яна цяжарная. Але пайсці ў тыл жанчына рашуча адмаўляецца, бо не хоча і не можа пакінуць мужа, якім прывыкла апекавацца з мацярынскай клапаціласцю.

Чытальнік. “Доўга ты без мяне ўцалееш? Ты ж на першай гадзіне галаву пакладзеш. За табой жа, як за маленькім, глядзець трэба! – праз слёзы казала Вера”, калі Самохін паспрабаваў угаварыць яе пакінуць перадаваю.

Літаратар. Вядома, свайго лейтэнанта яна не ўратавала, бо той і не думаў хавацца за жончыну спадніцу (у сапраўдных баях гэта было і немагчыма), але за жыццё люблага змагалася да канца, а пасля яго гібелі і яго ротай камандавала. Ды ўрэшце загінула і сама. У магілу яе кладуць побач з Самохіным.

Чытальнік. “Колькі людзей гэтыя рукі ўратавалі ад смерці, павыцягвалі з-пад агню, паўладкоўвалі ў выпадковыя палявыя сховішчы, перавязалі, дагледзелі... Але вось наступіла і яе чарга...”

Літаратар. Хораша напісана і пра Янінку, усмешліваю гарадзенскую дзяўчынку, якая стала першым і адзіным каханнем лейтэнанта Ігара Іваноўскага (апovesць “Дажыць да світання”). Яму выпадае вельмі пакутная доля на вайне – сплываючы крывёю, дачакацца ў паўсмяротным стане фрыца-абозніка і апошняй гранатай падарваць яго разам з сабою. А з Янінкай лёс звёў

лейтэнанта яшчэ тады, калі хлопец толькі ехаў на вайсковую службу. Янінка проста зачаравала яго “сваёй юнай пекнасцю”, натуральнасцю паводзінаў, у якіх жаночая прывабнасць працяўляецца нязмушана, нібы сама сабою. Вядома, гэта была годнасць здагадлівай жанчыны, якая і ў юнацкім узросце інтуітыўна адчувала сваё вялікае прадвызначэнне – працягваць род чалавечы. Напісана пра Янінку не без любавання яе прыгажосцю, нават з лёгкім налётам рамантызацыі, у Быкава даволі рэдкай, а тут такой прыкметнай.

Чытальнік.

Мы з табою ля рэчкі не страчалі зары,
Не вяло з намі спрэчкі рэха ў звонкім бары.
Не купаліся ў хвалях мурагу ў сенакос,
Нас не вабілі далі ні зямлі, ні нябёс.
І за тое, што росы не абмылі нам ног,
Нам прысуджана ростань на развілцы дарог.

І. Навуменка.

Літаратар. Чытацкую сімпатыю выклікаюць і многія іншыя жаночыя вобразы з твораў пісьменніка. Сярод іх экзатычная Джулія Навелі (апovesць “Альпійская балада”), вельмі прыгожая дзяўчына Франя з твора “Пакахай мяне, салдацік”. У апovesці “Мёртвым не баліць” захапляе непрыгожая знешне, але вельмі прывабная сваёй чалавечай сутнасцю “агонь-дзяўчына” Каця Шчарбенка, якая першая кідаецца туды, куды не адважваюцца ступаць мужчыны, баючыся трапіць у мінную пастку. Там яна і гіне.

У апovesці “Воўчая зграя” раскрыты вобраз партызанскай радысткі са звонкім, мілагучным голасам – Клавы Шарохінай. Апынуўшыся сярод народных мсціўцаў у варожым тыле, дзяўчына таварышаў па зброі...

Чытальнік. “...Зачаравала з першага позірку: такая яна была ладная ў сваім новенькім беленькім кажушку і ў маленькіх валёначках, якія міла рыпелі на ранішнім марозіку, вушы яе ладнай цыгейкавай шапкі былі какетліва падвязаны на патыліцы, на лоб высыпалася гуллівая грыўка, а на маленькіх руках ладна сядзелі футравыя рукавіцы з белым шнурочкам, закінутым за каўнер кажушка”.

Літаратар. У партызанскім атрадзе Клаве давалося нарадзіць дзіця, бацька якога, партызанскі камандзір, загінуў. Таварышы па барацьбе ўратаваюць дзіця.

Літаратар. Шмат пісаў Васіль Быкаў пра жаночую мужнасць і самаахвярнасць. Іх працяўляе і цётка Ядвіга з апovesці “Абеліск” і Варвара з апovesці “Кар’ер”, і Войцікава маці з апovesці “У тумане”, якая пайшла на смерць, каб застаўся жыць сын. Дзёмчыха, маці траіх дзяцей, з апovesці “Сотнікаў”, дапамагае хавацца партызанам. Зося Нарэйка з апovesці “Пайсці і не вярнуцца”

тлумачыць эгаісту Антону, калі ён надумаў перайсці да немцаў, каб захаваць жыццё...

Чытальнік. “...Каму жыць не хочацца? Я ж зусім і не жыла яшчэ. Але што ж ты прапануеш? Ты кажаш, што няма выбару. Выбар ёсць: або мы, або яны”.

Чытальнік.

От і ўсё.

За светлы край азёрны,
За вясну ў палёх,
Неба сіняе ў кроплях зорных
Я навек тут лёг.

А. Коршак.

Літаратар. Да такой жа высновы, выказанай з няменшай пэўнасцю, прыходзяць у аповесці “Знак бяды” Пятрок і Сцепаніда, вобразы якіх Васіль Быкаў пісаў са сваіх бацькоў.

Вядучы. Многія сапраўдныя, высакародныя, далікатныя і пшчотныя жанчыны ў творах пісьменніка гінуць у ваеннай віхуры. Так было і ў рэальным жыцці. У ім жанчыны гінулі найчасцей, бо былі найменш падрыхтаваны да таго пекла, якім з’яўляецца вайна, “самае праклятае з усіх ліхаў, заведзеных жыццём на зямлі” (“Жураўліны крык”). Праз пакутніцкі, трагедыйны лёс жанчыны гэтая праўда выявілася з найбольшай выразнасцю і сілай.

Чытальнік.

Ты кажаш, я не ведаю вайны,
што мне было тады гадоў замала?
Чаму ж яна мае забрала сны?
На ўсё жыццё наперад сны забрала?
Чаму ж амаль не кожнае начы я прачынаюся,
скаваны жахам?
Хачу ад смерці лютаі уцячы –
і стрымгалоў бягу аўсом няжатым.
Паўзу бульбянішчам па баразне,
да хмызняку куляюся па пожны,
Але ратунку мне няма і ў сне –
у вочы стрэл грыміць у міг апошні...
Я ведаю: пазбыцца гэтых сноў
не дапаможа мне ніхто на свеце.
Я буду трызніць імі зноў і зноў,
яны – мае навек, да самай смерці.
Застаўшыся з маленства на вайне,
я аднаго хачу, мая краіна:
Каб гэта скончылася ўсё на мне.
Каб гэта ўсё не стала доляй сына.

Н. Гілевіч.

Вядучы. Шчырыя быкаўскія творы паказваюць сапраўдную вайну: не толькі подзвігі, але і бруд, гвалт, здзек, подласць, здраду, якімі поўніцца аж цераз край любая, нават нібыта і праведная, крываваая калатнеча. На вайне, як і ў экстрэмальных сітуацыях мірнага часу, адкрываюцца і светлыя вышыні, і цёмныя закуткі, прорвы чалавечай душы. Васіль Быкаў паказваў

нашы балячкі, няўменне камандаваць – імкненне перамагаць не ўменнем, а колькасцю пакладзенных жыццяў.

Чытальнік.

Мне часам груз яе не па плячы.
Не знаю часам, як ёй памагчы.
Я мушу падзяліцца з вамі ёй.
Я перад вамі з памяццю сваёй...

А. Вярцінскі.

Вядучы. Па складзе душы Васіль Уладзіміравіч быў вельмі далікатны, чулы чалавек, здольны з выключнай вастрынёй рэагаваць на людскія беды. Ён рашуча кідаўся на дапамогу, не думаючы пра нязручнасці і цяжкасці для сябе.

Чытальнік. “Ад умення жыць годна вельмі шмат залежыць у наш складаны, трывожны час. Урэшце менавіта навукай жыць годна вызначаецца захаванне жыцця на Зямлі. Жыць сумленна нялёгка. Але чалавек можа быць чалавекам, і род чалавечы можа выжываць толькі пры ўмове, што сумленне людскае будзе на вышыні...” (В. Быкаў).

Вядучы. Больш за дзесяць гадоў прайшло з таго часу, як Беларусь страціла аднаго з найлепшых сваіх сыноў – не стала чалавека, чыя прага праўды і незвычайны пісьменніцкі талент уславлілі ў свеце нашу Радзіму. Асэнсаванне страты такой асобы, як Васіль Быкаў, яшчэ наперадзе. Але і цяпер несумненна: найлепшым ушанаваннем будзе шырокае распаўсюджванне твораў славутага пісьменніка.

Хочацца спадзявацца, што творы Васіля Быкава будуць уважліва чытаць нашы суайчыннікі – і тады больш зразумелымі стануць яго погляды і глыбей будуць спасцігнуты мастацкія вартасці быкаўскай прозы.

Літаратар. Гэта быў чалавек вялікага розуму і шчырага сэрца, які аддаў усяго сябе беларускаму народу. Ён бязмежна любіў свой народ, хацеў, каб ён быў адукаваны, умеў адрозніць праўду ад крыўды, чужое ад свайго, чорнае ад белага, не згінаўся перад дужэйшымі, адчуваў сябе гаспадаром на роднай зямлі і ва ўласным доме. Каб любіў і абараняў сваё – сваю свабоду і матчыну мову. Сам Васіль Быкаў быў вялікім пісьменнікам, чалавекам, патрыётам.

Вядучы. Нацыя, якая мае такога духоўнага волата, не мае права быць на ўзбочыне гісторыі. Нацыянальная літаратура, якая мае творы такога ўзроўню, становіцца ў шэраг сусветных літаратур. Мова, на якой напісаны падобныя творы, не мае права на забыццё!

Гісторык. Яго не стала ў 2003 годзе. 22 чэрвеня – чорная дата пачатку Вялікай Айчыннай вайны – чорны цень дня яго смерці. Вайна, ад якой ён ніколі не ўцякаў, нарэшце дагнала яго.

Літаратар. Ён яшчэ паспеў патрымаць у руках свой апошні твор – кнігу ўспамінаў “Доўгая дарога дадому” – справаздачны рэквіем. А жыццё было – Беларусь.

Вядучы. “Пайсці і не вярнуцца” – так назваў ён адну з самых трагічных сваіх аповесцяў. А ён пайшоў і вярнуўся, каб прайсці свой жыццёвы шлях да канца, а потым пайсці туды, адкуль не вяртаецца ніхто – у Вечнасць. Вечнасць не выдае ні грантаў, ні медалёў. У яе ёсць толькі адна ўзнагарода – Памяць. Яна выдаецца пасмяротна.

А потым было развітанне, сапраўды народнае, з вялікім пісьменнікам, з вялікім грамадзянінам, які ўсяго сябе аддаў роднай Беларусі, доўгія гады быў гонарам і сумленнем нацыі і нідзе не здрадзіў праўдзе: ні калі быў у акапах самай жорсткай вайны ў гісторыі чалавецтва, ні калі схіляўся над аркушам чыстай паперы за рабочым сталом.

Памяць пра вялікага пісьменніка, грамадзяніна, заступніка Беларусі застанеца навечна ў нашых сэрцах.

Чытальнік.

Я вас прашу, не зведаў хто вайны,
Прашу вас, мае дочки і сыны,
Узяць хоць долю памяці маёй –
Каб потым ёй не зарасці травой.

А. Вярцінскі.

Вядучы. Кажуць, няма прарокаў у сваёй Айчыне...

Чытальнік.

Бясследна нішто не міне,
гісторыю слова адродзіць,
Ты мост, па якім да мяне
мінуўшына ў госці прыходзіць.

П. Макаль.

Гісторык. Святлана Алексіевіч нарадзілася ў сям’і вайскоўца 31 мая 1948 г. ва Украіне. Потым пераехала на Гомельшчыну, закончыла школу. Пасля журналісцкі факультэт БДУ. Яе настаўнікам быў Алесь Адамовіч – ён навучыў зусім іншаму светапогляду, дзякуючы яму яна стала чалавекам думкі. Працавала, друкавалася ў газетах і часопісах. Піша на рускай і беларускай мовах. Святлана Алексіевіч кажа...

Чытальнік. “...Я чалавек беларускага свету. У той жа час я выхаваная на рускай культуры. І я касмапаліт. Асабліва пасля Чарнобыля. Я кажу тое, што думаю. Я люблю рускі народ, беларускі народ... Мае родзічы па бацькоўскай лініі – беларусы. Я ў чацвёртым пакаленні дачка сельскіх настаўнікаў. Мой прадзед вучыўся з Якубам Коласам. Я адчуваю, што гэта мая зямля. У той жа час мая маці – украінка, і я вельмі люблю Украіну. Я ведаю беларускую мову, але не так добра, каб на ёй пісаць”.

Гісторык. Аўтар цыкла “Галасы Утопіі”, у які ўвайшло пяць кніг: “У вайны не жаночае аблічча” (1985), “Цынкавыя хлопчыкі” (1989), “Чарнобыльская малітва” (1997) “Апошнія сведкі” (2004), “Час сэканд-хэнд” (2013). Святлана Алексіевіч лаўрэат 22 савецкіх і міжнародных прэмій. Яе кнігі перакладзены на 35 моў свету. Дакументальныя стужкі і спектаклі па яе кнігах ідуць у многіх краінах свету.

Літаратар. У дакументальнай аповесці “У вайны не жаночае аблічча” сабраны амаль дзвесце споведзяў жанчын-франтавічак, падпольшчыц і партызанак. Медыкі, сувязісткі, сапёры, лётчыцы, снайперы, стралкі, зенітчыцы, танкісты, дэсантніцы, шафёры, яны прайшлі праз усе выпрабаванні жорсткага часу. На самай страшнай вайне XX ст. жанчыне давалося стаць салдатам. Яна не толькі ратавала, перавязвала параненых, але і страляла са “снайперкі”, бамбіла, падрывала масты, хадзіла ў разведку. Жанчына забівала ворага, які з нечуванай жорсткасцю знішчаў усё жывое на сваім шляху. “Не жаночая гэта доля – забіваць”, – пагодзімся мы з гераіняй гэтай кнігі. Але вайна прымусіла ўзяцца за зброю і жанчын.

Чытальнік.

...Крочылі полем спаленым,
шляхамі страшнай вайны,
І плакалі на развалінах, і мёрзлі ў акапах яны...
У лужах сцюдзёных мыліся,
прычэсваліся пад дажджом,
Па косах сваіх журыліся пад гулкі
гарматны гром...
Паходамі, зброяй занятыя,
справай ваеннай пары,
Былі яны проста дзяўчатамі,
што там ні гавары.
...А гінулі – як мужчыны,
абняўшы зямлю ямчэй.
Е. Лось.

Літаратар. Сабраныя разам жаночыя апаведы-ўспаміны гучаць як сведчанні – абвінавачванні фашызму. Факты і падзеі даўно мінулай вайны кранаюць самую глыбіню чалавечай душы, пераносяць падзеі таго часу ў новы час. Гэта адбываецца ў нас на вачах – 40, 50 гадоў таму. Распачаўшы працу ў жанры “жыццё, якое само пра сябе распавядае”, Святлана Алексіевіч усе страты і пакуты сваіх герояў праносіць праз ўласнае сэрца.

Кніга “Цынкавыя хлопчыкі” (1991) складаецца з маналогаў-споведзяў удзельнікаў падзей у Афганістане, іх маці, іх жонак пра перажытае. Жорсткая, балючая, непрыхарошаная праўда... Многія гэтую кнігу прынялі насцярожана.

Гісторык. Беларускі народ падзяляе боль маці і ўдоў воінаў, якія загінулі ў Афганістане, ша-

нуе светлую памяць герояў воінаў-інтэрнацыяналістаў.

Чытальнік. “Я заўсёды хачу зразумець, колькі чалавека ў чалавеку? І як гэтага чалавека ў чалавеку абараніць? Чым мы можам яго абараніць?”

Літаратар. Кожны беларус павінен прачытаць кнігу Святланы Алексіевіч “Чарнобыльская малітва” (1997) – кнігу-памяць, кнігу-рэквіем. Твор, які пабачыў свет у 16 краінах далёкага і блізкага замежжа, прынёс пісьменніцы сусветную славу.

Гісторык. Рэактар гарэў дзесяць дзён. І каб не мужнасць, бяспрыкладны гераізм сотняў людзей, якія цаной сваіх жыццяў і здароўя змаглі патушыць яго, то адбыўся б выбух такой сілы, ад якога пацярпела б палова Еўропы.

Чытальнік. “За што, за якую правіну такое страшнае пакаранне? У чым перад небам і часам вінаваты вёскі, гарады, палі, лясы, сенажаці? Няўжо гэта наканавана – кожнаму пакаленню сваё асобнае выпрабаванне?..”

Вядучы. Так пытаецца Святлана Алексіевіч у кнізе “Чарнобыльская малітва”. Шчырая кніга. Голас народнай бяды. Перад намі гісторыі рэальных людзей, гісторыі, запісаныя крывёю сэрца, разбаўленыя пякучай слязой успамінаў. Чытаеш, а над усім гэтым нешта такое паўстае, перад чым душа ледзянее, сэрца заходзіцца ад болю і жалобы.

Літаратар. “Чарнобыльская малітва” – кніга-засцярога, кніга-папярэджанне. Чытач убачыць не толькі, як гэта было тады, але і што будзе з Зямлёй пасля трэцяй сусветнай вайны. Кніга мела і мае небывалы поспех за межамі нашай краіны. Яна атрымала сем расійскіх прэмій, галоўная з іх “Трыумф”, сярод іншых і літаратурныя прэміі Швецыі, Францыі. Моцны рэзананс яна мела ў Злучаных Штатах Амерыкі і Японіі. Гэта ўнікальная кніга адкрывае свету праўду пра Чарнобыль значна больш і шырэй, чым найноўшыя даследаванні па гэтай праблеме вучоных-ядзершчыкаў.

У кнізе “Час сэканд-хэнд” Святлана Алексіевіч ставіць пытанне пра тое, як зрабіць сённяшні мультыкультурны свет утульным для розных людзей і розных пакаленняў, як навучыцца паважаць памкненні і здзяйсненні адно аднаго, стварыць грамадства, дзе кожны пачуваецца ўпэўнена і разам з тым здольны падтрымаць іншага.

У 2014 г. Святлана Алексіевіч была адным з прэтэндэнтаў на атрыманне Нобелеўскай прэміі па літаратуры. Яна атрымала Міжнародную прэмію міру нямецкіх кнігагандлёўцаў – імя маленькай Беларусі гучала на ўвесь свет. І вось у 2015 г. доўгачаканая і радасная падзея адбы-

лася: Святлана Алексіевіч атрымала Нобелеўскую прэмію па літаратуры. Пастаянны сакратар Шведскай акадэміі Сара Даніус дала дакладнае вызначэнне гэтаму ўзнагароджванню: “За яе поліфанічныя творы, помнік пакутам і мужнасці ў наш час”. Сапраўды добры пісьменнік – патрыёт і абаронца інтарэсаў чалавецтва.

Чытальнік. “Свае кнігі я выглядваю і выслухоўваю на вуліцах. За акном. У іх рэальныя людзі расказваюць пра галоўныя падзеі свайго часу. А ўсе разам яны пакідаюць у слове гісторыю краіны, агульную гісторыю. Старую і найноўшую”.

Вядучы. Так апісвае свой творчы працэс Святлана Алексіевіч, даследчыца чалавечай душы і быцця. Яна з’яўляецца летапісцам нашага часу, чалавекам, які ведае і па-мастацку рэльефна апісвае жыццё сучаснага чалавека. Вельмі шчымлівая, часам да болю пранізлівая, мастацкая праўда пра час ідзе з кніг лаўрэата Нобелеўскай прэміі Святланы Алексіевіч.

Ушануем хвілінай маўчання тых, каго няма з намі побач, і запалім свечку. Няхай яна стане знакам нашай пашаны і ўдзячнасці, памяці пра тых, хто збярэг наша жыццё цаной свайго.

Хвіліна маўчання.

Бібліятэкар звяртае ўвагу вучняў на выставу кніг Васіля Быкава і Святланы Алексіевіч. Раіць пачытаць іх, прапануе наведаць музей Васіля Быкава, Востраў слёз каля Траецкага прадмесця.

Літаратар. Творцы падобнага кшталту паміраюць толькі фізічна – іх духоўнае жыццё працягваецца. Так і творам Васіля Быкава, Святланы Алексіевіч наканавана неўміручасць. Ім жыць роўна столькі, колькі жыць беларусам на зямлі.

Вядучы. Уганараванне беларускага пісьменніка Нобелеўскай прэміяй – вялікае свята для ўсіх, хто адчувае сваю далучанасць да нацыянальнай культуры. Гэта і прызнанне значнасці мастацка-дакументальнай прозы, значнасці кожнага голасу, у якім так часта чуецца гаркота і расчараванне. Творчасць Святланы Алексіевіч дапамагае не толькі асэнсаваць мінулае, але і вызначыць сваё стаўленне да сучаснасці і будучыні, што заўсёды істотна для разумнага і адказнага чалавека.

Беларусь у галіне літаратуры прагучала на ўвесь свет. І вельмі прыемна, што кнігі нашых беларускіх пісьменнікаў чытаюць ва ўсім свеце, і нам, беларусам, ёсць кім ганарыцца!

Тамара ЕЎСІЕВІЧ,
загадчык бібліятэкі
сярэдняй школы № 172 г. Мінска.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“КАБ НІДЗЕ І НІКОЛІ Ё ВІХУРЫ ПАЖАРАЎ ЖЫЦЦЁ НЕ ЁМІРАЛА...”

ЛІТАРАТУРНАЯ ТЭАТРАЛІЗАЦЫЯ

Дзейныя асобы: вядучая, маленькая дзяўчынка, дзяўчына-падлетак, дзяўчына і маладая жанчына (удзельнікі апраданы паводле вобразаў).

Пад ваенную музыку на сцэну павольна выходзяць удзельнікі, пасля выхаду, у залежнасці ад абранага персанажа, заміраюць у тэматычнай позе.

Музыка змяняецца. Выхад вядучай.

Вядучая.

Хістаецца жыта нязжатае,
Крочаць байцы па ім.
Крочым і мы – дзяўчаты,
Падобныя да хлапцоў.
Не, гэта гараць не хаты –
То маладосць мая ў агні...
Ідуць па вайне дзяўчаты,
Падобныя да хлапцоў.

Вядучая пакідае сцэну. Музыка змяняецца. “Ажывае” першы вобраз маленькай дзяўчынкі.

Маленькая дзяўчынка. Вельмі цяжка было расставацца з мамай. У дзіцячым доме нас старанна агледзелі дактары. Пяць дзяўчынак, якія былі вельмі худыя і бяскроўныя, адаслалі назад. А мяне разам з іншымі пакінулі.

Аднойчы днём навічкоў павялі ў бальніцу. З паўгадзіны ці больш мы сядзелі ў прыёмным пакоі і чакалі. Чаго нас сюды прывялі, ніхто не ведаў.

Сярод нас было некалькі зусім маленькіх дзетак – па два-тры гады, не больш. Спачатку ўзялі гэтых малых. Іх павялі ў асобную палату. Мы засталіся чакаць сваёй чаргі. Хутка адтуль данесліся дзіцячыя крыкі і плач. Яны то заціхалі зусім, то аднаўляліся з большай сілай. Што немцы рабілі з імі, я не ведала. Адно было ясна: нешта нядобрае, страшнае. Са страхам чакала я, калі паклічуць мяне...

Нарэшце ўвайшла немка і гукнула:

– Жачкіна!

Я здрыганулася. Яна ўзяла мяне за руку і павяла ў палату. На сталі я заўважыла шклянныя трубка, у якіх была кроў. Я здагадалася, чаго мяне сюды прывялі. Ад страху я пакусала сабе вусны, і з іх пацякла кроў. На вачах выступілі слёзы. Мяне распранулі, узялі за рукі і павялі да стала. Я ўпіралася і заплакала яшчэ мацней. Тады немка і перакладчыца схпілі мяне пад рукі і сілком палажылі на стол. Рукі, ногі, галаву прывязалі гумавамі жгутамі. Немка ў белым халаце і з завязаным марляй ротам узяла шпрыц і пракалола на правай руцэ жылу. Ад болю я закрычала і страціла прытомнасць.

Крыві бралі шмат, і многія дзеці паміралі.

Дзяўчынка сыходзіць са сцэны. Музыка змяняецца. “Ажывае” вобраз дзяўчынкі-падлетка.

Дзяўчынка-падлетак. У горадзе не хапала хлеба, і жыхары, асабліва дзеці, выменьвалі яго на яйкі. Мне клалі ў кошык тол, засыпалі мякінай, а наверх клалі яйкі. Я прыбіралася, на валасах завязвала бант і ішла да дома на вуліцы Маякоўскага. Зрабіўшы перад вартавым рэверанс, я на польскай мове прасіла прапусціць мяне да “паноў афіцэраў”, каб памяняць яйкі на хлеб. Пры гэтым я давала вартавому два-тры яйкі. Ён мяне прапускаў на кухню. Немец-кухар ішоў па хлеб, а я перадавала яйкі і тол. Кожны раз, калі я ішла з яйкамі, у мяне сціскалася сэрца.

Аднаго разу повар не пайшоў па хлеб, а сам стаў выбіраць яйкі. Ён капаўся ў мякіне, а я з жахам думала, што зараз ён дабярэцца да дна... Тады Насця за яго спінай скінула на падлогу каштоўнае блюда. Немец павярнуўся і стаў лаяць Насцю, а я тым часам выбрала з кошыка ўсе яйкі.

Калі дома я расказала пра гэта маме, яна збялела, абняла мяне і сказала:

– А каб цябе выкрылі, пасадзілі ў турму, ты б сказала, чыя ты і хто ты?

Я адказала:

– Ніколі!

– А цябе білі б і катавалі, як Галю...

– Я тады думала б пра нашых камсамольцаў, якія загінулі. Яны былі мае старэйшыя таварышы, а я – піянерка, іх змена.

– Дачушка мая, а ты не крыўдзілася б на нас, што мы цябе пасылалі на гэту справу?

Я сказала маме:

– Ганаруся вамі і гэтай справай і з радасцю памру, калі трэба будзе.

Нарэшце прыйшоў дзень, калі Насця завяла міну і пайшла прама ў атрад. Праз шэсць гадзін, калі ўсе спалі, адбыўся выбух...

У хуткім часе татка з мамай завялі нас з братам у партызанскі атрад, а самі былі ў горадзе да прыходу нашай арміі.

Дзяўчынка-падлетак сыходзіць са сцэны. Музыка змяняецца. “Ажывае” вобраз дзяўчыны.

Дзяўчына. Мяне катавалі жудасна і балюча. Немец на ламанай рускай мове гаварыў:

– Засталася пятнаццаць хвілін. Будзеш адказваць?

Я маўчала. І зноў...

– Засталося дзесяць хвілін. Будзеш адказваць?
У адказ ні гуку.

– Засталося пяць хвілін...

І нарэшце:

– Засталася адна секунда. Будзеш адказваць?

А потым грозна крыкнуў:

– Узяць яе!

Тут пачалося такое, што і сказаць нельга. Мне абрэзалі вушы, выкалалі вочы... Але я памерла за Радзіму...

Дзяўчына сыходзіць са сцэны. Музыка змяняецца. "Ажывае" вобраз маладой жанчыны.

Жанчына. Дачушку я нарадзіла ў сорак трэцім. На балоце нарадзіла, у стозе сена. Пялёначкі на сабе сушыла, пакладу за пазуху, сагрэю і зноў спавіваю. Вакол усё гарэла, палілі вёскі разам з людзьмі...

Я сама агаркі збірала. Костачкі знаходзілі, а дзе застаўся шматок вопраткі, хоць матузок які, пазнавалі, хто гэта. Падняла я адзін шматок, а нехта кажа: "Маміна кофта..." Я і павалілася. Хто ў прасцінку, хто ў навалачку костачкі збіраў. Што ў каго было чыстае. І ў магілку агульную клалі. Толькі костачкі белыя...

Пасля гэтага на якое заданне мяне ні пасылалі б, я ішла. Я хацела як мага больш памагчы. Нічога не шкадавала.

Дзіцятка ў мяне было маленькае, тры месяцы, я з ім на заданне хадзіла. Камісар мяне адпраўляў, а сам плакаў: "Душа баліць". Медыкаменты з горада прыносіла, бінты, сываратку... Між ручкамі і між ножкамі пакладу, пялёначкамі спаю

і нясу. У лесе параненныя паміраюць. Трэба ісці. Ніхто не пройдзе, усюды нямецкія і паліцэйскія пасты, адна я праходзіла.

Цяпер дык раскажаць цяжка... Каб была тэмпература, каб дзіця плакала, соллю яго націрала. Яно тады чырвонае ўсё, па ім прышчыкі, яно са скуру вылузваецца. Падыходжу да пасты: "Тыф, пан... Тыф..." Яны крычаць, каб хутчэй праходзіла: "Вэк!.. Вэк!.."

З трох месяцаў я з ім хадзіла на заданне... Яшчэ грудзьмі карміла... Як пройдзем пасты, зайду ў лес, плачу-плачу. Крычу! Так дзіцятка шкада. А праз дзень-другі зноў іду. Трэба...

Жанчына сыходзіць са сцэны. Музыка змяняецца. Выконваецца ваенны танец (у калектыве – толькі дзяўчаты). Выступленне суправаджаецца мультымедынай тэматычнай прэзентацыяй. Музыка змяняецца. Танцоры застаюцца на сцэне. Выхад вядучай.

Вядучая. Людзі добрыя, помніце: мы любілі жыццё, і Радзіму нашу, і вас, дарагія. Наша просьба да ўсіх: хай жалба і смутак абярнуцца ў мужнасць і сілу, каб змаглі ўвекавечыць вы мір і спакой на Зямлі. Каб нідзе і ніколі ў віхуры пажараў жыццё не ўмірала!

Іна БАТУРА,
настаўнік гісторыі
сярэдняй школы № 34 г. Мінска.
Наталля КОТАВА,
намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце
сярэдняй школы № 34 г. Мінска.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2017 г.

ЖНІВЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 62.

14 жніўня – 135 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Мікульчыка (1882 – пасля 1918), паэта

120 гадоў з дня нараджэння Сілана (Сілы) Гусева (1897 – 1986), празаіка

15 жніўня – 95 гадоў з дня нараджэння Пятра Харкова (1922 – 1983), рускамоўнага драматурга, паэта, публіцыста, кінадраматурга

90 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Крывіцкага, мовазнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Таранды, мастака

17 жніўня – 110 гадоў з дня нараджэння Васіля Каваля (сапр. Кавалёў; 1907 – 1937), празаіка

110 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Камінскага (1907 – 1989), кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі. З 1980 г. жыве ў Канадзе

110 гадоў з дня нараджэння Здзіслава Стомы (1907 – 1992), акцёра, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

18 жніўня – 70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Трухана (1947 – 1999), акцёра, рэжысёра

19 жніўня – 105 гадоў з дня нараджэння Барыса Мікуліча (1912 – 1954), празаіка, крытыка

20 жніўня – 75 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Шамшура, мастака, мастацтвазнаўцы

21 жніўня – 110 гадоў з дня нараджэння Аляксея Клумава (1907 – 1944), кампазітара, піяніста, педагога, заслужанага артыста Беларусі

22 жніўня – 100 гадоў з дня нараджэння Георгія Шчарбакова (1917 – 1989), рэжысёра, акцёра, педагога, народнага артыста Беларусі

100 гадоў з дня нараджэння Пімена Панчанкі (1917 – 1995), народнага паэта Беларусі

23 жніўня – 80 гадоў з дня нараджэння Людмілы Мельнікавай, літаратуразнаўцы

85 гадоў з дня нараджэння Петруся Макаля (1932 – 1996), паэта, драматурга, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

27 жніўня – 95 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Махначы (1922 – 2001), драматурга, празаіка, публіцыста, заслужанага работніка культуры Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Хадаровіча, мастака

28 жніўня – 80 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Ярашэвіча (1937 – 1986), празаіка

31 жніўня – 95 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Шыціка (1922 – 2000), празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Алеся Цвіка (Алега Кавалёва), паэта. З 1996 г. жыве ў Германіі

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

З гісторыі музычнага мастацтва

БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКІЯ ВЫТОКІ ВАКАЛЬНАЙ ЛІРЫКІ МЕЧЫСЛАВА КАРЛОВІЧА

Артыкул прысвечаны аналізу камерна-вакальнай творчасці Мечыслава Карловіча (1876 – 1909), яркага прадстаўніка беларуска-польскай культурнай прасторы на мяжы XIX – XX стст. Аўтар разважае пра пераемную сувязь карловіцкай песні з жанрам польскай песні XIX ст. і заходнееўрапейскай музычнай культурай. У якасці вытокаў вакальнай лірыкі М. Карловіча вызначаецца асабліва нацыянальна-інтанацыйная гукасфера бацькоўскага дому ў дзяцінстве кампазітара, традыцыі сямейнага музіцыравання і народных спеваў. Абнаўленне музычнай мовы звязана з пераўтварэннем беларускага і польскага народна-песеннага матэрыялу ў мелодыцы вакальных твораў кампазітара, прыёмаў народнага шматгалосся і бытавога інструментальнага музіцыравання. Асабліва ўвага ў артыкуле аддаецца праблемам узаемазвязі верша і музыкі і пераадолення М. Карловічам спрошчанасці музычнай мовы песеннага прататыпу. На думку аўтара, кампазітар здолеў узнесці традыцыі хатніх спеваў і ўсходнеславянскага меласу на агульнаеўрапейскі ўзровень.

Ключавыя словы: *Мечыслаў Карловіч, народная песня, народна-інструментальнае музіцыраванне, паэтычны тэкст.*

The article is devoted to the analysis of vocal works of M. Karlovitch (1876 – 1909), the bright representative of the Belarusian-Polish cultural space at the turn of XIX – XX centuries. The author describes connections of Karlovitch's songs with the Polish song of XIX centuries and West-European music culture. As the sources of vocal lyrics of M. Karlovitch he highlights the intonation of special national sound sphere of the parents' home in childhood of the composer, tradition of family playing music and folk singing. Updating of the musical language connected with the transformation of the Belarusian and Polish folk-song material has in the melody of his vocal compositions, methods of folk polyphony and domestic instrumental music-making. Special attention in the article is given to the problem of interrelation of verse and music and the overcoming by the composer simplicity of the musical language of the songs prototype. According to the author, M. Karlovitch was able to offer the tradition of home singing and the East Slavic melodic on a European level.

У мінулым годзе споўнілася 140 гадоў з дня нараджэння Мечыслава Карловіча, кампазітара беларускага паходжання, выдатнага дзеяча беларускай і польскай культуры. Ён здабыў вядомасць не толькі як майстар кампазітарскай тэхнікі, але і як скрыпач, дырыжор, перадавы культурна-грамадскі дзеяч, музычны крытык і публіцыст, фатограф-мастак і нават прафесійны альпініст. М. Карловіч трагічна загінуў, засыпаны снежнай лавінай, у лютым 1909 г. ва ўзросце трыццаці двух гадоў.

Юбілей кампазітара быў адзначаны ў лістападзе 2016 г. манаграфічным канцэртаў пад паэтычнай назвай “Святла пагаслай зоркі вечны шлях” у Белдзяржфілармоніі.

Мечыслаў Карловіч зрабіў вялікі ўнёсак у сусветную культурную спадчыну. Сёння яго імя асацыюецца пераважна з Польшчай, дзе ён здабыў славу як кампазітар, яркі прадстаўнік творчай групы “Маладая Польшча”, “заснавальнік польскай сімфанічнай музыкі”. Большую частку жыцця М. Карловіч сапраўды працаваў у Польшчы і сваёй творчай і музычна-грамадскай дзейнасцю спрыяў уздыму яе музычнага мастацтва і культуры пачатку XX ст. Аднак нельга забываць пра тое, што славы кампазітар не толькі быў народжаны на беларускай зямлі, але і ніколі не страчваў сувязей з

айчыннай культурай, яе музычнымі народнымі традыцыямі, якія бліскуча ўвасобіў у сваёй творчасці.

Нарадзіўся М. Карловіч на Смаргоншчыне ў 1876 г. Менавіта тут, у вёсцы Вішнева на беразе маляўнічага возера, недалёка ад возера Свір, у сямейным маёнтку, прайшло дзяцінства славутага кампазітара. Пэўна, гэта былі шчаслівыя гады. Мечыслаў з асаблівай любоўю ставіўся да Вішнева і тамтэйшага люду, з якім хадзіў на па-

ляванне, гуляў па лясках, вандраваў па азёрнай прасторы.

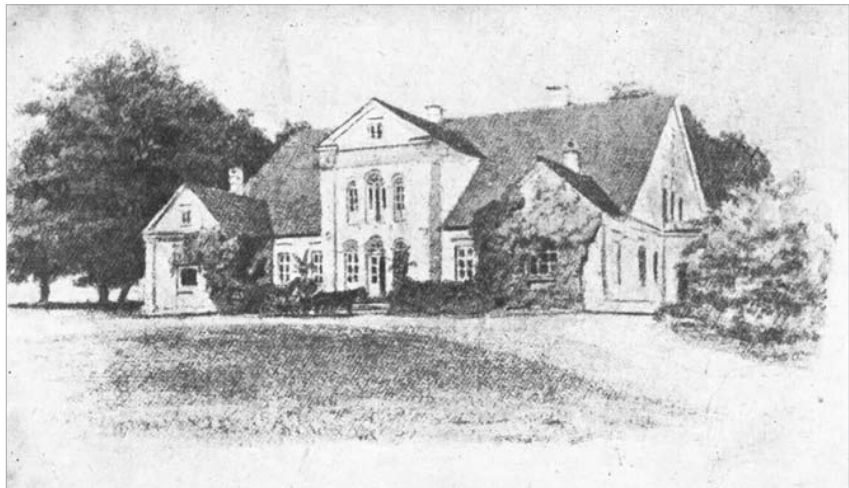
Як пазней успамінаў М. Карловіч, самымі яркімі ўражаннямі дзяцінства былі манюшкаўскія мелодыі, якія спявала яму маці, і музыка, народжаная ў Літве, як у той час называлася большасць беларускіх зямель [4, с. 34]*.

Апроч гэтага, шмат часу з ім праводзіла нянька Магдалена, носьбітка “скарбніцы песень”, якая безупынна напявала розныя жалобныя мелодыі беларускіх народных песень [8, s. 181]. Яе расповеды абуджалі дзіцячае ўяўленне яркімі вобразамі мясцовых народных паданняў і легенд. Летам Мечыслаў разам з нянькай хадзіў у поле, каб паглядзець на жней і паслухаць іх спевы. Такім чынам, першыя ўражання ад народнай музычнай творчасці будучы кампазітар атрымаў у Беларусі, дзе нарадзіўся. Калі хлопчыку споўнілася пяць гадоў, сям’я Карловічаў выехала за мяжу. З таго часу сядзіба ў Вішневе стала любімым месцам летняга адпачынку.

Пра час, праведзены кампазітарам у Беларусі, засталіся яркія ўспаміны яго сучаснікаў. Яны апавядалі, як ён гутарыў з мясцовымі сялянамі, паўтараў іх выразы, прымаўкі, услухоўваўся ў найгрышы пастухоў і аматарскіх сельскіх ансамбляў, а таксама граў на скрыпцы народныя мелодыі [5, s. 108].

Мечыслаў Карловіч паходзіў са старажытнага шляхецкага роду, які вядзе пачатак з XVII ст. На працягу некалькіх стагоддзяў шматлікія пакаленні Карловічаў і Сулістроўскіх не толькі жылі на беларускай тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, але і далі гэтай зямлі нямала асоб, без якіх цяжка ўявіць культурна-асветніцкае жыццё Віленшчыны і ліцвінскай эміграцыі за мяжой.

Сям’я Карловічаў вельмі вылучалася на фоне правінцыйнага асяродку. Атмасфера ў вішнеўскім маёнтку панавала творчая: там часта збіралася прагрэсіўная інтэлігенцыя з усяго наваколля, ладзіліся музычныя вечары. Музіцыраванне было сапраўдным захапленнем бацькоў Мечыслава: маці выдатна спявала і грала на фартэпіяна, бацька быў віяланчэлістам-віртуозам, таксама цудоўна спяваў і складалаў уласны музычны рэпертуар. Па нядзелях арганізоўваліся невялікія хатнія канцэрты, на

Альфрэд Ромэр. Фамільны маёнтка Карловічаў у Вішневе.

якіх Ірэна Карловіч з мужам ці сястрой іграла ў чатыры рукі або спявала дуэтам. У струнных жа квартэтах нароўні з дарослымі ў выкананні ўдзельнічалі і падлеткі, пры гэтым бацька кампазітара веў партыю віяланчэлі, а Мечыслаў – партыю скрыпкі або альты. На імправізаваных канцэртах у сядзібе Карловічаў, а пасля ў Варшаве разам з творамі Гайдна, Моцарта, Бетховена, Мендэльсона, Чайкоўскага ўпершыню выконваліся малавядомыя тады квартэты Станіслава Манюшкі, уласныя сачыненні Яна Карловіча. Апроч гэтага, М. Карловіч, які добра валодаў голасам, з задавальненнем наведваў сходы аматарскага камернага хору.

Будучы кампазітар выхоўваўся ў найлепшых традыцыях беларуска-ліцвінскай культуры. З асаблівым паэтычным натхненнем і шчырасцю ён згадваў шчаслівыя гады жыцця ў рамансе “Я памятаю ясна тыя залатыя дні” (“Pamiętam ciche, jasne, złote dnie...”) на словы К. Тэтмаера:

*Я помню тыя залатыя сны,
Што у дзяцінстве ціха сніў сваім.
Прыадчынялі дзверы ў рай яны
І басанож я мог хадзіць па ім.
Даўно пакінуў я той мілы край,
Навечна знік у снах забытых ён,
Ды мне здаецца: зноў убачу рай,
Калі прысню той сон.*

Пераклад М. Захаранкі.

Шчаслівая, незваротная пара дзяцінства і юнацтва кампазітара была напоўнена гукамі, якія пазней сталі крыніцай натхнення для яго творчасці. Менавіта тут, у асаблівай атмасферы беларуска-польскага культурна-этнічнага рэгіёна, якая спрыяла далучэнню да старажытнай культуры беларускага і польскага народаў, фарміравалася непаўторная індывідуальнасць твор-

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

Вішнеўская сядзіба. Мечыслаў Карловіч з родзіцамі. 1900 г.
Фота з архіва М. Карловіча (Познань, Універсітэцкая бібліятэка).

чай асобы кампазітара, тут жа былі напісаны многія з яго раннях твораў.

Асаблівае месца ў музычнай спадчыне М. Карловіча займаюць песні і рамансы. За сваё кароткае жыццё ён стварыў каля 30 песень, 22 з якіх дайшлі да нашага часу. Цікавасць да вакальнай музыкі кампазітар, несумненна, вынес з бацькоўскага дома, дзе панавалі культ С. Манюшкі і польскай літаратуры, і з роднай вёскі, дзе яму давалося чуць спевы беларускіх сялян, а таксама ўдзельнічаць у сямейным музіцыраванні.

Менавіта на аснове раннях музычных уражанняў фарміруюцца пэўныя “эстэтычныя эталоны”, што пасля выступаюць у якасці творчай мадэлі. Узорам для юнацкіх песень і рамансаў М. Карловіча паслужылі “Хатнія спеўнікі” С. Манюшкі (усяго 12) і песні польскіх кампазітараў старэйшага пакалення, якія зрабілі істотны ўнёсак у развіццё песеннай традыцыі: Ф. Шапэна, А. Зажыцкага, З. Наскоўскага, Я. Панкевіча і У. Жэленскага.

Чым жа вылучаўся жанр польскай песні XIX ст., створаны С. Манюшкам? Яна злучала ў сабе простую, лёгка запамінальную мелодыю, што знаходзілася ў цеснай залежнасці ад рытму верша, і нескладаны, заснаваны на функцыянальнай гармоніі і, нярэдка, прыёмах народна-інструментальнага музіцыравання фартэпіяна акампанемент (песні Я. Гала, С. Невядомскага, З. Наскоўскага).

Пры разглядзе вакальных твораў М. Карловіча ў рэчышчы традыцыі хатніх спеваў выяўляюцца як традыцыйныя рысы, так і якасці, што выходзяць за межы вядомага песеннага прата-

тыпа. Падобна да С. Манюшкі, кампазітар не толькі ўвабраў усе асаблівае народнай песеннай творчасці, але і перастварыў іх ва ўласных вакальных творах. Мелодыі многіх з іх таксама грунтоўца на інтанацыях беларускіх і польскіх народных песень (“Засмучаная”, “Блукае то полем”, “Пад яварам”, “Прыйдзе май”, “Расчараванне, або Зачараваная прынцэса”, “Не плач нада мною”, “Ржавае лісце”). Звяртаюць на сябе ўвагу трыхордавыя кварта-секундавыя папеўкі (матывы), у прыватнасці “кварты, якія кідаюцца ў вочы і часта сустракаюцца ў пабудове (беларускіх. – **I. В.**) напеваў, асабліва пры іх канцоўках” (цыт. паводле: [3, с. 225]), тэрцавыя інтэрвалы ў мелодыях пры зыходным руху і ў канцы фраз, заключны зыходны абарот у межах актавы.

З народнымі вытокамі звязаны і ладавыя асаблівае песень М. Карловіча, якія выяўляюць рысы ўласцівых народнай музыцы ладавых пабудов і таксама выконваюць значную ролю ў стварэнні беларускага каларыту і багатай адценнямі эмацыйнай палітры вакальнай лірыкі кампазітара: трыхорда ў кварце (“Май прыйдзе”, “Засмучанай”, “Туды, дзе свецяць зоркі”), малатэрцавага (або велікатэрцавага) лада з субквартай (або тэтрахорда ў сексе), што заўняюцца, як у познетрадыцыйным фальклоры (“Расчараванне”, “Не плач нада мною”, “Найпрыгажэйшыя песні”), ангеітоннай пентатонікі (“Блукае то полем”). Пры гэтым агульны контур пачатковай меладычнай пабудовы ў творах кампазітара нярэдка ўтварае хвалепадобную меладычную лінію (з першапачатковым узыходным квартавым ходам з V на I або I на IV, наступным рухам і заключным абаротам II – I, IV – I або V – I, III – I), якая нагадвае пра меладычную структуру беларускіх народных песень (“На спакойным цёмным моры”, “Па марскім вольным прасторы”, “Кажы мне яшчэ”, “Прыйдзе май” і інш.).

I, нарэшце, у фактуры некаторых песень М. Карловіча (“З эратычных песень”, “Прад вечнай ноччу”, “Найпрыгажэйшыя песні”, “Туды, дзе свецяцца зоркі” і інш.) атрымаў адлюстраванне падгаласачны склад, звяза-

ны ў Беларусі з традыцыяй “падводкі” (у народнай тэрміналогіі), пры якім асноўная мелодыя (вакальная партыя) дапаўняецца падгалоскамі або кантрапунктамі ў інструментальным суправаджэнні, а суадносіны вядучага і другарадных галасоў грунтуюцца на прынцыпах кансананснасці і камплементарнасці.

З народнай інструментальнай музыкай у творах М. Карловіча стасуецца, з аднаго боку, інструментальнае суправаджэнне, дзе фартэпіянная партыя імітуе гучанне найбольш распаўсюджаных у сельскім побыце інструментаў (скрыпкі, жалейкі або віяланчэлі), як, напрыклад, ва ўступе да песні “Пад яварам”, з другога боку – рытмічная будова песень, у аснове якіх ляжаць рытмаформулы польскіх нацыянальных танцаў. Яркія прыклады – песня “На снезе”, падобная да польскага нацыянальнага танца мазуркі, і песні “Ржавае лісце” і “Найпрыгажэйшыя песні”, чые рытм і інтанацыі, а таксама выкарыстанне тыповых для польскай народна-танцавальнай музыкі квінтавых упораў у суправаджэнні набліжаюць іх да кракавяка.

Вытрыманая гука ў базе ў якасці гарманічнай апоры гучання сталі традыцыйнымі ў польскай, беларускай, чэшскай і славацкай народнай музыцы, што было абумоўлена ўваходжаннем у заходне- і ўсходнеславянскі музычны побыт дуды, якая прайграе квінты, якія “гудуць”. Акрамя гэтага, бурдон, як сцвярджаюць беларускія даследчыкі, – этнічна адзін з вызначальных відаў шматгалосся ў беларускай народнай музыцы. Апісаная прыёмы народна-інструментальнага музіцыравання часта сустракаюцца і ў С. Манюшкі. Згадаем яго “Кракавячак” на словы Э. Васілеўскага, “Мазурку” на словы К. Бродзінскага, “Каласок” на словы Л. Кандратовіча (У. Сыракомлі) і інш.

Іншы інтанацыйны пласт вакальных твораў М. Карловіча цесна звязаны з гарадской ці сядзібна-шляхецкай музычнай культурай, пра што сведчыць шырокае выкарыстанне тыпізаваных элементаў хатняга музіцыравання XIX ст. у выглядзе характарных рытма-інтанацый (вальс, баркарола, мазурка) і інтанацыйных “лексем” (В. Халопавы) агульнаеўрапейскай рамантычнай музыкі (напрыклад, вакальная кампазіцыя “Прыйдзе май”, створаная ў рытме вальса на верш паэта і грамадскага дзеяча Ч. Янкоўскага, таксама ўраджэнца Беларусі).

Аўтограф Мечыслава Карловіча.

У сувязі з гэтым у песнях М. Карловіча нярэдка ўзнікаюць стылістычныя алюзіі з музыкай заходнееўрапейскіх кампазітараў XIX ст., напрыклад Ф. Шуберта і Р. Шумана. Такія паралелі ва ўспрыманні даюць падставу прасачыць агульныя рысы ў музычнай мове М. Карловіча і рамантычнай песні. Стылістычныя асацыяцыі ўзнікаюць пераважна ў фактурнай, часткова ў мелодыка-інтанацыйнай і гарманічнай сферах.

Так, у галіне гармоніі М. Карловіч выкарыстоўваў характэрны для Ф. Шуберта прыём лада-танальнага кантрасту (на аснове паралельнага і аднайменнага мажору-мінору), які выступае сродкам не толькі вобразнай характарыстыкі, але і формаўтварэння (“Засмучанай” A-fis, “На снезе” B-b, “Ржавае лісце” a-C, “У ззянні месячным” Fis-fis, “Зачараваная прынцэса” Des-cis).

З пункту гледжання фактуры таксама ўзнікае некалькі цікавых пераклічак з музыкай І. Брамса, Э. Грыга і Г. Вольфа: “Прад вечнай ноччу” М. Карловіча – “Die Mainacht” І. Брамса; “Кажы мне яшчэ” (раздзел II) – “Сірата” Э. Грыга; “У ззянні месячным” – “Кветкамі атуліце” Г. Вольфа. Брамсаўская акордаваць, грыгаўская імпульсіўнасць рытму, вольфаўская лінеарнасць зрабілі пэўны ўплыў на паэтыку твораў М. Карловіча, надаючы адметнасць іх інтанацыйна-фактурнаму абліччу.

Інтанацыйны склад вакальных сачыненняў кампазітара праламляе таксама рысы рамансавай лірыкі С. Манюшкі і П. Чайкоўскага (“мяккія” апяванні апорных гукаў мелодыі, секставасць і квінтавыя “лірычныя” спады) і характарызуюцца чыста славянскай напеўнасцю.

Заканчэнне будзе.

Грына ВРУБЛЕЎСКАЯ,
магістр мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17 студзеня 2017 г.

ШЛЯХ НАВУКОЎЦА

ДА 150-ГОДДЗЯ МІТРАФАНА ДОЎНАРА-ЗАПОЛЬСКАГА

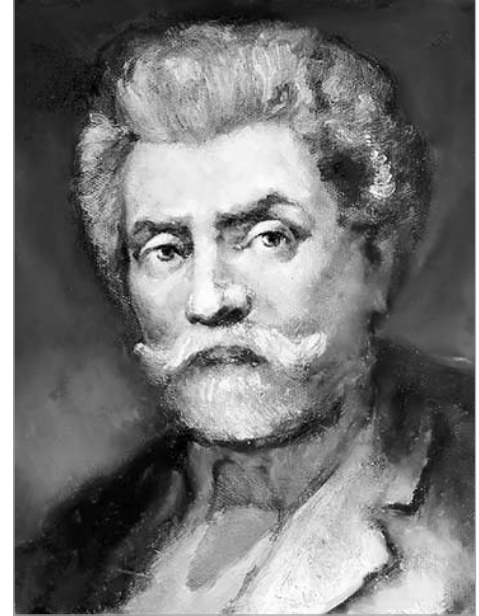
Заснавальнік беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі (1867 – 1934) нарадзіўся ў павятовым горадзе Рэчыца Гомельскай губерні ў сям’і калежскага сакратара, які паходзіў са зьднелага, але старажытнага дваранскага роду. Любоў да роднай зямлі і яе народа прадвызначыла навуковыя інтарэсы і памкненні будучага гісторыка, эканаміста, этнографа і фалькларыста. Свае першыя краязнаўчыя даследаванні ён пачаў друкаваць яшчэ навучэнцам Першай кіеўскай класічнай мужчынскай гімназіі.

Паступіўшы ў 1889 г. на гісторыка-філалагічны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта Святога Уладзіміра, М. Доўнар-Запольскі трапіў у асяроддзе навукоўцаў з еўрапейскімі імёнамі. Найбольшы ўплыў на маладога даследчыка меў загадчык кафедры рускай гісторыі, лідар кіеўскай гістарыяграфічнай школы, заснавальнік “хлопаманства” – украінскага культурна-асветніцкага руху, прафесар Уладзімір Баніфацьевіч Антанавіч, якога М. Доўнар-Запольскі ўсё жыццё называў сваім настаўнікам. Выхаванцам прафесара быў таксама заснавальнік нацыянальнай канцэпцыі ўкраінскай гісторыі М. Грушэўскі.

Студэнтам Кіеўскага ўніверсітэта М. Доўнар-Запольскі актыўна распрацоўваў беларусазнаўчую тэму, шмат кантактаваў з землякамі-аднадумцамі А. Ельскім, Е. Раманавым, П. Слупскім, А. Зіноўевым і інш.

Кіеўскі перыяд жыцця М. Доўнара-Запольскага вызначаецца запісамі і даследаваннем беларускай народнай творчасці. Так, у 1888 г. выйшаў фальклорна-этнаграфічны эцюд “Беларускае вяселле і вясельныя песні”, дзе аўтар “у гістарычным аспекце асэнсаваў структуру і семантыку беларускай вясельнай абраднасці і яе багатае песеннае суправаджэнне, апісаў усе абрадавыя кампаненты”*. Беларускае вяселле ў кантэксце традыцый індаеўрапейскіх народаў разгледзеў у манаграфіі “Беларускае вяселле ў культурна-рэлігійных перажытках” (1893). У гэты перыяд у друку рэгулярна з’яўляюцца яго запісы каляндарных абрадаў і песень, зробленыя на Беларускім Палессі.

З 1897 г. навуковец прызначаны памочнікам архіварыуса ў Маскоўскім архіве Міністэрства

Анатоль Крывенка.
Партрэт Мітрафана Доўнара-Запольскага.

юстыцыі, дзе даследуе Літоўскую метрыку – найкаштоўнейшую крыніцу гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, да таго ж шмат працуе ў архівах Варшавы і Санкт-Пецярбурга.

У выніку была напісана магістарская дысертацыя, а яе аўтар некалькі гадоў кіраваў дзейнасцю Археаграфічнай камісіі пры Маскоўскім археалагічным таварыстве і падрыхтаваў да друку некалькі тамоў архіўных матэрыялаў, у тым ліку актавыя дакументы Літоўскай метрыкі.

Маскоўскі перыяд у жыцці М. Доўнара-Запольскага пазначаны пачаткам выкладчыцкай працы ў Маскоўскім універсітэце, а таксама знаёмствам з Львом Талстым, які нават прапанаваў маладому навукоўцу стаць рэдактарам новага літаратурна-публіцыстычнага штотыднёвіка “Утро”. Аднак гэтыя планы не спраўдзіліся з-за ўмяшання цензуры.

Пасля абароны магістарскай дысертацыі “Дзяржаўная гаспадарка Вялікага Княства Літоўскага пры Ягелонах” у 1901 г. у Кіеўскім універсітэце М. Доўнар-Запольскі прысвяціў наступныя дваццаць гадоў сваёй alma mater, дзе шмат дасягнуў на навукова-педагагічнай ніве. Менавіта ў гэты час ён набывае вядомасць не толькі як грунтоўны даследчык з уласнай метадалагічнай пазіцыяй і шырокімі навуковымі інтарэсамі, аўтар шматлікіх гісторыка-этнагра-

* **Беларускі фальклор**: энцыкл. : у 2 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – С. 433.

фічных прац, але і як таленавіты арганізатар педагагічнай дзейнасці. На кафедры Кіеўскага ўніверсітэта, якую ўзначаліў пасля свайго настаўніка У. Антановіча, ён выхаваў цэлую плеяду вядомых навукоўцаў-гісторыкаў (В. Базілевіч, А. Аглоблін, А. Гневушаў, В. Раманоўскі, М. Яніцкі, Я. Сташэўскі, Н. Палонская-Васіленка і інш.). У 1907 г. стаў заснавальнікам і кіраўніком Кіеўскага камерцыйнага інстытута, дзе змог рэалізаваць уласнае бачанне сістэмы вышэйшай адукацыі, якую вызначалі фундаментальная тэарэтычная падрыхтоўка і практычная скіраванасць навучання. Адметнасцю гэтай установы стала паглыбленае вывучэнне эканамічных і юрыдычных дысцыплін, а таксама замежных моў. Цікава, што ўнікальны досвед М. Доўнара-Запольскага ў гэтай справе прыдаўся падчас стварэння Кіеўскага археалагічнага інстытута, Азербайджанскага ўніверсітэта і праекта Беларускага ўніверсітэта.

Бязлітасны час рэвалюцыйных узрушэнняў і грамадзянскай вайны моцна паўплываў на асабісты і прафесійны лёс даследчыка. Ён горача падтрымліваў імкненне Беларусі да дзяржаўнага самавызначэння, актыўна ўдзельнічаў у працы кіеўскіх беларускіх арганізацый: быў старшынёй Беларускай гандлёвай палаты, членам камісіі па стварэнні Беларускага ўніверсітэта, выкладчыкам на курсах беларусазнаўства.

Вітаючы абвяшчэнне незалежнасці Беларусі, М. Доўнар-Запольскі пісаў у газеце “Беларускае Слова”:

“Лёсы кінутыя! Вялікі акт у жыцці нашага народу здзейсніўся: Беларусь абвешчана сваім часовым урадам незалежнай рэспублікай.

У кожнага беларуса пры гэтай вестцы радасна заб’ецца сэрца. Безьліч трывожных і сьветлых пытанняў прамільгне ў галаве кожнага з нас: ці маем мы права на гэтакі крок, ці ў час гэты крок зроблены й – галоўнае – што чакае нашу Бацькаўшчыну наперадзе?

Мне думаецца, бадай не патрэбна даводзіць, што беларускі народ мае права на самаазначэнне й на незалежнае жыццё. Мы ёсць народам, адрозным ад іншых народаў сваёй мовай, этнаграфічнымі асаблівасцямі й агульным культурным укладам жыцця, паўсталым гістарычна. Ужо адна гэтая акалічнасць дае нам права на дзяржаўную незалежнасць”.

У 1919 г. ён надрукаваў працу “Асновы дзяржаўнасці Беларусі”, дзе з усёй грунтоўнасцю акадэмічнага навукоўца адстойваў правы беларускага народа на незалежнае дзяржаўнае існаванне.

Аднак новая ўлада ўспрыняла яго як ворага. Навуковец праходзіць праз два арышты і,

спрабуючы ўратавацца ад жахаў грамадзянскай вайны, апынаецца спачатку ў Крыме, потым у Харкаве, адкуль у 1922 г. пераязджае ў Баку. Там ён зноў запатрабаваны як педагог і навуковец: займае пасады першага прарэктара Азербайджанскага ўніверсітэта і прафесара Бакінскага політэхнічнага інстытута. Але добрыя ўмовы працы і спрыяльны для здароўя клімат не стрымалі М. Доўнара-Запольскага ад вяртання на радзіму. Па запрашэнні старшыні Інстытута беларускай культуры С. Некрашэвіча ў 1925 г. ён пераехаў у Мінск, дзе стаў прафесарам БДУ і кіраўніком ініцыяванай ім жа Археаграфічнай камісіі пры Гісторыка-археалагічнай секцыі Інбелкульту. Тут была падрыхтавана “Гісторыя Беларусі”, якая прадвызначыла не толькі наступны лёс М. Доўнара-Запольскага, але і развіццё нацыянальнай гістарыяграфіі. Рукапіс выклікаў гнеў палітчыноўнікаў БССР, якія назвалі яе “катэхізісам нацыянал-дэмакратызму”. Кніга доўгія гады знаходзілася пад забаронай (упершыню яна ўбачыла свет толькі ў 1994 г.), а яе аўтар быў вымушаны назаўсёды пакінуць радзіму.

Апошнія гады М. Доўнар-Запольскі пражыў у Маскве, выкладаў у Сельскагаспадарчай акадэміі імя К. Ціміразева і ў Інстытуце народнай гаспадаркі імя Г. Пляханова. Навуковая грамадскаць вылучыла яго кандыдатуру на абранне акадэмікам АН СССР, аднак мінскія партфункцыянеры былі катэгарычна супраць гэтага. У выніку навукоўца дачасна адправілі на пенсію і да самай смерці ў верасні 1934 г. працягвалі жорстка крытыкаваць, абвінавачваючы адначасова ва ўкраінска-беларускім нацыяналізме, расійскім вялікадзяржаўніцтве і нацыянал-фашызме...

Навуковая спадчына М. Доўнара-Запольскага складае больш за 200 прац па этнаграфіі, сацыяльна-эканамічнай і палітычнай гісторыі Беларусі, Літвы, Расіі, Украіны і Польшчы. У сваіх даследаваннях ён падкрэсліваў існаванне беларускай нацыі з уласным шляхам, выразнымі этнаграфічнымі рысамі, багатай народнай культурай і мовай. Сабраныя М. Доўнарам-Запольскім фальклорныя творы ўвайшлі ў многія тамы серыі БНТ: “Жніўныя песні” (1974), “Зімовыя песні” (1975), “Вяселле. Песні” (кн. 1 – 6, 1980 – 1988), “Купальскія і пятроўскія песні” (1985), “Сацыяльна-бытавыя песні” (1987), “Прыпеўкі” (1989) і інш. Аднак у архівах і сёння застаюцца ненадрукаванымі рукапісы годнага сына свайго народа, які спасцігаў яго мінулае дзеля будучыні.

Наталля ВЕДРЫЧ.

УПЛЫВЫ РЭЛІГІЙНАЙ ІКАНАГРАФІІ НА ЎВАСАБЛЕННЕ ВОБРАЗАЎ ГІСТАРЫЧНЫХ АСОБ У БЕЛАРУСКІМ ЖЫВАПІСЕ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ ХХ – ХХІ ст.

УДК 75.044

У артыкуле разглядаюцца ўплывы рэлігійнай іканаграфіі на ўвасабленне вобразаў гістарычных асоб у беларускім жывапісе другой паловы ХХ – ХХІ ст. Увага скіравана на аналіз сюжэтных схем, стылістычных асаблівасцей і асноўных выяўленчых прыёмаў, якія запазычаны жывапісцамі названага перыяду з рэлігійнага мастацтва. Аўтар вызначае прычыны звароту да практык рэлігійнага мастацтва пры ўвасабленні пэўных гістарычных персаналій.

Ключавыя словы: *беларускі жывапіс, станковы жывапіс, мастацкі вобраз, вобразы гістарычных асоб, рэлігійная іканаграфія.*

The article examines the influence of religious iconography on the visualization of historical figures in the Belarusian painting of the second half of the XX – XXI centuries. The primary focus is on the analysis of narrative schemes, stylistic features and main painting techniques which are borrowed by the painters of the above period from the religious art. The author determines the reasons for appeal to religious art experience while creating the certain historical personalities.

Складаня і супярэчлівыя грамадска-сацыяльныя працэсы другой паловы ХХ – ХХІ ст., якія паўплывалі на нявызначанасць сітуацыі ў сферы нацыянальнай ідэнтычнасці, а таксама на наяўнасць традыцый і прыкмет як нацыянальнай, так і савецкай культурнай спадчыны, з аднаго боку, і адначасовае існаванне культуры Беларусі ў межах эклектычнай эпохі постмадэрнізму, з другога, прывялі да сцірання ў айчынным мастацтве строгіх меж у жанрах і стылях. Творы даследаванага перыяду вызначаюцца вялікай колькасцю рознастылёвых уплываў. Магчыма выявіць уздзеянне рэлігійнай іканаграфіі, што назіраецца ў беларускім станковым жывапісе, прысвечаным вобразам гістарычных асоб.

Mikhail Savitskiy. Сейбіты. 1972 г.

Увогуле іканаграфія як сродак сістэматызацыі і апісання выяў, у дачыненні да мастацтва рэлігійнай сферы, дэманструе яе маральныя і філасофскія асновы, без якіх цяжка зразумець унутраны духоўны змест твораў. Канон, асвечаны векавой царкоўнай традыцыяй, абумоўлівае агульную кампазіцыю, каларыт і дэталі выявы, што ўплывае на яе стыль [1, с. 8]. Пад вызначэннем *стыль* разумеецца адзінства вобразнай сістэмы, характэрнае для мастацтва пэўнай эпохі, што дазваляе сістэматызаваць творы на падставе агульнасці іх мастацка-выяўленчых і сюжэтных-зместавых складнікаў. Разуменне стылю як мастацкай заканамернасці ў яе ідэйнай аснове шырока выкарыстоўваецца падчас стылізацыі, адпаведна гэтаму прыёму мастак мэтанакіравана падпарадкоўвае ўсе элементы свайго твора заканамернасцям абранага ім стылю [7, с. 53]. Пад “стылізацыяй” можа разумецца абагульненне бачанне прадметна-вобразнай формы, а таксама яго рэалізацыя за кошт абагульнення і спрашчэння формы ў бок дэкаратыўнасці твора. Для твораў, што зазналі ўплывы рэлігійнага мастацтва, набываюць актуальнасць абедзве трактоўкі гэтага тэрміна.

Наяўнасць уплываў рэлігійнай іканаграфіі ў сучасных творах гістарычнага жывапісу неаднаразова адзначалася беларускімі мастацтвазнаўцамі А. Шапашнікавай [9], А. Мядзвецкім [4] і інш. Аднак асабліва карысным у гэтым плане бачыцца артыкул “Вобраз Кірылы Тураўскага ў сучасным выяўленчым мастацтве” [8] М. Тараканавай, якая ўдала вызначыла: “У традыцыях сучаснай мастацкай школы замацаваўся шэраг стылёвых асаблівасцяў у стварэнні выяў гістарычных асобаў – выкарыстанне прыёмаў праваслаўнага іканапісу (з улікам падабенства з даўнімі выявамі), дынамічная натуралістычнасць, блізкая да выяў святых у заходнееўрапей-

скім мастацтве, а таксама абагульненасць выявы, што не прэтэндуе на дакладнасць партрэтных рысаў, але імкнецца да паўнаватарнасці знака-симвала” [8, с. 111].

Аднак, нягледзячы на наяўнасць пастаноўкі і нават спробы ацэнкі гэтай з’явы, праблематыка ўплываў рэлігійнай іканаграфіі на ўвасабленне вобразаў гістарычных асоб у беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст. да гэтага часу заставалася ў цэлым нявызначанай, чым і тлумачыцца актуальнасць нашага артыкула.

Уплывы рэлігійнай іканаграфіі і выкарыстанне яе практык у беларускім станковым жывапісе назіраліся ў савецкі час і працягаюцца ў сучасны перыяд. Пераважна гэта тычыцца трактоўкі вобразаў сярэднявечных асветнікаў, звязаных з кнігадрукарскай і рэлігійнай дзейнасцю: Францыска Скарыны, Кірылы Тураўскага, Сімяона Полацкага і інш. Беручы пачатак з 1970-х гг., стылёва супаўшы з дэкаратыўнымі практыкамі “суровага стылю”, атрымаўшы прыкметнае развіццё ў багатыя на вострыя палітычна-сацыяльныя падзеі 1980-я – пачатак 1990-х гг. і захаваўшы трываласць у вырашэнні вобразаў гістарычных асоб у мастацтве XXI ст., гэтыя ўплывы даказалі сваю жыццяздольнасць. Найбольш упэўнена практыкі рэлігійнай іканаграфіі ў жывапісе выявіліся падчас адраджэння нацыянальна-гістарычнай і рэлігійнай тэматыкі ў савецкі час як удалая форма ўвасаблення забытых імёнаў і традыцый. Адзначым, што іх выкарыстанне таксама суправаджалася агульным пашырэннем у творах сімвалічных элементаў, метафарычнасцю, умоўнасцю мастацкай мовы, што набліжала станковы жывапіс да манументальна-дэкаратыўнага мастацтва [4, с. 64], якое ў сваёй аснове таксама мела трывалую сувязь з рэлігійнай іканаграфіяй і ўтрымлівала яе стылёвыя прыкметы і прыёмы.

Адной з асноўных прыкмет рэлігійнай стылізацыі ў беларускім гістарычным жывапісе (як і ў манументальным мастацтве, графіцы і скульптуры) другой паловы XX – XXI ст. стала трывалая *практыка выяўлення пэўнага дзеяча з разгорнутай кнігай у руцэ, з выкарыстаннем малітоўных поз і жэстаў*. За аснову адпаведнага паказу браліся вобразы канкрэтнага святога або Ісуса Хрыста, выкананыя на ўзор руска-візантыйскай традыцыі. Вядома, што цэнтральнае месца ў іканаграфіі Хрыста займае выява, дзе

Уладзімір Стальмашонак. Слова аб Беларусі. 1978 г.

ён сядзіць на прастоле. Гэты рэпрэзентатыўны вобраз склаўся ў эпоху пад’ёму хрысціянства пад уздзеяннем канонаў паказу рымскіх імператараў. Пальцы правай рукі складзены для благавлення, левай рукой Хрыстос падтрымлівае на каленях раскрытае Евангелле, у чым увасобілася схема “Хрыстос-Уседзяржыцель (Пантакратар)” [1, с. 76]. Блізкай ёй па значэнні выступаў вобраз Хрыста Аратара, дзе ён выяўляўся ў поўны рост з узнятай дзясніцай і Евангеллем [1, с. 77]. Жэст благавлення заключае ў сабе філасофскі, містычны і глыбока рэлігійны змест: сімвалізуе Божую Ласку, якая сыходзіць ад першанастаўніка, з’яўляецца знакам яго вечнай любові [2, с. 113].

У хрысціянскім рэлігійным мастацтве падобныя рэпрэзентатыўныя прынцыпы паступова распаўсюдзіліся і на сюжэты з вобразамі святых, што можна назіраць у іконах, старажытных гравюрах. Іх рэпрэзентатыўная і лаканічная аснова стала актуальнай і для сучасных мастацкіх пошукаў. Гэта акрэслена выявілася пры звароце да вобраза ўсходнеславянскага царкоўнага дзеяча, пісьменніка і багаслова Кірылы Тураўскага. Выкарыстанне апісанай практыкі бачыцца лагічным таксама і па прычыне ўключэння асобы К. Тураўскага ў 1984 г. у Сабор беларускіх святых [6, с. 160]. Прымяненне рэлігійнай іканаграфіі ў такіх абставінах апраўдвалася імкненнем перанесці асноўны ідэйна-вобразны акцэнт на ўвасабленне дзеяча ў якасці святога, што паступова стала досыць традыцыйнай з’явай.

Юрый Каралевіч. Рыцар вялікага княства. 2007 г.

Так, акрэсленае разуменне ўплываў рэлігійнага мастацтва дае “Кірыла Тураўскі” (2004) Г. Вашчанкі, зроблены для залы пасяджэнняў палаца Румянцавых-Паскевічаў у Гомелі. Мастак падае дзеяча ў адпаведнасці з традыцыямі выяўлення святых і апісанай схемай Хрыста Пантакратара. К. Тураўскі паказаны ў простаі і зразумелай пазіцыі з раскрытай кнігай, якую прапануе глядачу. На яе старонках – кірылічнае ўвасобленне першых слоў Евангелля ад Іаана: “Спачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог”. Сімвалічнасць слоў, што накіравана на выражэнне ідэйна-выхаваўчай ролі вобраза, узмацняе бласлаўляльны жэст правай рукі асветніка (вялікі палец злучаны з безыменным, астатнія раскрыты). Стылізаваны пад іканапісныя традыцыі рускага-візантыйскага мастацтва надпіс “Кірыла Тураўскі” ў левым куце твора ідэнтыфікуе святога, нясе інфарматыўны змест. Такім чынам, *увядзенне ў выяву надпісаў у гэтым кантэксце таксама можна лічыць уплывам рэлігійнай іканаграфіі. Пра тое ж сведчыць і наяўнасць адваротнай перспектывы, што добра бачна ў паказе горада Турава на дальнім плане. Асобна трэба вылучыць і дэкаратыўную трактоўку выяўленчага ладу твора: імкненне да знакавасці за кошт стылізацыі формы і цэльнасці.* Нязмушаная пластыка далоняў святога спалучаецца з рэзкім абрысам сілуэта, цяжкімі складкамі адзення. На разыходжанне з іканаграфічнымі ўзорамі ўказвае атыўная светлатонавая нюансіроўка форм, якая спрыяе рэалі-

тычнасці вобраза, а таксама даволі вольная трактоўка залацістых і чырвоных колераў, што падначалены не так прагматычнасці рэлігійных канонаў, як суб’ектыўным адчуванням аўтара. Аднак значэнне залатога колеру ў якасці нябеснага святла, знаку боскасці, тленнасці зямнога дабрабыту і чырвонага як сімвала святла вечнасці [5, с. 55, 56] у творы застаецца. Разам з тым адлюстраваны вобраз выражае і акрэслены нацыянальны струмень. Г. Вашчанка сцвярджаў, што намалываў тыповага палешука – замкнёнага, задуманнага, разважлівага, адухоўленага і асветленага нябачным унутраным святлом [10, с. 231]. Нізкі гарызонт, які манументалізуе вобраз, і, безумоўна, тэхніка энкаўстыкі па палатне сведчаць пра традыцыі манументальнага мастацтва.

У вобразах Кірылы Тураўскага, увасобленых А. Марачкіным у 1987 г. і В. Барабанцавым у 2001 г., асветнік таксама паказаны франтальна ў поўны

рост, з кнігай. У А. Марачкіна з-за плоскаснага дэкаратыўнага фону, які пазбаўляе выяву трохмернасці, і сіметрычна зведзеных да нізу рук, рэзкіх, амаль пазбаўленых аб’ёмаў складак адзення, вобраз страчвае рэалістычнасць, матэрыяльнасць, а разам з тым і жыццёвую пераканальнасць, здаецца ненатуральным. Куды менш тыпізаваны і стылізаваны персанаж у выяве В. Барабанцава. Ён увасоблены ў традыцыйнай для станковага жывапісу трохмернай рэалістычнай прасторы, з характэрнай аб’ёмнасцю форм і тонавай нюансіроўкай. Твар пазбаўлены празмернай засяроджанасці, дзякуючы чаму выявілася імкненне аўтара ўвасобіць К. Тураўскага не так у ролі святога, як жывым чалавекам і рэлігійным дзеячам. У абодвух творах дамінуюць блакітныя колеры, што сімвалізуюць усё духоўнае і нязменная, ісціну і вернасць [5, с. 55, 56], з якімі асацыюецца абраны герой.

Падобныя рашэнні відавочныя таксама пры звароце да вобраза першадрукара Францыска Скарыны і іншых нацыянальных герояў, што назіраецца ў “Слове аб Беларусі” (1978) У. Стальмашонка, “Асветніках” (1989) В. Барабанцава і інш. Паказ дзеячаў з кнігай (закрытай або разгорнутай) у творах даследаванага перыяду, ва ўласцівай рэлігійнай іканаграфіі рэпрэзентатывунай форме, таксама тлумачыцца імкненнем максімальна вылучыць ідэалагічна-выхаваўчы патэнцыял вобраза. Вядома, што закрытая кніга ў хрысціянстве выступае сімвалам тайны, адкрытая – сімвалам распаўсюджвання мудрасці і

праўды [5, с. 55]. Таму падаецца невыпадковым перайманне і абранне сучаснымі жывапісцамі (няхай і са шматлікімі змяненнямі) адпаведнага прынцыпу як адной з асноў творчых пошукаў у вырашэнні тэмы. Акрэслены хрысціянскі змест і традыцыйная для рэлігійнай іканаграфіі выяўленчая падача сталі найбольш паспяховымі ў паказе дзеячаў як асветнікаў. У сучасных выявах кніга (Біблія) у руках герояў, з аднаго боку, выступае ў хрысціянскім значэнні крыніцы мудрасці, а з другога, паўстае вынікам асабістай асветніцкай дзейнасці.

Прынцып паказу дзеячаў у стрыманай позе і з кнігай у руцэ ўвасобіўся і ў творы “Сейбіты” (1972) М. Савіцкага, прысвечаным Янку Купалу і Якубу Коласу. Яны адлюстраваны амаль сіметрычна. У руках Купала – кніга, у Коласа – скрутак. Звяртае ўвагу жэстыкуляцыя герояў, што выклікае асацыяцыі з сакральнымі творами мастацтва. Я. Купала працягвае да кнігі адкрытую далонь, Я. Колас павучальна ўказвае на рукапіс. Пэўнае значэнне мае і змешчаная ў глыбіні па цэнтры фігура жанчыны – персаніфікаваны вобраз зямлі-маці, якая дорыць жыццё. Што датычыцца асветнікаў, то яны выступаюць найлепшымі сынамі Радзімы, сейбітамі гуманістычных ідэалаў, да якіх павінны далучыцца людзі. У мастацкім плане гэтую думку дапамагае раскрыць уласцівы іканаграфічным выявам дэкаратыўна-плоскасны фон. Постаці здаюцца ўпісанымі ў яго структуру. Увага скіравана пераважна на твары і рукі. Іх выбелена-вохрыстыя, амаль пазбаўленыя светлатонавай мадэліроўкі колеры ствараюць кантраст з чорнымі, барвова-чырвонымі і зеленаватымі колерамі акружэння і адзення дзеячаў. Гэта пазбавіла вобразы матэрыяльнасці, паспрыяла ўвасабленню іх персанажамі духоўнага свету.

Адзначым, што сярод уплываў рэлігійнай іканаграфіі рэпрэзентатыўны прынцып падачы вобраза з кнігай у руцэ стаў, бадай, самым устойлівым і выразным. Што датычыцца астатніх, то яны ўвасобіліся больш эпізадычна. Так, існуюць асобныя творы, асновай вырашэння вобразаў гістарычных асоб у якіх служыць *прынцып пабудовы жыццёвай іконы*.

У творы “Рыцар вялікага княства” (2007) Ю. Каралевіча выяўленчая плоскасць палатна змяшчае адну цэнтральную выяву рыцара і дванаццаць бакавых, прысвечаных пэўнаму дзеячу часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. Кожная з іх узятая ў рамкі, злучаныя паміж сабой, што нагадвае клеймы*. Гэты прыём

* Клеймы – невялікія самастойныя сюжэтныя кампазіцыі, што ўвасабляюць эпізоды з жыцця святога, размешчаныя ў жыццёвай іконе вакол цэнтральнай выявы.

Яўген Ждан. Святы Афанасій Брэсцкі. 1992 г.

спатрэбіўся для сцвярджэння значнасці кожнай асобы ў справе служэння дзяржаве, выяўлення пераемнасці ўлады. Вобраз рыцара з’яўляецца ключом у разуменні зместу, сімвалізуе мужнасць і годнасць кожнага героя.

Творы “Слова аб Беларусі” (1978) і “Славутасці Беларусі (Вялікія князі беларускія)” (1993) У. Стальмашонка адметныя спалучэннем *яруснай кампазіцыі з дэкаратыўна-плоскасным строем выявы*. Кожны з ярусаў, у якіх паказаны вядомыя дзеячы, нагадвае рэгістры фрэсак у манументальным храмавым мастацтве.

Пэўнай стылёвай прыкметай прыёмаў рэлігійнага мастацтва можна лічыць выкарыстанне *матыву брамы і аркі*, што ўласціва серыі “Партрэтаў рэлігійных дзеячаў зямлі беларускай” (1991 – 1992) Я. Ждана і твораў “Францішак Скарына” і “Іван Фёдараў ды Пётр Мсціславец” (2000) Н. Шчаснай. У працах Я. Ждана персанажы паказаны ў поўны рост строга па цэнтры, у дэкаратыўных арнаментаваных нішах з паўцыркульнымі завяршэннямі. Гэты кампазіцыйны

прыём удала выяўляе герояў, а мудрагелістыя арнаменты ствараюць адчуванне пышнасці і ненаaturalнасці. У творах Н. Шчаснай матыў аркі ўвасоблены праз фармат саміх выяў.

Важным з’яўляецца таксама *імкненне да імітацыі граф’і*, якая існуе ў іканапісе ў выглядзе контурнага паглыбленага малюнка па ляўкасе [3, с. 44].

У творы “Пачынальнікі” (1990) В. Баранава, прысвечаным Еўфрасінні Полацкай, Кірылу Тураўскаму і Сімяону Полацкаму, лінія як адзін з галоўных мастацкіх сродкаў забяспечвае акрэсленую трактоўку складак адзення і абрысаў, што спрыяе дэкаратыўнасці і сімвалічнай выразнасці вобразаў.

Некаторыя працы (“Мікалай Пінскі”, “Афанасій Брэсцкі” і інш.) з ужо згаданай серыі святых Я. Ждана, а таксама “Кірыла Тураўскі” Г. Вашчанкі і А. Марачкіна маюць відавочны *ўплыў гратэску*. У рэлігійным мастацтве гратэск выражаўся экспрэсіўна-кантраснай мадэліроўкай формы, паказам героя ў містычна-фантастычным ключы, што было разлічана на застрашванне верніка. Гэтым тлумачыцца змрочнасць вобразаў, выяўленая праз нерухомае пазы з малітоўнымі жэстамі, аскетычныя твары з суровымі позіркамі.

Адзначым, што, як і рэлігійным выявам, творах, якія зазналі іх уздзеянне, уласціва імкненне да захавання нацыянальнай культурнай традыцыі, алегарычнага спосабу паказу і гуманістычныя ідэі.

Такім чынам, наяўнасць уплыву рэлігійнай іканаграфіі ва ўвасабленні вобразаў гістарычных асоб у беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст. з’яўляецца вынікам імкнення мастакоў да пераемнасці і сінтэзу шматвекавых мастацкіх традыцый рэлігійнай сферы і трады-

цый беларускай мастацкай школы. Большасць такіх стыльвых прыкмет, як лапідарны паказ дзеяча з разгорнутай кнігай у руцэ, сімвалічныя надпісы, гратэск і іншае, у спалучэнні з выразнай дэкаратыўнасцю, выкарыстоўваліся для ўдалай рэпрэзентацыі вобразаў, вылучэння іх сімвалічна-знакавага і ідэалагічнага патэнцыялу, асабліва актуальнага ў пераломныя часы.

Спіс літаратуры

1. **Бобров, Ю. Г.** Основы иконографии древнерусской живописи / Ю. Г. Бобров. – СПб. : Мифрил, 1995. – 256 с.
2. **Жданов, В. В.** Жест как элемент знаковой системы изобразительного искусства : дис. ... канд. искусствовед. : 17.00.09 / В. В. Жданов ; Росс. госуд. педагог. универ. им. А. И. Герцена. – СПб., 2005. – 232 с.
3. **Лазука, Б. А.** Слоўнік тэрмінаў: архітэктура, выяўл. і дэкаратыўн.-прыклад. мастацтва : дапам. для вучняў / Б. А. Лазука. – Мінск : Беларусь, 2001. – 158 с.
4. **Медвецкий, С. В.** Белорусская станковая живопись второй половины 1980 – 1990-х годов. Тенденции и проблемы развития : дис. ... канд. искусствовед. : 17.00.04 / С. В. Медвецкий ; Нац. акад. наук Беларуси ; Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы. – Минск, 2004. – 180 с.
5. **Попова, Н. Н.** Античные и христианские символы / Н. Н. Попова. – СПб. : Аврора, 2003. – 63 с.
6. **Рэлігія і царква на Беларусі** : энцыклапед. даведнік / рэдкал. : Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2001. – 368 с.
7. **Соколов, А. Н.** Теория стиля / А. Н. Соколов. – М. : Искусство, 1968. – 223 с.
8. **Тараканава, М.** Вобраз Кірылы Тураўскага ў сучасным выяўленчым мастацтве / М. Тараканава // Роднае слова. – 2005. – № 8. – С. 111 – 113.
9. **Шапашнікава, А.** Сейбіты: Янка Купала і Якуб Колас у творчасці Міхаіла Савіцкага / А. Шапашнікава // Роднае слова. – 2002. – № 2. – С. 84 – 88.
10. **Шаранговіч, Н.** Гаўрыіл Вашчанка. Народжаны Палессем : нататкі пра жыццё і творчасць / Н. Шаранговіч. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 253 с.

Глеб ГЕРАСИМАЎ,

аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 9 лістапада 2016 г.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў

Рэдакцыя прымае на разгляд матэрыялы на беларускай мове аб’ёмам да 15 старонак у электронным выглядзе. Тэкставая інфармацыя мусіць быць запісаная ў фармаце doc або rtf, дапускаецца мінімальнае фарматаванне (шрыфт Times New Roman, вылучэнні або курсівам, або паўтлустым прамым, або паўтлустым курсівам). Калі матэрыял дасылаецца па электроннай пошце, пажадана, каб і тэма ліста, і імя далучанага файла ўтрымлівалі поўную назву артыкула.

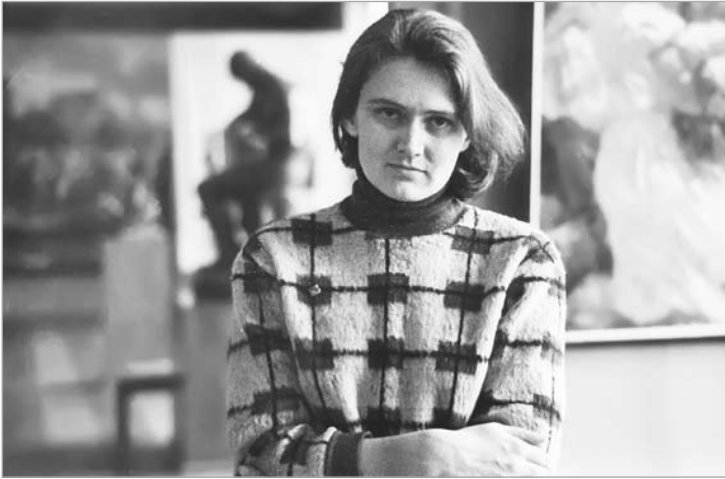
Уся нятэкставая інфармацыя на электронных носбітах (фота, графікі і да т. п.) можа быць запісана ў любым графічным фармаце (jpg, tiff; ≥ 300 ppi), але не павінна знаходзіцца ў тэксце ў фармаце Word. Ілюстрацыі, знойдзеныя ў інтэрнэце, да публікацыі не прымаюцца. Фотаздымкі аўтараў павінны быць партрэтнага фармату, добрай якасці (ні ў якім выпадку не ксеракопіі).

Неабходна ўказваць прозвішча, імя і імя па бацьку аўтара, месца яго працы, пасаду, вучоную ступень, званне, хатні адрас, тэлефоны, пашпартныя звесткі (серыя, нумар, калі і кім выдадзены, асабісты нумар, адрас рэгістрацыі).

На распрацоўках урокаў і сцэнарыях трэба пазначаць клас, чвэрць і месяц, калі тэма вывучаецца ў школе.

“УСЁ Ж ВЯДЗЕ ЯНА ЛЮДСТВА ДА НЕБА...”

ДА ДНЯ НАРАДЖЭННЯ МАСТАЦТВАЗНАЎЦЫ ЭЛЕАНОРЫ ВЕЦЕР (1932 – 2011)

Мне падаецца, што радкі Уладзіміра Караткевіча, вынесеныя ў назву артыкула, напісаны дакладна пра яе, Элеанору Вецер. Яна была прыгажуняй: высокая, танклявая, з глыбокімі сінефіялкавымі вачыма і хваляй каштанавых валоў, без усялякай касметыкі і ўпрыгожанняў, апранутая проста нават для таго даволі аскетчнага часу канца 1960-х, мела чароўны голас і выдатна спявала беларускія народныя песні. Аднак асноўнае яе вызначэнне – летуценніца... Як вядома, летуценнікам беларусы называюць чалавека, які ходзіць па зямлі, а носіць у сабе Неба... І сапраўды, я не сустрэла ў жыцці чалавека, здольнага больш за яе апантана марыць, служыць ідэі, цалкам аддаючы сябе, кахаць і быць каханай. У 1968 г. мне давялося быць сведкай шчырага захаплення Уладзіміра Караткевіча гэтай пяшчотнай і рамантычнай жанчынай. Па розных прычынах пра гэта не пішацца ў яго біяграфіі, тым больш што каханне не было ўзаемным, але яно дакладна было. Яны пазнаёміліся ў 1967 г. на першым семінары навуковай і творчай моладзі. Элеанора расказвала мне: “Які смешны гэты Валодзя! Казаў, што калі я не адкажу яму ўзаемнасцю, то пойдзе і ўтопіцца ў Нарачы. Але ж які ён цудоўны расказчык, як яскрава распавядае пра гісторыю Беларусі!”

Пасля заканчэння ў 1957 г. гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Нора (менавіта гэтым ібсенаўскім імем называлі яе шматлікія прыхільнікі і паслядоўнікі) працавала на пасадзе навуковага супрацоўніка ў Дзяржаўным мастацкім музеі (цяпер Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь) і адначасова выкладала гісторыю мастацтва ў Бе-

ларускім тэатральна-мастацкім інстытуце. Менавіта яна ўвяла мяне ў асяродак захопленых нацыянальнай беларускай ідэяй мастакоў, акцёраў і мастацтвазнаўцаў, пазнаёміла з Уладзімірам Караткевічам, які тады яшчэ не быў класікам. Гэта адбылося ў студзені 1969 г. на лекцыі, якую Нора чытала ў Інстытуце фізікі Акадэміі навук БССР, дэманструючы каляровыя слайды архітэктурных помнікаў, зробленыя летась падчас нашага падарожжа па Беларусі. Чалавек, які сядзеў побач са мной, надзвычай бурна рэагаваў на выказванні лектара пра жахлівы стан нашай гісторыка-культурнай спадчыны. Пасля лекцыі яна падышла да нас і пазнаёміла. З Уладзімірам Караткевічам быў яго малодшы сябар Зянон Пазняк. Мы ўсе разам пайшлі пешкі па заснежаным Мінску да Верхняга Горада і Старой Нямігі, дзе экскурсію для нас правёў ужо Зянон, які ведаў тут усе куточки.

А 22 мая, у дзень нараджэння Нору, мы прыйшлі да яе з вялікім букетам з трыццаці сямі рознакаляровых цюльпанаў (па колькасці гадоў імянінніцы), якія прынес Зянон. Ён заўсёды глыбока шанаваў гэтую жанчыну, яе грамадскую і навуковую дзейнасць па вывучэнні, папулярызацыі і ахове айчынай гісторыка-культурнай спадчыны, ва ўсіх складаных сітуацыях быў на яе баку. У 1992 г., калі Элеанора Іванаўна цяжка захварэла, Зянон Пазняк, тады найбольш вядомы дэпутат Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, апекаваўся яе лячэннем і рэабілітацыяй.

У канцы 1960-х гг., калі ўзнялася новая хваля беларускага Адраджэння, яе крылатым веснікам, бясспрэчна, была Элеанора Вецер. Менавіта яна абудзіла цікавасць да гісторыка-культурнай спадчыны ў многіх “фізікаў і лірыкаў”, злучыла маладых энтузіястаў у адзінае цэлае. У ліпені 1968 г. яна ўзначаліла ініцыятыўную групу, у якую ўваходзілі мастакі Віктар Сташчанюк, Генадзь Сакалоў (Сакалаў-Кубай), Любоў Міньковіч, фізікі Уладзімір Карэлін, Людміла Катомцава, супрацоўніца музея Ларыса Белікава і іншыя – усяго 11 чалавек. Я была адзіным сярод іх архітэктарам, да таго ж толькі што дыпламаваным. Мы ўпершыню адправіліся ў вандроўку па Міншчыне і Гродзеншчыне: Нясвіж, Мір, Навагрудак, Ліда, Слонім, Сынкавічы,

Тамара Габрусь і Элеанора Вецер. 1960-я гг.

Гродна – па тых цудоўных мясцінах Беларусі, што цяпер складаюць асноўныя турыстычныя маршруты нашай краіны. Мы адкрывалі адзін аднаму зусім новыя далягляды, дзяліліся яшчэ не глыбокімі ведамі па айчынай гісторыі, мастацтве, архітэктуры, фіксавалі амаль зруйнаваныя помнікі, а ў засмечанай сакрысці былога дамініканскага касцёла Міхаіла Архангела ў Наваградку знайшлі старажытныя драўляныя скульптуры святых, якія пасля супрацоўніцы Дзяржаўнага мастацкага музея перавезлі ў яго фонды. У кастрычніку 1968 г. я надрукавала ў “ЛіМе” свой першы артыкул пра катастрафічны стан помнікаў архітэктуры.

Нашы ўражанні ад першай вандроўкі былі настолькі моцнымі, што ўжо праз месяц была арганізавана новая паездка ў Вільню, да беларускага мастака Пятра Сергеевіча, які прыняў нас у сваёй майстэрні, вадзіў па гістарычных куточках старажытнага крывіцкага горада. Гэта было якраз у жніўні 1968 г., падчас уводу савецкіх войскаў у Чэхаславакію, што вельмі запомнілася. Наша група налічвала ўжо больш за 30 чалавек. Наступным летам адбылася яшчэ адна аматарская вандроўка па Брэстчыне – ад Баранавіч да Пінска. Гэтыя падарожжы адбыліся “на перакладных”, дзе цягніком, дзе аўтобусам, дзе на грузавіках, цалкам за ўласны кошт, з начлегам у пакінутых на лета школьных інтэрнатах. Сям’я Элеаноры Іванаўны, муж і сын, надзвычай карэктна ставіліся да яе сацыяльнай ролі і амаль штодня прымалі ў двухпакаёвай “хрушчоўцы”, калі сказаць жартам, “салон” гаспадыні ці аматарскае навуковае таварыства, што віравала там, узрастаючы і колькасна, і якасна.

У тым жа 1969 г. было нарэшце ўзаконена грамадскае Беларускае добраахвотнае таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, што стала найважнейшай часткай грамадзянскай і пра-

фесійнай дзейнасці Элеаноры Вецер. Тады ж была прынята рэспубліканская навуковая праграма “Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі” (у кантэксце агульнасаюзнай) і створаны адпаведны сектар у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР, які і сам на той момант існаваў толькі дванаццаць гадоў. Элеанора Іванаўна стала супрацоўніцай гэтага сектара, і на пачатку 1970-х гг. яна кожнае лета ўзначальвала экспедыцыі на Заходняе Беларускае Палессе з мэтай выяўлення, фотафіксацыі, абмераў і апісання “нерухомых” і “рухомых” артэфактаў – помнікаў архітэктуры, сакральнага жывапісу, скульптуры і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва.

Менавіта Элеаноры Вецер як кіраўніку экспедыцый даводзілася забяспечваць стасункі з мясцовым насельніцтвам палескіх вёсак, запалыханым антырэлігійнымі рэпрэсіямі, выклікаць давер да нашых навуковых намераў, адчыняць даўно зачыненыя храмы, адшукваць на гарышчах закінутыя святыя абразы, фрагменты разбятых акладаў, іканастасаў і, па магчымасці, выратаваць іх, вывозячы ў акадэмічны інстытут. Напрыклад, у вёсцы Вавулічы Драгічынскага раёна на гарышчы былой уніяцкай царквы была знойдзена ўнікальная царская брама, па-мастацку сплеченая з саломы. Так пачынала фарміравацца калекцыя знаходак, што нарадзіла ў збіральнікаў артэфактаў амаль фантастычную на той час ідэю стварэння музея старажытнабеларускага мастацтва. Гэтая задума была па-грамадзянску высакароднай, бо ў прагматычных маскоўскіх інтэлектуалаў ужо ішло “вытанчанае” паляванне на “чорныя дошкі”, што выклікала актыўнае рабаванне храмаў.

Кола аматараў айчынай даўніны хутка пашыралася, асабліва за кошт супрацоўнікаў прыродазнаўчых інстытутаў Акадэміі навук БССР, фізікаў і матэматыкаў, таму Элеанора Вецер і Юры Хадыка арганізавалі семінар па вывучэнні гісторыі Беларусі і рэлігійнага мастацтва. Яны прачыталі безліч лекцый, склалі слоўнікі мастацтвазнаўчых тэрмінаў, іканапісных сюжэтаў, праводзілі, як бы казалі цяпер, трэнінгі па пашпартызацыі старажытных абразоў, што ўключалі падрабязныя апісанні іх іканаграфіі, якасці і стану дошак, звесткі пра захаванасць шпонак, ляўкасу, арнаментальных фонаў, стафажу і інш. Акрамя навуковай працы, падчас экспедыцый даводзілася клапаціцца пра транспарт, жылло, харчаванне і пошукавую працу шматлікіх добраахвотных удзельнікаў. Сярод іх былі людзі самых розных прафесій: гісторык Расціслаў

Баравы, фізікі Валеры Філіпаў, Ірына Быцева, Уладзімір Ляпарскі, Людміла Палучанкіна, Вячаслаў Лешчанка, урач Валеры Яфімаў, матэматыкі Ларыса Хадыка, Нэлі Гарбачэўская, Ларыса Селяменева і інш. Некаторыя з іх пазней сталі кандыдатамі і дактарамі навук у сваёй галіне і пры гэтым аўтарамі публікацый па мастацтве Беларусі.

У 2001 г. мастак і паэт Віктар Сташчанюк, удзельнік усіх экспедыцый канца 1960 – пачатку 1970-х гг., напісаў верш, які адлюстроўвае нашае агульнае духоўнае “ўзыходжанне”:

*Гэта быў час зачыненых храмаў,
Дзікі час святынь рабавання.
Крадзенае асела у замежных крамах.
Ці будзе калі дадому вяртанне?*

*Мы сцэжкамі болю ў вандроўках хадзілі
У сэрцы з любоўю да мілай Айчыны.
Ў зачыненых храмах цішыню мы будзілі
І трапяткія перажывалі хвіліны.*

*Глядзелі на лікі святых на іконах,
Дзівіліся свецкаю іх прыгажосцю.
Відаць, мастакі парушалі законы
І спісвалі вобразы з блізкіх кагосьці.*

*Якія пачуці тады мы зазналі,
Якія адкрыці ў вандроўках зрабілі,
Наколькі духоўна багатымі сталі –
Відаць, не дарма з музай ведаў дружылі.*

*Нам песні Палесся сардэчна гучалі
І вецер дарог быў заўжды спадарожны.
На фота і ў акты мы ў памяць вярталі
Забутыя скарбы краіны бязбожнай.*

*І сёння ўжо новы мы час абжываем.
У душы людскія вярнулася Вера.
Музей старажытнай культуры мы маем.
Заўжды там адчынены дзверы.*

Гэтай “музай ведаў” была для нас Элеанора Іванаўна Вецер. Асабіста я ўдзячна ёй за тое, што змяніла свой прафесійны шлях архітэктара-практыка на гісторыка айчыннай архітэктуры. Яе пажыццёвымі сябрамі і прыхільнікамі былі мастак і мастацтвазнаўца Юры Піскун, архітэктар-рэстаўратар Алег Хадыка, гісторык Уладзімір Дзянісаў, фізік, пазней кандыдат мастацтвазнаўства Аляксандр Ярашэвіч, этнамузыкалаг Зінаіда Мажэйка, філосаф Уладзімір Конан. Збіральніцкай і даследчыцкай дзейнасцю Элеаноры Вецер цікавіліся маскоўскія і ленынградскія навукоўцы В. Падабедава, І. Макавецкі, А. Швідкоўскі. Акадэмік Д. Ліхачоў спрыяў публікацыі яе артыкула пра ўніяцкі іканапіс ва ўсесаюзным альманаху “Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология” (1978). Яна была аўтарам шматлікіх артыкулаў і раздзелаў кніг, прысвечаных

ных беларускаму сакральнаму жывапісу XIV – XVIII стст., у тым ліку ў “Гісторыі беларускага мастацтва” (1987 – 1988), “Зборы помнікаў гісторыі і культуры Беларусі” (1984 – 1988), манаграфіі “Іканапіс Заходняга Палесся XIV – XIX стст.” (2002) і інш.

Элеанора Іванаўна шчыра, шчодро і бескарысліва аддавала людзям свае веды, ідэі, час. Магчыма, гэта і перашкодзіла замацаваць яе шматбаковую дзейнасць на карысць беларускай культуры навуковымі ступенямі, але ж паспрыяла з’яўленню шматлікіх праціўнікаў і зайздроснікаў. У няпростыя савецкія часы адмоўнага стаўлення да ўсяго беларускага многія прапагандысты атэізму і пільныя камуністычныя ідэолагі глядзелі на працу Элеаноры Вецер і яе калег варожа. Менавіта таму шлях да рэалізацыі ідэі стварэння Музея старажытнабеларускай культуры быў цяжкі. Кіраўніцтва Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР не захацела браць на сябе адказнасць за захаванне сабранай калекцыі сакральнага мастацтва, і яна была перададзена Дзяржаўнаму мастацкаму музею. Аднак экспедыцыйная праца і збор артэфектаў пад кіраўніцтвам Элеаноры Вецер і Юрыя Хадыкі працягваліся. Яны ўпарта даводзілі сваю ідэю сакратару па ідэалогіі ЦК КПБ Аляксандру Кузьміну і прэзідэнту АН БССР Мікалаю Барысевічу, што паспрыяла стварэнню рабочай групы будучага музея, кіраўніцтва якой у 1974 г. было перададзена кандыдату мастацтвазнаўства Вользе Церашчатавай, на той час спецыялісту па станковай графіцы Савецкай Беларусі. Яна годна пераняла эстафету збіральніцтва музейнай калекцыі сакральнага мастацтва, пашырыла яе этнаграфічнымі артэфектамі і ўмацавала ідэалагічна, паколькі была партаргам інстытута. Вольга Церашчатава стала першым дырэктарам Музея старажытнабеларускага мастацтва, які адчыніўся 15 мая 1979 г. І гэта была выключная па значнасці падзея ў гісторыі культуры Беларусі.

Характэрна, што ўсе наступныя кіраўнікі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР і Музея старажытнабеларускай культуры акцэнтавалі асабістыя заслугі ў яго дзейнасці. З кожным годам становіцца ўсё менш сапраўдных сведак тых знакавых падзей, таму амаль праз паўстагоддзя, у вельмі сталым узросце і ў статусе доктара мастацтвазнаўства, я мушу вярнуцца ў часы стварэння Музея старажытнабеларускай культуры НАН Беларусі, у падмурак якога леглі ідэі і праца Элеаноры Вецер.

Тамара ГАБРУСЬ,
доктар мастацтвазнаўства.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ЛІТАРАТУРНА-КРАЯЗНАЎЧАЕ ПАДАРОЖЖА ПА БЕЛАРУСІ: ПУХАВІЦКІ КРАЙ

Працяг. Пачатак у №№ 3, 4.

ДОМ ТВОРЧАСЦІ ПІСЬМЕННІКАЎ

У Мар’іну Горку ў розныя гады лёс прыводзіў многіх і многіх пісьменнікаў. У 1930-я ў раённым цэнтры знаходзіўся Дом творчасці пісьменнікаў (сёння на яго тэрыторыі працуе абласны дзіцячы цэнтр медыцынскай рэабілітацыі). Тут бывалі Якуб Колас, Янка Купала, шмат хто яшчэ з масцітых і маладых па тым часе літаратараў.

З чаго пачынаўся Дом творчасці? Пэўныя звесткі дае газета “Звязда”: “У былым маёнтку Падблонь Пухавіцкага раёна, у панскім палацы абсталёўваецца Дом творчасці пісьменнікаў БССР. Дом творчасці будзе мець 13 кабінетаў, чытальную залу, сталовую, 6 кватэр для пісьменнікаў, падсобную гаспадарку і г. д. Ён размешчаны ў маляўнічай мясцовасці, непадалёку ад ракі ў вялікім садзе. Будаўніцтва і абсталяванне каштуюць каля 300 000 рублёў” (Звязда. 1935. 2 лют.).

Дом творчасці пад Пухавічамі стаў прытулкам многіх дум і памкненняў, месцам, дзе можна было не толькі адпачываць, але і пісаць. Магчыма, у такім паяднанні і было нешта, што парушала псіхалогію творчасці адзінак, асоб, але ж разам з тым было і пэўнае спрыянне, асабліва для тых, хто не мог ва ўсю моц працаваць у складаных, абцяжараных побытах, кватэрнай цеснотой, умовах.

На пачатку 1970-х арганізатары выхаваўчай работы ў абласным дзіцячым санаторыі “Пухавічы”, галоўны ўрач санаторыя Алена Мікалаеўна Усціновіч загарэліся ідэяй узнаўлення памяці пра былы Дом творчасці. У выніку быў створаны пакой-музей, прысвечаны Янку Купалу і Якубу Коласу. Але яшчэ перад гэтым ішоў збор матэрыялаў літаральна пра ўсіх, хто быў звязаны з Домам творчасці пісьменнікаў у 1930-я гады. В. Петрачэнкава выступіла ў раённай газеце “Сцяг працы” з артыкулам “Ствараецца музей”, дзе расказала пра першыя пошукавыя крокі: «Чырвоныя следпыты санаторыя ў выніку пошукаў і знаёмства з архіўнымі першакрыніцамі ўстанавілі, што ў свой час тут адпачывалі вядомыя беларускія пісьменнікі Я. Колас, Я. Купала, К. Крапіва, П. Броўка, Алесь Стаховіч, Эдзі Агняцвет.

Рабяты вырашылі стварыць музей санаторыя і звярнуліся за дапамогай да беларускіх пісьменнікаў, якія працавалі і адпачывалі ў гэтых мясцінах. Празаікі, паэты, драматургі, літаратуразнаўцы гораха адклікнуліся на просьбу дзяцей, даслалі свае ўспаміны, кнігі з аўтографамі, фатаграфіі.

Нядаўна ў госці да хлопчыкаў і дзяўчынак санаторыя прыехаў паэт Сяргей Грахоўскі, які ў 1936 годзе адпачываў у Доме творчасці. Разам з Грахоўскім завітаў да рабят і рэдактар часопіса “Малодосць” Алесь Асіпенка.

Паэт Сяргей Іванавіч Грахоўскі прачытаў новыя вершы, запрасіў дзяцей дасылаць у часопіс “Вясёлка” свае творы – казкі, вершы, загадкі, малюнкi, рэбусы, шарады, крыптаграмы. Затым выступіў празаік А. Асіпенка, які расказаў рабятam пра свой творчы шлях. Асабліва ўсхвалявала прысутных апавяданне пісьменніка пра гады, праведзеныя ў партызанскім атрадзе ў час Вялікай Айчыннай вайны. Будучы пісьменнік быў тады падлеткам, хадзіў у разведку, дастаўляў камандванню каштоўныя даныя аб дыслакацыі і перамяшчэнні фашысцкіх войск і гарнізонаў. Цяпер на студыі “Беларусьфільм” на падставе сцэнарыя А. Асіпенкі здымаецца прыгодніцкая кіналента “Пяцёра адважных” пра гераічныя старонкі барацьбы дзяцей у гады Вялікай Айчыннай вайны.

З хваляваннем слухалі рабятy і выступленне Т. С. Тарасавай – навуковага супрацоўніка літаратурнага музея імя Янкі Купалы, якая цікава расказвала аб тым, як ствараўся і папаўняўся музей экспанатамі і матэрыяламі. Тарасава перадала ў падарунак ствараючаму музею фотавыстаўку, прысвечаную жыццю і дзейнасці народнага песняра Я. Купалы.

Пісьменнікі падаравалі будучаму музею свае кнігі».

У Яўгена Рамановіча, вядомага драматурга, ёсць цікавы нарыс-ўспамін “Мацней за лёс”, прысвечаны беларускаму празаіку Эдуарду Самуйлёнку. Значная частка апісання стасункаў аўтара з Э. Самуйлёнкам праходзіць якраз на фоне дарогі ў Мар’іну Горку, а пасля і жыцця ў пісьменніцкім Доме творчасці.

«Прыгарадны поезд Мінск – Пухавічы, не спяшаючыся, ішоў сярод жоўтых палёў, рудых купін, хмызнякоў і імшарнікаў, пакрытых павуціннем. Па плоскіх узгорках разбягаліся вясковыя хаткі. Дзе-нідзе, прабіваючы вострымі вежамі небасхіл, тырчэлі боскія храмы і калгасныя сіласныя вежы.

У акно вагона разам з жнівеньскім ветрам урываўся водар спелай збажыны і лясных верасоў...

Чым бліжэй пад’язджалі да Пухавіч, тым менш становілася пасажыраў. Спыняючыся амаль каля

кожнай прыдарожнай сцежкі і раскрытай брамы, поезд выкідваў групкі сялян і дачнікаў, якія вярталіся з горада, абвешаныя рознымі клункамі, кайстрамі і гірляндамі спакулівых абаранкаў...

Было ўжо зусім цёмна, калі мы з Самуйлёнкам сышлі на пухавіцкай станцыі... Мы выйшлі на невялікую брукаваную плошчу, абсаджаную з двух бакоў дрэвамі. Да нас падышоў стары фурман з Дома творчасці.

– Во-о, я ж і казаў, што нехта абавязкова прыедзе з пісьменнікаў, – шчыра ўзрадаваўся ён. – Заўтра ж нядзеля, не можа таго быць, каб не прыехалі. А дырэктар кажа: не трэба запрагаць.

– Дзякуем, даражэнькі, маглі б і пяшэчкам прайсці, блізка. Ноч якая ціхая, не варта было турбавацца, – загаманілі мы.

– Якая мне турбота – служба. Н-но, халера! – цмокнуў фурман на каня, калі мы селі ў мяккую каламажку...

Паскрышваючы рысорамі, гушкаючыся на выбоінах брукаванай шашы, каламажка каціла нас пад высокімі зорамі, сярод нізкіх лагчын і малых узгоркаў і прывезла ў гасцінна раскрытую браму з белай шылдай на ёй: “Дом творчасці і адпачынку Саюза пісьменнікаў БССР”. Мы ўехалі ў алею раскідзістых ліп і пахучых акацый. Каля асветленага ўвахода ў будынак таўкліся камары і бегалі дзеці, напаўняючы абшар тым прыемным сквілам, які, як відаць, здаўна з’яўляецца адзіным спосабам выказвання радасці пачуцця ў дзікуна і дзіцяці.

– Хадзем, абмыемся тым часама ад дарожнага пылу, – запрапанавалі Самуйлёнак...*

Месца для Дома творчасці і адпачынку, зразумела, было абрана не выпадковае. Яшчэ зусім нядаўна, напрыканцы XIX – у пачатку XX ст. тут знаходзілася панская сядзіба. Налезла яна міністру ўнутраных спраў царскай Расіі Леону Макаву.

Яўген Рамановіч у кнізе “Знаёмыя сілуэты” падрабязна ўзнаўляе гістарычны ландшафт сядзібы. «Мы ішлі, – успамінаў ён, – па акуратна расчышчаных, пасыпаных пяском аляях парку ўніз да ракі. Эдуард басанож, шлёпаючы сваімі вялікімі цяжкімі нагамі па зямлі, я ў летніх спартыўных тапках. Мы ішлі моўчкі, усхваляваныя характвам гэтага цудоўнага старога парку з магутнымі сівымі дрэвамі і зараснікамі шыпшыны. Чорныя цені кустоў вязалі карункі на светлых ад ярка асветленай веранды сцежках. З дома даносіліся гукі раяля, нехта павольна перабіраў клавішы, шукаючы натхнення.

Ад пышна расквечаных клумбаў у мяккім аksamітным паветры нерухома вісеў густы прыемны водар. Ноч была цёмная і цёплая, як у парніковым склепе. Мы падышлі да белых парэнчаў на мастках рэчкі, якой амаль зусім не было

відаць, праўда, яна адчувалася ў ціхім плёскае вады аб берагі ды ў журботным кваканні жаб.

– Вот, браце Жэнька, характва якое. Уся наша пісьменніцкая сям’я цешыцца ім і творыць тут, спорна творыць. Ведаеш, Кузьма Чорны не ўстане з-за стала, пакуль дзесяць старонак не напіша; а некалі тут жыла сям’я, памешчыцкая сям’я, з трох душ, і працавала на яе не менш сотні людзей. Кажуць, вось на гэтым самым месцы, дзе мы стаім, некалі лаўка была, на ёй старая пані любіла сядзець, на рэчку пазіраць. Рэчка заўсёды вабіць да сябе сваёй таямнічасцю. Дык вось, сядзіць аднойчы пані ў задуменні, а пакаёўка прыбегла да яе і крычыць радасна: “Рэвалюцыя, пані, бальшавікі Керанскага скінулі!” Глядзіць, а пані як сядзела, так і не зварухнулася. Глянула пакаёўка, ажно пані мёртвая. Прыбеглі людзі, хацелі яе з лаўкі падняць, выпрастаць, на насілку пакласці – не разгінаецца пані. Як сядзела, так і акамянела. Давялося нават і хаваць яе не ў труне, а ў скрынцы такой, спецыяльна па яе гарбылю зробленай...**

Успаміны Я. Рамановіча знаёмыя таксама з пухавіцкімі старонкамі жыцця Змітрака Бядулі: «Мы ехалі са Змітраком Бядулем у Пухавічы, у Дом творчасці, там ужо былі нашы сем’і. Ехалі мы ў літфондаўскай каламажцы, якую цягнуў Кавалерыст – так звалі рудога каняку, не надта вялікага спрыту, але і не зломка.

– Звоняць мне раніцою, – загаварыў Бядуля, калі мы паселі ў каламажку і пакацілі па дарозе на Пухавічы, – і гавораць: “Васька захварэў, што рабіць?” Я кажу: “Ці будзе Васька, ці не Васька, абы конь, бо я на машыне не паеду. Нашто мне “эмка”, я не люблю аўтамабіляў. Я люблю ў дарозе пагойдацца на рысорах, падумаць, падыхаць свежым павеграм, нарэшце. У горадзе ж такі шум, грукат, смярдзіць бензінам...”

Потым мы ехалі моўчкі і любаваліся лесам, кожны па-свойму. Наўрад ці знойдзецца чалавек на нашай зямлі, які б не любіў прыроду: і рэчку, і луг, і магутны бор, і поле, і спеы птушак.

– Вы любіце лес? – запытаўся я ў Бядулі, які амаль што ляжаў на высокім сядзенні, выцягнуўшы ногі, і аб нечым думаў.

– Ого, яшчэ і як! Я, можна сказаць, нарадзіўся ў лесе. Ён даглядаў і калыхаў мяне. Спяваў песні, расказваў байкі. Карміў смачным мёдам, паіў бярозавым сокам. Я вырас у лесе, я навучыўся разумець жыццё не ў хедэры, дзе вучыўся малы, а ад леснікоў і пльытагонаў, з якімі праводзіў часамі і дні, і ночы. Мне лес і цяпер – палац мудрасці і характва...»

Яшчэ адзін фрагмент з успамінаў Я. Рамановіча: “...Перад вячэраю мы ўсе, не згаворваючыся, збіраліся каля выхада з Дома творчасці і

* Рамановіч, Я. Знаёмыя сілуэты / Я. Рамановіч. – Мінск, 1974. – С. 74 – 78.

** Тамсама. – С. 78 – 79.

ішлі цераз вялікае поле да лесу, потым назад, стараючыся не падымаць пылу нагамі.

У шырокай панаме, палінялай кашулі, парусінавых штанах і скураных сандалях на босую ногу, неяк заўсёды ў сярэдзіне кампаніі, абапіраючыся на высокі кій, ішоў звычайна Бядуля. Калыхалася спелае жыта, з яго выглядалі сінія, як дзявочыя вочкі, васількі. Хтосьці пачаў задумліва дэкламаваць:

І тчэ, забыўшыся, рука
Заміж персідскага ўзору
Цвяток радзімы васілька...

– Не ўспамінайце мне Максіма, бо я плакаць пачну, – ціха папрасіў Бядуля. – Для вас Багдановіч толькі паэт, а для мяне гэта чалавек, сябра, які высушыў маё сэрца, як ліст у кнізе. Ён гарэў у мяне на вачах, і я нічога не мог зрабіць. Я не ведаў, як пагасіць яго хворы агонь...

Насустрач нам з лесу, па палявой сцяжынцы, ішоў Якуб Колас. Ён быў таксама, як і ўсе, у лёгкай летняй адзежы, з саламяным брылём на галаве. Правая рука Коласа абапіралася на самаробны кіёк, у левай ён трымаў кошык з грыбамі.

– Во-во, а я меўся зайсці да вас, адпачыць з прагулкі, – яшчэ здалёк загукаў Колас, – там мяне машына будзе чакаць.

– То павернем назад, хлопцы, – загулі ўсе з кампаніі.

– Не, мо крышачку пасядзім каля жыта.

Усе абселі, як вераб'і, мяжу і пачалі разглядаць лясныя здабыткі праслаўленага грыбніка.

– Якія там грыбы пад вечар! – махаў рукамі Колас. – Раніцою – іншая справа. Раніцою і баравік галаву з-пад моху высоўвае, каб расы напіцца.

– То што ж гэта вы адзін, Канстанцін Міхайлавіч? – запытаўся Бядуля. – А дзе ж вашы віцебскія госці?

– Адгасцявалі ўжо, – сказаў Колас. – Патрабуюць новую п'есу. Але дзе там – часу няма. Узяўся б ты, Змітрок. Твой Салавей п'яе ўжо са сцэны. Добра п'яе. Напішы, які ён стаў цяпер, калі скончыў кансерваторыю.

У Доме творчасці было ўсё неабходнае для плённай працы пісьменнікаў. Тут быў стары сад з квяцістымі клумбамі, і рэчка, і паэтычны гаёк, і шырокія разлогі палёў і лугоў. Ранняя вясной з'езджаліся сюды літаратары і жылі, многія з сем'ямі, да глыбокай восені. Домам мар і натхнення называлі гэты былы памешчыцкі будынак з добра абсталяванымі пакоямі і вялікай адкрытай верандай...^{*}

Адпачываў у Доме творчасці ў Мар'інай Горцы і народны пісьменнік Беларусі Міхась Лынь-

коў. Многае з яго творчасці было напісана на Пухавіцкай зямлі. Міхась Лынькоў і сам ездзіў у Дом творчасці, і сям'ю сваю на лета адпраўляў сюды на адпачынак. Вось што піша пра гэта народны пісьменнік Беларусі Кандрат Крапіва: «...Нашы сем'і звычайна былі ў доме адпачынку Саюза пісьменнікаў у Пухавічах, дзе і мы праводзілі свой адпачынак або прыезджалі на выхадныя дні. Міхася заўсёды чакала з малым Марыкам на руках яго жонка Хана Абрамаўна – жанчына сціплая, заўсёды ветлівая, без якога-небудзь праяўлення адзнак “начальніцы”. (Яна, відаць, і была прататыпам Рывы з апавядання “Гой”.) Міхась браў Марыка на рукі і ўжо не расставалася з ім цэлы дзень...»^{**}.

Пра “пухавіцкія” дні Міхася Лынькова згадваў і вядомы беларускі пісьменнік Віталь Вольскі: “Міхась Лынькоў быў і мужны, і цярдлівы, і вытрыманы. Мне ўспамінаецца, як у цяжкі для яго час прыехаў ён улетку 1938 года да сям'і ў Пухавічы, уражаны ўжытай да яго несправядлівасцю. Нікому ні слова не сказаў пра сваю бяду. Хадзіў у задуменні па парку Дома творчасці, гуляў з сынам Марыкам, рабіў фотаздымкі. Зняў мяне і Макара Паслядовіча ў бярозавым гаі. Быў маўклівы і засяроджаны. Вытрымка не пакідала Міхася Ціханавіча ўвесь час, пакуль не развеяліся над яго заўчасна пасівелай галавой цёмныя злавесныя хмары...”^{***}.

Душэўныя якасці, жаданне дапамагчы маладым калегам заўсёды вылучалі Міхася Лынькова сярод іншых літаратараў, якія часам, займаюшы і невялікую пасаду, праяўлялі фанабэрыстасць, недаступнасць. У памяці вядомага літаратуразнаўцы Янкі Казека застаўся такі цікавы эпізод:

«Аднойчы ў пачатку верасня 1937 года (быў я ўжо на апошнім курсе літфака Мінскага педінстытута і надрукаваў некалькі рэцэнзій) мне і Рыгору Бярозкіну паведамілі ў дэканаце, што званіў Міхась Лынькоў і прасіў прыйсці да яго.

Мы адразу пайшлі. Працаваў ён тады рэдактарам часопіса “Полымя рэвалюцыі”. Размову з намі пачаў з жартаў: маўляў, ведае, што мы, студэнты, жывём не ў вялікай раскошы, таму хоча даць нам крыху зарабіць. Прапанаваў паехаць у Пухавічы ў Дом творчасці, папрацаваць там, напісаць кароткі агляд развіцця беларускай літаратуры за дваццаць гадоў Савецкай улады. “З дэканам я дамовіўся, не пярэчыць, а пуцёўкі ў Дом творчасці атрымаеце заўтра”, – сказаў ён.

Краіна тады рыхтавалася да вялікай урачыстасці – дваццацігоддзя Кастрычніка, і дару-

^{**} Крапіва, К. На скрыжаванні шляхоў і надзей / К. Крапіва // Святло яго душы: Успаміны пра Міхася Лынькова. – Мінск, 1979. – С. 60.

^{***} Вольскі, В. З успамінаў / В. Вольскі / Святло яго душы: Успаміны пра Міхася Лынькова. – Мінск, 1979. – С. 151.

^{*} Рамановіч, Я. Знаёмыя сілуэты / Я. Рамановіч. – Мінск, 1974. – С. 94 – 95.

чэнне Міхася Ціханавіча было звязана з гэтай юбілейнай датай: агляд, які ён прапанаваў напісаць, меркавалася выкарыстаць як матэрыял для дакладаў у святочныя дні.

Два тыдні пражылі мы ў гасцінным Доме творчасці на беразе Цітаўкі, працавалі з раніцы да вечара і ў вызначаны тэрмін падрыхтавалі агляд (я – прозы, Рыгор Бярозкін – паэзіі і драматургіі). Прынеслі рукапіс Міхасю Ціханавічу, ён пагартаў яго, падзякаваў, сказаў, калі можна атрымаць ганарар...»

Сваім, родным быў Дом творчасці і для народнага паэта Беларусі Аркадзя Куляшова, пра што распавядала яго дачка Валянціна Куляшова ў кнізе ўспамінаў “Лясному рэчу праўду раскажу”.

Як бачым, Дом творчасці ў Мар’інай Горцы быў сапраўдным прытулкам пісьменнікаў. Тут, пад прыгожымі таполямі, у садзе і парку, ва ўтульных пакоях колішняй панскай сядзібы нараджаліся новыя творы, складаліся вершы, адсюль у вялікі свет выходзілі сюжэты, тут шліфаваліся мастацкія вобразы і персанажы.

Аднак гэтае месца памятае і трагічныя падзеі. Менавіта тут былі арыштаваны Ізі Харык і Мікола Хведаровіч. А вось паэта Васіля Вітку ў складаны час жыццёвых выпрабаванняў выраптаваў... Дом творчасці ў Мар’інай Горцы. Вось як распавядаў пра гэта сын знакамітага дзіцячага пісьменніка, таленавітага перакладчыка і публіцыста Вісарыён Васільевіч Крысько: «Калі ў 37-м бацьку выключылі з камсамола і выгналі з рэдакцыі “Чырвонай змены” “за страту пільнасці і лібералізм”, мне было каля трох месяцаў. Пачаўся горкі перыяд нашага жыцця: свайго жылля і ашчаднай кніжкі ў нас не было, на работу бацькоў не бралі.

Сяброў стала менш, але нас не пакінулі ў бядзе браты Лыньковы: Рыгор узяў на сваё імя тэрміновую работу і перадаў яе бацьку. Той пачаў перакладаць творы Чэхава і, сумесна з Рыгорам, – паэму Маякоўскага “Добра!”.

Хоць бацьку аднавілі на працы праз дзевяць месяцаў, жыць было цяжка. Гаспадыня дамкі на вуліцы Розы Люксембург, якая здавала нам пакойчык, спалохалася і пагнала з кватэры “лішэнца” і яго сям’ю. Тады Міхась Ціханавіч Лынькоў дамогся праз Літфонд, каб нас пасялілі ў флігельку вартаўніка пры Доме творчасці ў Пухавічах. У гэты час бацька захварэў на сустаўны рэматызм і пачаў хадзіць з кіёчкам...»

Не аднойчы згадваючы Міхася Лынькова ў сувязі з пухавіцкім Домам творчасці (што і зразумела – кіраўнік пісьменніцкай арганізацыі, у тым ліку і ў перадваенныя 1938 – 1941 гг., чулы, адказны чалавек, добразычлівы калега, ён многіх накіроўваў у Дом творчасці як месца адпачынку), прывядзем яшчэ ўспаміны пісьменніцы Яні-

ны Бранеўскай. Дзякуючы падтрымцы Міхася Лынькова яна трапіла ў Мінск з Беластока, куды ўцякла ад фашысцкай навалы яшчэ ў 1939 г., калі Польшчу акупавалі гітлераўскія захопнікі: “...Гэта яны (Яніна мае на ўвазе пасланцоў СП БССР, якія прыехалі ў Беласток, каб высветліць сітуацыю. – А. К.) прыдумалі маё першае падарожжа ў Мінск і пісьменніцкі Дом творчасці ў Пухавічах. Дом гэты, у ціхім аснежаным лесе, пасля акружанай ворагам Варшавы і перапоўненага Беластока быў для мяне нейкім санаторыем, на мяжы светлай мары і сну. Хто ж гэта з іх так дакладна падлічыў мой матчыны час, што і прыданае для майго сыночка прыйшло потым, у маі, перад самымых выхадам з раддома? Як падарунак ад Саюза пісьменнікаў, які зімой, у Пухавічах, не толькі падкормліваў майго маленькага перад яго нараджэннем, але і першы потым прыдзёў яго ў цудоўныя распашоначкі з беларускай вышэйкай.

Тады, калі я ўпершыню апынулася ў Доме літаратара, у старой камяніцы на цэнтральнай вуліцы Мінска, мне давалося пазнаёміцца са старшынёй беларускай пісьменніцкай арганізацыі – Міхасём Лыньковым. Ён выйшаў з-за пісьмовага стала насустрэч мне, нібы добра знаёмы, ён, відаць, ужо ведаў мяне па расказах тых двух таварышаў, што прыязджалі ў Беласток. Я не маю ніводнай яго фатаграфіі, але ў сардэчнай памяці ён стаіць, як жывы, – просты, адкрыты твар, блакітныя вочы, што глядзяць на цябе з увагай і добразычлівацю, як быццам хочучы папярэдзіць, што наш лёс, нашу бяду ён ведае даўно і добра, што ўжо і абдумаў, як нам найлепш, найхутчэй памагчы. І зноў размова польска-беларуская, без перакладчыка. Я ведала, што ён – аўтар кніжак апавяданняў пра грамадзянскую вайну, у якой прымаў удзел, аўтар апошесцей з вясковага жыцця, якіх я яшчэ не чытала, бо толькі пачала сям’я-так разбірацца ў кірыліцы. Аднак ужо разумела, здаецца, кожнае слова жывой беларускай мовы. Мой тагачасны літаратурны багаж складаўся з трох кніжачак для дзяцей, і кніжачак гэтых таварыш Лынькоў, вядома ж, не чытаў, што мы абое добра разумелі. Але ж неак усё, пра што мы гаварылі, зусім не было для нас экзотыкай, бо столькі мелася ў нас агульнага ў ацэнках падзей, фактаў, як быццам нас да верасня 1939 года не падзяляў гранічны кардон, як быццам мы не гаварылі на розных мовах. І ў гэтым не было нічога дзіўнага – яднала ідэалогія, бо да нас, у Польшчу, Вялікі Кастрычнік – яго ідэі, яго легендарная прыгажосць – даходзіў, прабіваўся праз краты санацыйных турмаў, праз драты Картуз-Бярозы...”

Працяг будзе.

Алесь КАРЛЮКЕВІЧ.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

АСАБЛІВАСЦІ ГУКАРЭЖЫСУРЫ КАНЦЭРТНА-ВІДОВІШЧНЫХ ПРАГРАМ НА ПРЫКЛАДЗЕ “СЛАВЯНСКАГА БАЗАРУ Ў ВІЦЕБСКУ”

УДК 792.7.091.4(476):5347.864

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці гукарэжысуры ва ўмовах правядзення канцэртна-відовішчных праграм, якія ладзяцца ў памяшканні Летняга амфітэатра падчас “Славянскага базару ў Віцебску”; абагульняецца практычны вопыт фарміравання якаснага гуку для артыстаў і глядачоў для падтрымання высокага іміджу фестывалю.

Ключавыя словы: *гукарэжысура, гукаўзмацняльнае абсталяванне, канцэртна-відовішчная праграма, конкурс, “Славянскі базар у Віцебску”, фестываль, эстрада.*

The article discusses the features of sound production under the conditions of a concert and entertainment programs are held in the premises of the Summer Amphitheatre in Vitebsk during the International Festival of Arts “Slavianski Bazar in Vitebsk”. We generalize the experience of formation of high-quality sound for artists and audiences to maintain a high image of the festival.

Праблемы гукарэжысуры актуальныя для айчыннага мастацтвазнаўства. У гэтай галіне відавочны недахоп навуковых распрацовак, бо тэма патрабуе спецыяльных прафесійных ведаў. Розныя пытанні гукарэжысуры разглядаліся ў манаграфіях і навуковых артыкулах айчынных даследчыкаў М. Валодзіна [1], А. Карпілавай [2], В. Старыкавай [3]. Аднак у кола іх навуковых інтарэсаў гукарэжысура канцэртна-відовішчных праграм не трапіла.

Мэта нашага артыкула – выявіць асаблівасці гукарэжысуры канцэртна-відовішчных праграм. У якасці аб’екта даследавання былі выбраны канцэрты, якія арганізуюцца ў рамках міжнароднага фестывалю “Славянскі базар у Віцебску” на пляцоўцы Летняга амфітэатра.

Канцэртна-відовішчныя праграмы ўяўляюць сабой аснову культурнага жыцця грамадства. У рамках падобных мерапрыемстваў глядачы могуць паглыбіцца ў мастацтва, бо масавае свята характарызуецца асаблівым рухам часу і знаходзіцца ў адмысловай прасторы [4, с. 13].

Сучасныя канцэртна-відовішчныя праграмы – гэта сінтэз музыкі, харэаграфіі, відэа, сцэнаграфіі, спецэфектаў. Аднак мерапрыемствы будуюцца найперш на музычным суправаджэнні, паколькі большасць іншых складнікаў шоу прывязана да гуку. У гэтым артыкуле мы паспрабуем разгледзець, наколькі гукарэжысура ўплывае на якасць арганізацыі канцэртных мерапрыемстваў на прыкладзе міжнароднага фестывалю мастацтваў “Славянскі базар у Віцебску” як аднаго з самых вядомых і тытулаваных фестывалю свету.

“Славянскі базар у Віцебску” ўпершыню адбыўся на сцэне Летняга амфітэатра 17 ліпеня 1992 г. У 1995 г. ён стаў міжнародным і быў узяты пад патранат Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь, што надало яму фінансавую ўстойлівасць і забяспечыла дзяржаўную падтрымку [5, с. 259].

У 2016 г. адбыўся юбілейны XXV міжнародны фестываль мастацтваў “Славянскі базар у Віцебску”. З кожным годам павялічваецца геаграфія яго ўдзельнікаў, прыцягваецца ўвага самых вядомых выканаўцаў з усяго свету. На працягу двух тыдняў свята праходзяць выставы, кірмашы, кінапаказы, спектаклі, “Дні нацыянальных культур”, Міжнародны дзіцячы музычны конкурс, канцэрты зорак эстрады, Свята горада і “Горад майстроў”. Усе мерапрыемствы ладзяцца на розных канцэртных, выставачных і тэатральных пляцоўках горада [6, с. 8].

Галоўная пляцоўка фестывалю – Летні амфітэатр, які сёння здольны змясціць больш за шэсць тысяч глядачоў. Унікальнае тэхнічнае збудаванне ўзведзена ў 1988 г. па праекце архітэктара В. Бабашкіна. Самыя значныя мерапрыемствы фестывалю (канцэрты адкрыцця і закрыцця, “Дні нацыянальных культур”, конкурс маладых выканаўцаў эстраднай песні, канцэрты зорак эстрады) праходзяць менавіта на гэтай сцэнічнай пляцоўцы. Так, у першы з двух дзён канкурсанты выступаюць з песняй славянскага аўтара ў суправаджэнні Нацыянальнага акадэмічнага канцэртнага аркестра Беларусі. У другі дзень спевакі выконваюць любую песню, якая стала сусветным хітом, пад фанаграму “мінус адзін” (запіс музыкальнага твора, дзе адсутнічае адна ці больш партыя, звычайна вакал або інструмент, які саліруе). Праграмы “Дзён нацыянальных культур” па традыцыі радуюць глядачоў эстрадным мастацтвам краін-удзельніц. Падчас правядзення “Славянскага базару ў Віцебску” канцэртныя праграмы ў Летнім амфітэатры праводзяцца не толькі ўдзень і ўвечары, але нават і ноччу. Канцэрты адкрыцця і закрыцця фестывалю – самыя ўрачыстыя. “Славянскі базар у Віцебску” вось ужо 25 гадоў радуе глядачоў і тэлеглядачоў, відовішчнасць і непаўторная святочная атмасфера зрабілі яго сусветна вядомым.

На думку расійскага даследчыка Л. Міхайлава, тэхнічныя сродкі сталі неад’емнай часткай масавых відовішчных мерапрыемстваў і шмат у чым вызначаюць іх мастацкую каштоўнасць [7, с. 3]. Тэхнічнае абсталяванне Летняга амфітэатра ў Віцебску заўсёды было на самым высокім узроўні. Яшчэ ў 1988 г. для “Фестывалю польскай песні” Міністэрства культуры СССР набыло апаратуру фірмы “Dynacord”. Гукавая апаратура ўключала ў сябе франтальную акустычную сістэму, набор узмацняльнікаў, гукавое абсталяванне сцэны (маніторы, комбаўзмацняльнікі), мікрафоны, мікшарны пульт і прылады для апрацоўкі гуку. Маскоўскія спецыялісты дапамаглі ўсталяваць тэхніку, а гукарэжысёры з Польшчы правялі майстар-клас па працы з ёй.

У 1988 г. на сцэне Летняга амфітэатра ўпершыню ў канцэртнай практыцы Беларусі былі выкарыстаны радыёмікрафоны сістэмы нямецкай фірмы “Beyerdynamic”. Праз некалькі гадоў з-за неаднаразовых выпадкаў перакрывавання частот каналаў мікрафонаў з рацыямі службы аховы былі закуплены новыя мадэлі радыёмікрафонаў той жа фірмы з больш высокім дыяпазінам частотнай перадачы. Кожны сезон гукаўзмацняльная апаратура наноў манціравалася і пераналаджвалася гукарэжысёрскай службай на чале з галоўным гукарэжысёрам фестывалю з 1992 г. да 2015 г. А. Афанасьевым. Гукавое і светлавае абсталяванне пры неабходнасці абнаўлялася. Укараненне новых тэхналогій спрыяе паляпшэнню якасці гучання.

У 2001 г. пры асабістай падтрымцы Прэзідэнта Рэспублікі Беларусі была закуплена новая гукаўзмацняльная апаратура – лінейны масіў фірмы “L-Acoustic” (Францыя). Сёння абсталяванне гэтай фірмы дапаўняе гукавы комплекс самых прэстыжных канцэртных залаў свету. Аднак у Віцебску гэтая апаратура з’явілася раней за іншыя краіны СНД. Лінейны масіў – гэта французская распрацоўка ў галіне гукаперадачы шляхам дакладнага накірунку гукавых хваль з пэўным вуглом раскрыцця акустычнай сістэмы, якая стала адкрыццём у сусветнай індустрыі гуку. Назва “лінейны масіў”

Летні амфітэатр – галоўная пляцоўка міжнароднага фестывалю “Славянскі базар у Віцебску”.

тлумачыцца здольнасцю гэтай тэхнікі забяспечваць раўнамернае (лінейнае) размеркаванне гукавой хвалі [8, с. 5]. У любым месцы глядзельнай залы “L-Acoustic” стварае практычна аднолькавы гукавы ціск. Асабліва гэта важна для залаў з колькасцю глядачоў больш за тысячы (у Летнім амфітэатры на момант усталявання апаратуры было 5400 глядацкіх месцаў), бо менавіта дакладны вугал раскрыцця гуку дазваляе пазбегнуць непажаданага адлюстравання ад цвёрдых паверхняў залы.

На якасць гуку істотна ўплывае акустыка залы. Вядома, што гук – гэта хваля, даўжыня якой залежыць ад яе частаты. Цвёрдыя паверхні здольныя адбіваць гукавую хвалю і тым самым ствараць рэверберацыю (паступовае затуханне гуку ў закрытым памяшканні пасля выключэння яго крыніцы), чыя велічыня робіць вялікі ўплыў на аб’ём і насычанасць гуку. Наяўнасць нешматлікіх гукавых адбіткаў вызначае добрую акустыку залы. Пасля рэканструкцыі Летняга амфітэатра ў 2007 г., калі над ім з’явіўся дах з металічнага каркаса з пластыкавым пакрыццём і павялічылася колькасць месцаў для глядачоў (з 5400 да 6200), гукавая карціна значна пагоршылася, бо новая канструкцыя садзейнічала большаму адбіццю гуку. У сувязі з гэтым у Віцебск былі зноў запрошаны спецыялісты кампаніі “L-Acoustics” і закуплена новая тэхніка для перамеркавання гуку з дапамогай змены канфігурацыі мантажу лінейных масіваў. Так, былі ўсталяваны дадатковыя акустычныя сістэмы знешняга запаўнення “Out fill” для агучвання бакавых сектараў глядзельнай залы, а таксама

сістэмы тыпу “Side fill” для дадатковага маніторынгу і размежавання гуку на сцэне і ў зале. Для агучвання далёкага, верхняга сектара з’явілася сістэма “Up fill”. Разлікі па наладцы ўсіх акустычных сістэм вяліся з дапамогай спецыяльнай праграмы “Soundvision” з выкарыстаннем фазавых зрухаў і затрымак сігналаў для аб’ектыўнага гучання. У выніку дакладнае размеркаванне гукавой энергіі на месцы глядачоў дазволіла пазбегнуць праблем з адбіццём гукавых хваль у бок глядачоў ад сцен, падлогі і даху.

Для паляпшэння дзейнасці гукарэжысёрскай службы ў адпаведнасці з сусветным стандартам працы з гукам у 2007 г. у будынку Летняга амфітэатра былі ўсталяваны высакласныя лічбавыя мікшарныя пульты D5 Live брытанскай фірмы “DiGiCo”. Гэтыя паўнаватасныя камп’ютарызаваныя мікшарныя кансолі валодаюць поўным наборам эфектаў, гнуткім кіраваннем на сэнсарных экранах і надзвычай дакладнай наладкай любога гукавога сігнала. Пасля з’яўлення лічбавых пультаў на канцэртах стала магчымым захоўванне наладак і аператыўнае пераключэнне паміж імі. Гэта моцна эканоміць час, калі ў мерапрыемстве ўдзельнічае шмат калектываў, чый склад інструментаў і наладка істотна адрозніваюцца. Лічбавыя мікшарныя пульты маюць вялікі набор эфектаў дынамічнай, частотнай апрацоўкі, прасторавых эфектаў, мадуляцыйных і псіхаакустычных апрацовак. Аднак лічбавае абсталяванне мае свае недахопы. Так, падчас працы з лічбавым мікшарным пультам часта губляецца час на пошукі адпаведнай наладкі для хуткай карэкцыі гучання. Разам з тым база прыбораў апрацоўкі гуку аналагавага абсталявання займае зашмат працоўнай прасторы і не мае магчымасці адначасовай пераналадкі на ўсіх прыборах пры змене музычнага калектыву.

Гукарэжысура “жывога” канцэрта складаная тым, што да пачатку мерапрыемства неабходна ажыццявіць устаноўку сцэнічнага гукавога абсталявання для пэўнага складу выканаўцаў і зрабіць яго поўную наладку ва ўмовах рэпетыцыі. Баланс гуку на сцэне падчас жывога канцэрта забяспечвае асобны маніторны гукарэжысёр. Ён знаходзіцца за сцэнай і наладжвае гукавы баланс з дапамогай другога мікшарнага пульта. Аднак часцей за ўсё маніторны баланс праводзіцца з дапамогай асноўнага мікшарнага пульта. Узровень і якасць гуку на сцэне ўплываюць на выкананне музыкантаў. Ва ўмовах рэпетыцыі маніторны гукарэжысёр усталёўвае персанальны, аптымальны баланс гучнасці для кожнага інструмента і выканаўцы.

Сёння прысутнасць сцэнічных манітораў зводзіцца да мінімуму, бо перавага аддаецца персанальнаму маніторынгу выканаўцы. Усё часцей сучасныя прафесійныя артысты выкарыстоўваюць міні-навушнікі, часта вырабленыя па персанальным злёпку вуха. З дапамогай радыёсістэмы вушнага маніторынгу гукавы сігнал падаецца ў навушнікі з неабходным балансам гучнасці паміж інструментамі. Праўда, такая праца патрабуе ад артыстаў пэўнага досведу. Перавагай такой сістэмы вушнага маніторынгу з’яўляецца персанальны баланс любога ўзроўню гучнасці, аж да поўнай гукаізаляцыі спевака ад іншых музыкантаў.

Самае складанае ў гукарэжысуры – гэта праца з жывым аркестрам. Шмат канцэртаў на фестывалі “Славянскі базар у Віцебску”, у тым ліку першы дзень Міжнароднага конкурсу маладых выканаўцаў, праходзіць у суправаджэнні Нацыянальнага акадэмічнага канцэртнага аркестра пад кіраўніцтвам народнага артыста Беларусі Міхаіла Фінберга. Для таго каб дасягнуць адзінства ў гучанні аркестра, трэба “падгучыць” асобна кожны інструмент з ліку струнных, духавых, ударных, клавійных і, вядома ж, вакалістаў. У выніку можа быць задзейнічана больш за 40 мікрафонаў адначасова.

Працуючы над адзінствам гучання аркестра ў глядзельнай зале праз гукаўзмацненне, важна захапіць глядача. Прафесіяналізм выканаўцаў, пэўная музычная праграма і якаснае гучанне вызначаюць ступень задаволенасці глядачоў. Гукавая атмасфера выконвае ў канцэртна-відовішчых дзействах найважнейшую эмацыйную функцыю. Майстэрства гукарэжысёра вызначаецца здольнасцю данесці да слухача гукавую інфармацыю і спрыяць яе эмацыйнаму ўзмацненню.

Вопыт гукарэжысёра трымаецца на эмпірычнай базе, заснаванай на суб’ектыўным і аб’ектыўным успрыманні гуку. Як адзначае А. Рустамаў, суб’ектыўныя акустычныя якасці звязаны з непасрэднай слыхавой ацэнкай гукавога матэрыялу (гучнасць, тэмбр, вышыня, планавасць, аб’ём гучання), аб’ектыўныя якасці гуку вымяраюцца адпаведнымі прыборамі: вымяральнікамі гучнасці і амплітудна-частотнай характарыстыкі (АЧХ) гукавой хвалі, стэрэаганіёметрам [9, с. 7].

Практычна на ўсіх канцэртах у Летнім амфітэатры вядуцца тэлевізійныя здымкі з наступнай трансляцыяй у многія краіны свету. У такіх умовах выкарыстоўваецца фанаграма “плюс адзін”, якая ўяўляе сабой запіс інструментальнай фанаграмы, сумешчаны з галоўнай партыяй артыста або / і вакальнай групы. Неабходнасць

такой фанаграмы тлумачыцца шэрагам прычын. Па-першае, тэлебачанне не заўсёды здольнае запісаць гук і потым выканаць мікшаванне так, каб аўдыядарожка ў відэатрансляцыі была максімальна якаснай. Па-другое, не ўсе артысты могуць гучаць на сцэне гэтак жа добра, як на запісанай фанаграме.

Пры выкарыстанні фанаграмы “плюс адзін” функцыі гукарэжысёра зводзяцца да мінімуму. У гэтым выпадку яго задачы адпавядаюць функцыям гукааператара, бо неабходна ўсяго толькі своечасова ажыццявіць уключэнне фанаграмы з носьбіту інфармацыі і забяспечыць пэўны ўзровень яе гучнасці.

У 1990-я гг. у індустрыі гуку фарматы носьбітаў інфармацыі, дзе захоўвалася гукавая дарожка, некалькі разоў мяняліся. Так, на пачатку 1990-х гг. для прайгравання запісу на фестывалі “Славянскі базар у Віцебску” выкарыстоўвалі аналагавыя магнітафоны STM (шпулькавыя) і Tascam 122 mk2 (касетныя). Шпулькі і касеты павінны былі быць загадзя падрыхтаванымі і пераматанымі на тое месца, адкуль пачыналася прайграванне гукавой дарожкі. Пры іх запуску падчас канцэрта выкарыстоўваліся два магнітафоны: адзін забяспечваў цотныя нумары ў праграме мерапрыемства, другі – няцотныя. Такі спосаб дазваляў пазбегнуць затрымак пры змене касеты ці шпулькі. У сярэдзіне 1990-х гг. з’явіліся лічбавыя DAT-магнітафоны і міні-дыскавыя прайгравальнікі. Пераход на лічбавыя носьбіты значна спрашчаў працу гукарэжысёра, бо патрэбная дарожка знаходзілася імгненна пры дапамозе простага пераключэння кнопкі. Пазней пачалі выкарыстоўваць CD-дыскі. Якасць гукавой дарожкі на іх была вышэйшая, чым на DAT-касетах або міні-дысках. Аднак праблем у іх выкарыстанні аказалася больш: яны маглі падчас канцэрта нечакана перастаць працаваць з-за памылак або наяўнасці драпін на паверхні. Яшчэ адна праблема пры працы з CD-дыскамі – вялікія нізкачастотныя вібрацыі ад акустычнай сістэмы, з-за чаго дыскі маглі збівацца і гукавая дарожка пачынала фрагментамі пераскокваць.

Сёння на фестывалі для ўключэння фанаграмы карыстаюцца камп’ютарамі, бо яны стабільныя ў працы. Пры гэтым замена нумароў у праграме канцэрта робіцца надзвычай хутка. Фанаграмы на камп’ютар перапісваюць часцей за ўсё з USB-флэш-накапляльніка. Якасць гуку пры прайграванні ў лічбавым фармаце wave (без кадавання) самая высокая.

Наяўнасць добрай матэрыяльна-тэхнічнай базы ўплывае на ўзровень працы гукарэжысёра, які, у сваю чаргу, адказвае за эстэтыку гу-

ку. Калі на канцэрце будзе дрэнны гук, занадта моцны, з абрывамамі і іншымі дэфектамі, то глядач хутчэй пакіне мерапрыемства, чым калі б на сцэне адбывалася невыразнае дзеянне пад прыемнае слыху гукавое суправаджэнне. Толькі якасны гук спрыяе станоўчаму ўспрыманню глядачамі мастацкай задумы аўтараў (кампазітараў, рэжысёраў і музыкантаў).

Такім чынам, можна канстатаваць, што гукавое суправаджэнне канцэртна-відовішчных праграм залежыць ад майстэрства гукарэжысёра, акустыкі залы, наяўнасці неабходнага гукавога абсталявання і прафесіяналізму артыстаў. Патрабаванні сучасных глядачоў да якасці гуку вельмі высокія. Функцыі гукарэжысёра ў сучасным канцэртным комплексе ўвесь час ускладняюцца з-за павелічэння колькасці гукавога абсталявання.

Спіс літаратуры

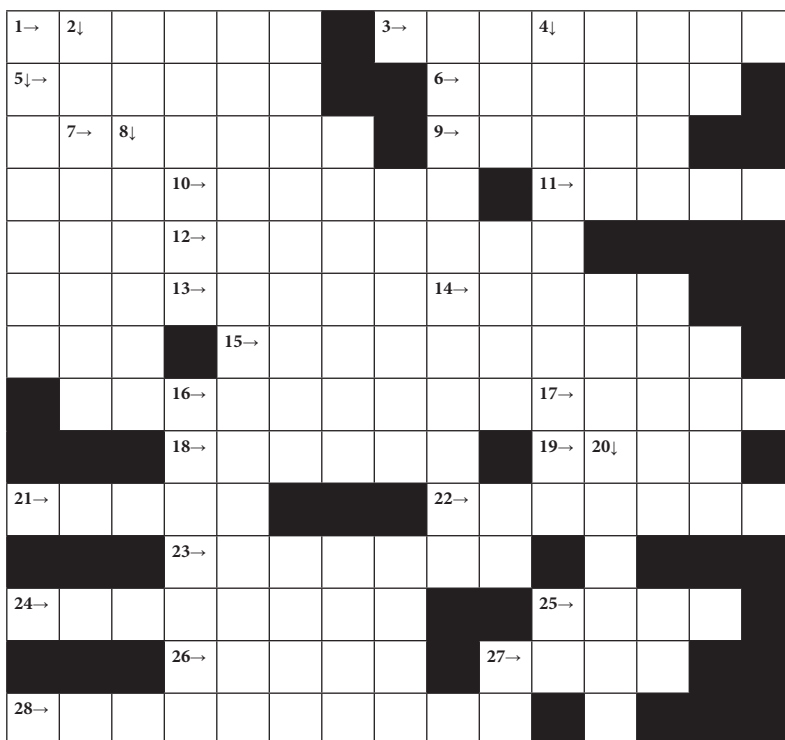
1. **Володин, М. Е.** Формирование звуковой драматургии в белорусском игровом кино / М. Е. Володин // Культура. Наука. Творчество : сб. науч. статей / Белорусский государственный университет культуры и искусств [и др.]. – Минск, 2014. – [Вып. 8]. – С. 76 – 80.
2. **Карпилова, А. А.** Фоносфера в современном киноискусстве Беларуси / А. А. Карпилова // Весті Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі. – 2009. – № 14. – С. 47 – 51.
3. **Старикова, В. В.** Звукозаписи белорусского музыкального искусства как часть современной информационной культуры / В. В. Старикова // Асноўныя тэндэнцыі развіцця сучаснай беларускай культуры : матэрыялы навук. канф., Мінск, 23 – 24 лістапада 2011 г. / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў. – Мінск, 2013. – С. 388 – 392.
4. **Литвинова, М. В.** Массовые праздники и зрелища как культурный феномен : автореф. дис. ... канд. философ. наук : 24.00.01 / М. В. Литвинова. – Белгород, 2002. – 26 с.
5. **Культура Беларусі: 20 лет развития (1991 – 2011)** / С. П. Винокурова [и др.] ; под общ. ред. О. А. Галкина, И. Г. Голубевой. – Минск : Институт культуры Беларуси, 2012. – 332 с.
6. **Славянский базар в Витебске** / ред. : М. Шульман [и др.]. – Витебск : Дирекция Международ. фестиваля искусств “Славянский базар в Витебске”, 2003. – 39 с.
7. **Михайлов, Л. Н.** Создание современного эстрадного зрелища (принципы художественного оформления) : автореф. дис. ... канд. искусствовед. : 17.00.01 / Л. Н. Михайлов ; ГИТИС. – М., 2007. – 30 с.
8. **Пастернак, Т.** Мастер звука : [беседа с гл. звукорежиссёром Международ. фестиваля искусств “Славянский базар в Витебске” О. В. Афанасьевым] / Т. Пастернак // Народное слово. – 2005. – 5 ліп. – С. 5.
9. **Рустамов, А. Р.** Звуковой образ пространства в структуре художественного языка звукорежиссуры : автореф. дис. ... канд. искусствовед. : 17.00.09 / А. Р. Рустамов ; Гум. ин-т профсоюз. – СПб., 2013. – 23 с.

Мікіта КАСЦЮКЕВІЧ,
аспірант кафедры беларускай
і сусветнай мастацкай культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 6 красавіка 2017 г.

СВЯТЫ НАРОДНАГА КАЛЕНДАРА

СКАНВОРД

1. Хітры дзень, канец надзеям сёлета выйсці замуж.
2. Сырны тыдзень. 3. Другая куцця напярэдадні старога Новага года. 4. Душы продкаў. 5→. Перыяд святаў, які пачынаецца з Божага Нараджэння. 5↓. Свята, адначасова гандаль.
6. Шырокі чацвер Масленкі. 7. Дзень вясновага раўнадзенства. 8. Піліпаўскі пост у каталікоў. 9. Сукупнасць абрадаў і звычаяў. 10. Сукупнасць традыцыйных умоўных дзеянняў. 11. “Святы ... коскі точыць, сянцо косіць”. 12. Сустрэча зімы і лета. 13. Божае Нараджэнне. 14. Так называў рэлігію Карл

Маркс. 15. Найвялікшае хрысціянскае свята. 16. Народная назва Уваходу Госпада ў Іерусалім. 17. У дзень гэтай святой асвятлялі хлеб і соль. 18. Свята Узнясення. 19. Бывае мядовы, яблычны, арэхавы. 20. Сімвал заступніцтва Божай Маці. 21. Народная назва дня нараджэння Божай Маці. 22. Свята сонца, росквіту зямлі. 23. Свята ўраджаю. 24. Дзень памінаання памерлых. 25. Апякун жывёлы і земляробства. 26. Летняя праца, збіранне плёну. 27. Нядзеля першага тыдня пасля Масленкі. 28. Свята сустрэчы вясны, ягоны герой – мядзведзь.

Адказы

1. Зміцер. 2. Масленка. 3. Шчырадушха. 4. Дзяды. 5→. Кірыль. 5↓. Калыва. 6. Раўул. 7. Саракі. 8. Адвент. 9. Святы. 10. Аб-рады. 11. Данат. 12. Травніцкі. 13. Раство. 14. Опшум. 15. Вялікізень. 16. Вербніца. 17. Атата. 18. Ушэсце. 19. Спас. 20. Пакроў. 21. Багач. 22. Купаліе. 23. Дажынікі. 24. Раўулніца. 25. Юры. 26. Жніво. 27. Збор. 28. Камаедаца.

Склаў Аляксей ГЛАДКОВ.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 263-24-69,
рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 263-34-79, адказнага сакратара (017) 263-07-40,
факс (017) 263-07-40.

E-mail: rodnaje_slova@tut.by

www.rs.unibel.by

Падп. да друку 09.06.2017. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1078 экз. Зак. 1433.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.